

Antal László - Szalai Julia:

AZ IFJUSÁG - ÉLET, ERŐ, EGÉSZSÉGI...?

Néhány adalék a fiatalok életmódjáról és egészségi
állapotáról

Budapest, 1983.

Tartalomjegyzék

	Oldalszám
BEVEZETÉS HELYETT	
Mit jelent az: fiatalnak lenni? /Szalai Julia/	1
I. RÉSZ: Néhány tény a fiatalok helyzetéről	
/Szalai Julia/	
Előzetes megjegyzések	6
Munkábalépés, a munkavállalás lehetősége és korlátai	8
A korrekatív lépések lehetősége: a fiatalok munkahelyváltoztatásáról	38
A munka feltételei és körülményei	48
A napi megélhetés feltételei és keretei: a keresetekről, a jövedelmekről és a lakáshelyzetről - röviden	70
II. RÉSZ: A FIATALOK EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁRÓL ÉS AZ EGÉSZSÉGVÉDELEM, AZ ÖNKIÉMLÉS LEHETŐSÉGEIRŐL	
Az értelmezés történeti, valamint módszertani kérdései /Szalai Julia/	101
Az egészségi állapot társadalmi különbségei /Szalai Julia/	108
Az egészségi állapot az orvos és a beteg szemszögéből /Antal László/	131
Orvoshoz jutási lehetőségek városban és falun /Antal László/	142
A fiatalok időfelhasználása /Antal László/	150
Fiatalok és a sport /Antal László/	158
FÜGGELÉK	
Mintaelemzés /Antal László/	

BEVEZETÉS HELYETT

"s megörökítnek minket, megsokasítva arcunk
röpitik rotációk: IFJUSÁG, SÓLYOMMADÁR,
TIED A VILÁG ÉS TEÉRTED VAN A VILÁG,
óriás betűk rólánk, akik itt feszülünk
arccal a tengernek..."

/Nagy László: Menyegző/

Mit jelent az: fiatalnak lenni?

A címben feltett kérdésre az emberek többsége minden bizonnyal egy nosztalgikus sóhaj kíséretében azt válaszolná: "Az bizony jó dolog." Mert hát mi is a fiatalság?
- Az asszociációs képsor valahogy így indulna be: fiatalnak lenni - egyet jelent azzal, hogy az ember egészséges, derűs, a fiatalság a szépség, a harmónia, a jókedv, a szerelem, a boldogság. A fiatalság a jövő, a remény, a nyitottság, az optimizmus. A fiatalság maga az élet, a bohótság, a jó értelemben vett felelőtlenség /felelősség nélküli-ség/, a gondtalanság. Hát igaz: ha mindez így van, akkor tényleg jó dolog fiatalnak lenni.

Mindebből egyvalami minden bizonnyal kiviláglik: a fiatalság nem egy semleges életkor-kategória. Társadalmi értelmét nem ettől nyeri, hanem azoktól a képzetektől, értékektől, ítéletektől és előítéletektől, amelyeket a tár-

sadalom egy életkorhoz köt, még pontosabban, egy életkor elvárt, s tipikusnak hitt megélésmódjáról alkot. Ebben az értelemben a fiatalság: norma. S ha nem ilyen a fiatalság, akkor valamit megsért, amit tőle várnak, neki tulajdonítanak, amit öneki kell teljesítenie, amihez szülő- és pedagógus-generációk reménye fűződik, ami a hajtóereje az idősebbek kitartásának, a lemondásnak és a vállalásnak, ami értelmét adja a sokszor keserű küzdelemnek: az, hogy a jövő nemzedék /s ezen mindig fiatalok értődnek/ élete szebb, jobb lesz. A generációs konfliktusok jó része e remény teljesületlenségének és teljesíthetetlenségének megélt, látott élményéből adódik. Mert a fiatalság nem felel meg a róla alkotott képzeteknek. Nem boldog, nem derűs, sokszor nem szép, nem egészséges, nem optimista, kevésbé van jövőtudata, nem gondtalan és nem bohó - legfeljebb "felelőtlen". S ezzel bizony normát, mi több, reményeket, visszaigazolásra váró energiabefektetések tudatát, siker-éhséget sért. Ebből pedig "ifjúsági probléma" lesz /amely hol nyár ~~afelén~~ te-
tőzik, hol egész éven át/.

Manapság azt halljuk: baj van a fiatalokkal. "Téma" lett ismét az ifjúság. Igaz, ma kevésbé önmaga témája és szószólója /mint a hatvanas évek második felének ifjúsági mozgalmában/; ma inkább a hivatalos világ, a szakemberek és tudós főirányok programtanácsai taglalják az érzékelhető veszély jelzéseit: terjed a narkó és az apátia, szélsőséges divatok kapják el a teenagereket, romlik a szülési kedv és hajlandóság, és nő az anyagiasság.

Számunkra ezek az ítéletek és előítéletek éppugy a kíváncsiság és a felderítenivaló társadalmi tények birodalmába tartoznak, mint az, hogy hogyan élnek valójában a fiatalok. A generációs és generáción belüli konfliktusok hátterében azt keressük, hogy milyen dolog ma Magyarországon fiatalnak lenni. Jobbak-e vagy rosszabbak a ma induló nemzedékek esélyei, mint szüleik generációjáé vagy a ma már beilleszkedett, társadalmi helyét és életmódját, életformáját kialakított fiatal-középgenerációé volt a maga indulása idején; miben jobbak és miben rosszabbak. Fontos kérdésünk, hogy életük néhány meghatározó vonatkozásában - pályaválasztásuk, munkájuk, az elemi létfeltételek előteremtésének lehetőségeiben - nagyobbak-e vagy kisebbek a társadalmi távolságok a fiatalok egyes rétegei, csoportjai között, mint a náluk idősebb nemzedékekben? Más szavakkal: vajon az életszínvonal elmúlt évtizedes emelkedése, az életfeltételek általános javulása, amely ugyanakkor a társadalmi mozgások lelassulásával járt - merre billentette a mérleg nyelvét a ma induló generációk esélyeit illetően? Hogyan érinti a stabilizáció és az azt kísérő társadalmi megmerevedés a fiatalok lehetőségeit a munka- és munkahelyválasztás, az élet közbeni pályamódosítások, a költözés, a lakásszerzés, a mindennapi megélhetés vonatkozásában? Nöttek-e a sok szempontból szűkülő lehetőségekért folyó, láthatatlan társadalmi "versenyben" a fiatalok közötti egyenlőtlenségek, vagy a folyamat a fiatalok és idősebbek közötti társadalmi távolságok változásai közepette ment-megy végbe?

E kérdések felvetése és válaszkísérlete nélkül - megítélésünk szerint - nehéz lenne beszélni arról, hogy miért van, hogy a fiatalok ma nem látják helyzetüket, lehetőségeiket és jövőjüket oly derűsen, mint azt az őket felnevelő nemzedékek szeretnék tudni róluk. S mindez vajon csak az értékek világában bégbement /talán valóban nem örvendetes/ változásokkal, vagy netántán vaskosabb, meghatározó jelentőségű élettények és esélyek romlásával van összefüggésben?

Mindezek a kérdések megválaszolásra várnak, mielőtt tanulmányunk középponti témájába, életmód és egészségi állapot összefüggéseinek tárgyalásába bocsátkozhatnánk. Az, hogy van összefüggés e két jelenségkör között, látszólag egyszerű, egyértelmű és magától értődő. Nap mint nap halljuk, olvassuk, hogy "rohanó életünk", a "civilizációs ártalmak", a káros életviteli szenvedélyek és rossz beidegződések, a helytelen táplálkozási szokások, alacsony mozgáskulturánk - megannyi életmódbeli elem okozza az emberek egészségi állapotának romlását. S adódnak a receptek is: ügyeljünk jobban környezetünk és a magunk tisztaságára, aludjunk többet, fogyasszunk sok állati fehérjét és gyümölcsöt, járjunk kirándulni és uszni, tartózkodjunk többet szabad levegőn.

Mi azonban nem látjuk ilyen egyszerűnek a tételt: éljünk máshogy és egészségesebbek leszünk. A kérdés számunkra éppen az, hogy élhetnek-e egyáltalán az emberek máshogy, mint ahogy valójában élnek? Mi az oka, ha tulhajszol-

tak, megengedhetik-e maguknak, hogy egészségükkel mint "legfőbb értékükkel" törődjenek, vagy mást kell ma az érték-lista élére állítaniuk? Lehetővé teszik-e számukra munkafeltételeik a "környezet óvását", jut-e idejük, energiájuk a sétára és a több alvásra, jut-e pénzük több hus-
ra? Egész tanulmányunkkal szeretnénk bizonyítani: a fiatalok életfeltételei, munkájuk körülményei és kényszerei, pályakezdésük, családalapítási, lakásszerzési lehetőségeik és tetemes megélhetési nehézségeik igen szűkre szabják azokat a kereteket, ahol már csak a jó tanácsok megfogadásán mulik - ki hogyan él.

I. NÉHÁNY TÉNY A FIATALOK HELYZETÉRŐLElőzetes megjegyzések

Az előbbiekben jeleztük már, a itt egy kissé meg is szeretnénk indokolni azt a választásunkat, hogy kísérletet sem teszünk a fiatalok életmódjának teljeskörű bemutatására /ez valószínűleg amugyis lehetetlen vállalkozás lenne/, hanem ehelyett figyelmünket két, a jelenlegi helyzetüket és életutjuk további alakulását egyaránt döntően meghatározó életszférára koncentráljuk. Munkájukról /elhelyezkedési, pályainditási lehetőségeikről/, valamint elemi létfeltételeikről /jövedelmi-anyagi viszonyaikról és lakáshelyzetükről, illetve e viszonyok közepette folytatott, az élettér kialakításáért vívott küzdelmeikről stb./ lesz szó bővebben az alábbiakban. Választásunk magyarázata kettős.

Egyrészt, ennek a két életszférának - a munkának és a magánélet kereteinek - kialakításával, önálló megteremtésével, magával a megkezdett önállósulási folyamattal lehet és szokás jellemezni a speciálisan "fiatal" élethelyzetet, a fiatal életciklust, magukat a fiatalokat. Az ember igazában akkor hagyja el a gyerekkorát, amikor iskolai tanulmányai befejeztével dolgozni kezd /ez ma már a fiatal korosztályok esetében - noha változó életkorokban -

csaknem száz százalékosan tipikus életkezdési út/. Másrészt, a fiatalok sajátos életszituációját az határozza meg, hogy lényegében munkábaállásukkal egybeeső időszakban kezdenek hozzá az önálló magánélet, az új család alapításához: életüknek ebben a szakaszában választanak maguknak házastársat, hozzák világra első gyermekeiket stb. S a fiatalok helyzetének különleges, az életciklusból adódó nehézsége /bár egyuttal izgalma és szépsége/ e kétirányú döntő, egész további életükre kiható új életkezdés gyakorlati-időbeli egybeesése, a döntésre váró kérdések, a feszültségek, a kalandok és az öröмок koncentrálódása. Ez ad feladatot, e két, egyenként is nehéz beilleszkedési folyamat "munkája" ad testi, lelki, fizikai és időbeli elfoglaltságot, terhet, gondot, kikapcsolódást és örömet. Magyarán, az önállóvá válás tölti ki ebben az időszakban az életet, e folyamat révén hagyja az ember maga mögött a gyerekkort, és válik felnőtté.

A munkát és az elemi életkeretek megteremtését középpontba helyező választásunk másik oka az volt, hogy korábbi kutatások sora és a mindennapi tapasztalatok egyaránt igazolni látszanak e két életszféra a szó szoros értelmében perdöntő jelentőségét nemcsak a "jelen", hanem a "jövő", azaz az élet további alakulása szempontjából is. Ugy tűnik, hogy - miközben az életben a fiatalkori önállósulás idejére sokminden lényegében már alig-alig változtathatóan eldőlt - az új életforma, életmód kialakításának sikere vagy kudarca, egy új lendület a változtatásra vagy a lehetősé-

gek csaknem végleges bezárulása -- mindez megfordulhat a munkához, a pályához fűződő sikereken, illetőleg a saját, önálló családi élet kialakításának sikerén.

Egyfelől kitüntetett tehát a két jelenségkör a társadalmi és a magánéleti hely megtalálása szempontjából, másfelől - és éppen ezért - kitüntetett a kockázata is annak, ami az élet e két területén sikerül vagy elbukik. E kockázatot, az esetleges kudarcok lavinaszerű folyamatokat elindító tétjét, nyugodtan nevezhetjük "veszélyeztetettségnek" is. A tét valóban nagy ^{szempont} az életsors egész további menete szempontjából. S mint majd a későbbiekben látjuk, nem lényegtelen összefüggések adódnak e "veszélyeztetettség" mértéke és az egészségi állapot alakulása között sem.

Munkábalépés, a munkavállalás lehetősége és korlátai

Amikor a fiatalok munkábaállásának körülményeit, feltételeit és lehetőségeit kutatjuk, figyelmünket - mint azt fentebb jeleztük - két fő kérdés vizsgálatára szeretnénk összpontosítani. Az első, felteendő kérdés, hogy hogyan néz ki a mai fiatalok indulása az előttük járó generációk indulásának körülményeihez képest. A másik, a "keresztmetszeti" kérdés pedig úgy szól, hogy vajon hogyan alakulnak a fiatalok közötti társadalmi különbségek, mely

csoporthaik a fenti értelemben "veszélyeztetettebbek", s mely csoportok helyzete mondható megoldottnak, vagy legalábbis többé-kevésbé előnyösnek munkafeltételeiknek, a munka és az ember "egymásratalálásának", a munka fizikai, tárgyi és emberi környezetének, valamint anyagi lehetőségeinek vonatkozásában. A két megközelítés összekapcsolása adhat némi információt arra a harmadikra, amelyben azt firtatjuk, vajon - amennyire ez visszamenőleges adatokból kideríthető és becsülhető - nőttek-e vagy csökkentek a fiatalok közötti, a munkábaállásban és a munka feltételeiben mutatkozó egyenlőtlenségek.

A fiatalok pályaválasztása, munkabakerülése az idők során mind szorosabb összefüggésbe került megelőző iskolai pályafutásukkal. Azaz, az utóbbi két évtizedben mind meghatározóbbakká váltak azok az iskolarendszereken belüli szelekciós mechanizmusok, amelyek egyre kevesebb "bizonytalanságot" hagytak afelől, hogy - az iskola típusától és a típuson belüli pozíciójától függően - ki milyen munkafajták között válogathat. Más szavakkal, felerősödtek azok az iskolán belüli, még a gyermeki-tanulói státuszhoz kötődő társadalmi folyamatok, amelyek eredményeképpen ma nem előítéletet, hanem tényismeretet tükröz az olyasfajta kijelentés, miszerint: mondd meg, hová jártál iskolába, milyen tanuló voltál, és én megmondom, mi a munkád, mit dolgozol. Tagadhatatlan tény: e szelekciós folyamat együtt ment végbe azzal a másikkal, hogy a mindenkori fiatal korosztályok át-

- 10 -

lagos iskolázottsági szintje évtizedek óta folyamatosan emelkedik - a két jelenség nem zárta és nem zárja ki egymást.

Kevesebb az ismeret viszont arról, hogy vajon a termelés, a munka világa változott-e olyan gyorsan és oly rugalmasan, hogy a mind döntőbb tulsulyba kerülő tanult rétegeket tanultsági, iskolázottsági fokuknak megfelelően foglalkoztassa. S ezt az utóbbi kérdést tovább bonthatjuk. Egyrészt, el lehet-e helyezkednie ma valamennyi, bármely iskolatípusból kikerült fiatalnak a képzettsége, a szakmai-iskolázottsági szintje szerint "adekvát" munkakörb^é? Másrészt: még ha ez sokuknak sikerül is /bár - mint majd látjuk - távolról sem azonos eséllyel/, vajon a termelés technikája, a munka tárgyi feltételei és körülményei, maga a napi tennivaló, a munkakultúra lépést tart-e a más oldalról egyértelmű vívmánynak tudott iskolázottsági-kulturális szint-emelkedéssel? Sokszor pozitívként hangzik el, hogy az iskolázottság, a tanultság, a kulturáltság magasabb foka az egész élet kulturáltabbá tételének igényét fejleszti ki. De ritkán kerül szóba, hogy ha az életfeltételek /s köztük magának a munkának a feltételei/ nem változnak, mert rugalmatlanok az "igényszint" emelkedésével szemben, akkor nem lebecsülendő mértékű feszültség keletkezik: az egykor "természetesnek" vagy "sorstól adottnak" elkönnyvelt feltételek egyszercsak tömeges méretekben válnak természetellenesekké, zavaróakká,

hiszen egy színvonal- és szükségletbeli esést kell/ene/ velük és általuk természetesnek elfogadni.

E feszültség létére mi sem ékeesebb bizonyíték, mint a szaporodó vádak a fiatalok "tulzott" igényességéről, "elkényeztetettségéről", arról, hogy bizonyos munkák "derogálnak" nekik, hogy romlik a munkaerőkölcs stb. A "magatartási" ítéletek megjelenése, az intolerancia és értetlenség általában önmagában is társadalmi feszültségek jó indikátora. De valós feszültségek, társadalmi-gazdasági megoldásra váró problémák létét jelzi a fiatalok munkábaállása körüli néhány egyéb társadalmi jelenség is. Hiszen a fiatalok munkaközvetítő irodái nyilván egy eléggé általánossá vált szükségletre, egy korábbi, sima elhelyezkedési ut nehezebbé válására adott válaszok. Mint ahogy az sem véletlen, hogy a fiatalok beilleszkedési gondjai, pályárákerülésük nehézségei az utóbbi években a rádió, a tv, a sajtó - e közhangulati "szeizmográfok" - gyakorta visszatérő témái lettek. A jezzések e sora mellett a statisztika tényei az iskolázottság és a pályárákerülés közötti feszültség mértékéről is elárulnak valamit:

Néhány adalék az iskolázottsági szint és a betöltött munkakör összefüggéséről^{x/}

1.tábla: A közép-, illetve felsőfoku végzettséggel rendelkezők százalékos aránya a különböző munkakörökben dolgozó aktív keresők csoportjaiban; 1970; 1980.

Munkakör	1970			1980		
	Közép-foku, szakm. bizo-nyit-vánnyal	Közép-iskolai érett-ségi-vel	Felső-foku tanin-tézeti okle-véllel	Közép-foku, szakm. bizo-nyit-vánnyal	Közép-iskolai érett-ségi-vel	Felső-foku tanin-tézeti okle-véllel
rendelkezők s z á z a l é k o s a r á n y a						
Szaktun- kások	30,6	7,2	0,2	46,2	14,4	0,3
Betartott munkások	2,3	3,0	0,1	6,4	5,7	0,2
Segéd- munkások	1,1	0,9	0,0	4,9	1,8	0,1
Szellemi foglalko- zásuk	2,4	44,1	19,7	4,2	49,4	26,1

Forrás: 1970. évi Népszámlálás 29. kötet, illetve 1980. évi Népszámlálás 22. kötet /1.rész/

x/ 1970-re vonatkozóan az iskolai végzettség és a munkakör összefüggéséről nem állnak rendelkezésre korcsoportos bontású táblák. Ezért összehasonlítható adatokat csak az aktív keresők teljes sokaságára tudunk közölni. Minthogy azonban a felnőttkori /30 év feletti/ munka melletti továbbtanulás és iskolázottsági szint — módosítás az utóbbi évtizedben visszaesett, * az iskolázottsági szintek általános emelkedése döntő részben az iskolából kikerült, újonnan munkába álló fiatalok átlagosnál magasabb foku iskolázottságából adódik. Ezt egyébként az 1980-as Népszámlálás korcsoportos bontású adatai alapján végzett számítások /lásd alább/ is egyértelműen igazolják.

2.tábla: Az érettségivel, illetve felsőfoku végzettséggel rendelkezők közül szellemi munkát végző aktív keresők arányának változása nemenként; 1970, 1980 /%/

<u>Év</u>	<u>Férfiak</u>	<u>Nők</u>	<u>Együtt</u>
1970	81	92	86
1980	70	87	79

Forrás: 1970. évi Népszámlálás 29. kötet, illetve
1980. évi Népszámlálás 22. kötet /1.rész/

3.tábla: Szakmunkásbizonyítvánnyal, középiskolai érettségivel, illetve felsőfoku tanintézeti oklevéllel betanított- és segédmunkásként dolgozó aktív keresők száma és aránya a megfelelő végzettségűek százalékában, nemenként, 1970, 1980

	1970		1980		1980-évi
	száma	% a megfelelő végzettségűekhez képest	száma	% a megfelelő végzettségűekhez képest	szám az 1970.évi százalékában
Férfi					
<u>Szakmunkásbizonyítvánnyal</u> betanított- és segédmunkásként dolgozik	25.200	7,5	77.943	11,8	309
<u>Középiskolai érettségivel</u> betanított- és segédmunkásként dolgozik	24.019	6,7	51.166	9,8	213
<u>Felsőfoku végzettséggel</u> betanított- és segédmunkásként dolgozik	1.648	0,9	2.417	1,0	147
<u>Együtt: 8 általánosnál magasabb iskolai végzettséggel</u> betanított- és segédmunkásként dolgozik	50.867	5,8	131.526	9,2	259
NŐ					
<u>Szakmunkásbizonyítvánnyal betanított és segédmunkásként dolgozik</u>	12.151	13,6	35.796	18,5	295
<u>Középiskolai érettségivel betanított- és segédmunkásként dolgozik</u>	16.894	5,0	38.116	6,9	226

- 14/a -

3.tábla /folytatás/

	1970		1980		1980.évi szám az 1970.évi százalé- kában
	száma	% a meg- felelő végzett- segűekhez képest	száma	% a meg- felelő végzett- segűekhez képest	
NŐ					
<u>Felsőfoku végzett- séggel</u> betanított- és segédmunkásként dolgozik	396	0,5	756	0,5	191
<u>Együtt: 8 általá- nosnál magasabb</u> <u>iskolai végzett- séggel betanított- és segédmunkásként</u> dolgozik	29.441	5,8	74.668	8,3	254
Férfi, nő összesen					
<u>Szakmunkásbizonyít- vánnyal</u> betanított- és se- gédmunkásként dolgozik	37.351	8,8	113.739	13,3	305
<u>Középiskolai érett- séggel</u> betanított- és segédmunkásként dolgozik	40.913	5,9	89.282	8,3	218
<u>Felsőfoku végzett- séggel</u> betanított- és segédmunkásként dolgozik	2.044	0,8	3.173	0,8	155
<u>Együtt: 8 általá- nosnál magasabb</u> <u>iskolai végzett- séggel betanított- és segédmunkásként</u> dolgozik	80.308	5,8	206.194	8,8	257

Forrás: 1970. évi Népszámlálás 29., illetve 1980. évi Népszámlálás 25. kötetei alapján végzett saját számítások.

Az adatok egy ismert, és egy kevésbé gyakran emlegetett jelenségről tanuskodnak. Sokat hangoztatott - s fentebb már általunk is említett - tény /a fejlődés gyakran emlegetett vívmánya/ az iskolázottsági szint erőteljes és folyamatos emelkedése. Kevésbé kerül szóba viszont, hogy e szintemelkedés az iskolai végzettség megszerzése és hasznosíthatósága közötti feszültség egyidejű és szintén jelentékeny növekedése mellett ment végbe. Azaz, 1970 és 1980 között több mint 120 ezerrel /80 ezerről 206 ezerre/ nőtt azoknak a száma, akik végzettségükhöz képest "lefelé" helyezkednek el a munkaerőpiacon, olyan munkakörökben és foglalkozásokban, amelyeket valójában alacsonyabb képzettséggel "szokás" ellátni. Figyelemreméltó ellentmondásról van szó: az iskolázottság és a munkaerőpiacon elfoglalt pozíció mind erőteljesebb megfelelésének és meg nem felelésének egyidejű jelenlétéről. Magyarán: a képzettséghez kötött munkakörök telítődéséről, és az azt követő "kiszorulási" folyamatról.

Különösen erősen növekedett a hasznosítatlanul maradt szakmunkásbizonyítványok aránya. Számuk ma az 1970-esnek háromszorosa, és a kvalifikáció felhasználhatatlanságának kilátásaira - alacsonyabb szakmásokodottsági szintjük ellenére - a nőket jobban fenyegeti, mint a férfiakat. De feszültségnövekedésről tanuskodik az érettségi bizonyítványok munkaerőpiaci értékének devalválódása is. Nemcsak arról van szó, hogy csökkentek az esélyek arra, hogy

középiskolát végezvén, valaki szellemi pályán helyezkedhessen el,^{x/} hanem egyuttal nőtt a valószínűsége annak, hogy a fizikai munkák közül kvalifikálatlan betanított- vagy segédmunkára kell vállalkoznia.^{xx/} Az érettségi hasznosíthatóságának nemenkénti különbségeit erősen befolyásolja, hogy - az alsóbb szintű szellemi munkakörök csaknem teljes elnöiesedése miatt - általános középiskolai bizonyítvánnyal a nők inkább jutnak szellemi munkákhoz,

x/ Gondolhatnánk, hogy ez természetes folyománya annak, hogy az utóbbi évtizedben a középiskolai képzés strukturája eltolódott a szakközépiskola irányába - márpedig ez az iskolatípus deklarált funkciója szerint sem feltétlenül szellemi munkakörökre készít fel. De mégsem ez magyarázza a jelenséget. Egyrészt, mert a "női profilu" szakközépiskolák jelentős része mégiscsak eleve szellemi pályákra ~~készít~~ képez: egészségügyi, közgazdasági, gyors- és gépírói, számviteli szakképesítést ad /amelyeknek - legalábbis egy részüknek - hasznosíthatósága egyértelműen romlott/. Másrészt, mert a szakközépiskolák szakmunkás-kibocsátó funkciója gyakorlatilag teljesen visszaszorult: a szakmunkásvizsgát tett, szakközépiskolában érettségizettek száma drasztikusan csökkent, az 1971-es 6000 főről 1980-ra 700 főre esett vissza. /Az erre vonatkozó idősoros adatokat lásd: Szénai Márta: "Az ifjúság helyzete az oktatás tükrében" című tanulmányában; in: "Ifjúság és társadalom - Tanulmányok", KSH, Budapest, 1982./ Itt tehát egy, a gimnáziuménál alacsonyabb színvonalú, rosszabb általános középiskolai végzettség hasznosíthatatlanságáról van szó. Ez lehet ugyan adalék a szakközépiskolai reform sürgetése mellett, mit sem változtat azonban azon a tényen, hogy az érettségi bizonyítványok felhasználhatósága általánosan romlott.

xx/ Hogy itt a "kell", nem pedig a "lehet" ige használata a jogosult, azaz, általában nem szabad választásról, hanem a munkaerőpiac feszültségei által kihívott kényszer-~~képzések~~ képzésekről van szó, annak igazolására a későbbiekben még számos oldalról és bővebben visszatérünk.

mint a férfiak, bár 1970-hez képest az ő esélyük is jóval kisebb lett. Ugyanakkor azonban, ha fizikai dolgozóként vállalnak munkát, akkor a férfiakénál lényegesen alacsonyabb valószínűséggel jutnak szakmunkás, és nagyobb esélyei kvalifikálatlan munkakörökbe: a fizikai munkásként dolgozó érettségizett férfiak 74, a nőknek pedig csak 46 százaléka volt szakmunkás 1980-ban./

Az ismertetett jelenségkör egy-egy vonatkozása időről időre fellángoló szakmai és publicisztikai viták tárgya. Szokás okolni az iskoláztatás rendszerét - ilyenkor a jelenség neve "tulképzés". Szokás okolni az "anyagias" munkavállalót: ilyenkor a magas segéd- vagy betanított munkás bérért szakmáját otthagyo "vándornadár" a címke, és a "munkaerkölcs romlása" a panaszolt társadalmi probléma. Szokás okolni a teljes foglalkoztatottságot: ilyenkor a munkaerő "tul soknak", "feleslegesnek" minősül, az érvelés a "számosságot" okolja a gazdasági növekedés lelassulásáért, s stimulusként a "kapun belüli munkanélküliség" kapun kívülre helyezését, a felesleges, képzetlen munkaerő elbocsátását javasolja. S végül: szokás a jelenséget pozitívan is értékelni. Ilyenkor az érv a kulturális szint és a műveltség általános emelkedése, és annak - a végzett munkától független - általános haszna, önértéke. Anélkül, hogy ehelyütt módunk lenne a "pro"-k és "kontrá"-k részletes elemzésére és saját álláspontunk

- 18 -

bővebb kifejtésére^{x/}, annyit már a megközelítések sokfé-
lesége is jelez, hogy a képzettségnek megfelelő elhelyez-
kedés nehezebbé vált, s ez valamilyen feloldást kíván/na/.
Akár így, akár úgy "cimkéződjék" is a jelenség, annyi bi-
zonyos, hogy léte és növekedése feszültségről, mégpedig
társadalmi kiterjedésében fokozódó feszültségről árulkodik.
S a kérdés az, hogy vajon közelebbről kik e feszültség
teherviselői, mely társadalmi csoportokat milyen mértékben
veszélyeztet az "alulfoglalkoztatás" kockázata. Miután
pedig az elhelyezkedési feszültségek növekedése az évtized
során a belépő munkavállalók magasabb, és a kilépők ala-
acsonyabb iskolázottsági szintje mellett ment végbe, annyi
már most előrebecsálható, hogy a feszültség terhe különö-
sen a ma elhelyezkedni kívánó fiatalokat sújtja. Kérdés
azonban, hogy a fiatalok milyen rétegeit, csoportjait
mennyire:

x/ A fejezet végén, a fiatalok romló munkaerőpiaci helyze-
tének alaposabb szemügyrevétele után e kérdésekre azért
röviden visszatérünk még.

4.tábla: Az iskolai végzettség és a végzett munka néhány összefüggése egyes korcsoportokban /1980/
/Az aktív keresők adatai/

Korcsoport	8 osztály- nál maga- sabb isko- lai vég- zettséggel rendelke- zők a meg- felelő ko- ruak száza- lékában	8 osztály- nál maga- sabb isko- lai vég- zettségű betanított- és segédmun- kások aránya a megfelelő koru, 8 osztálynál magasabb végzettsé- gűek szá- zalékában	8 osztály- nál maga- sabb isko- lai vég- zettségű betanított- és segéd- munkások 8-os ará- nya a meg- felelő ko- ru segéd- és betani- tott mun- kások között	8 osztály- nál maga- sabb isko- lai végzett- ségű betani- tott- és segédmunkások 8-os aránya a megfelelő koru aktív népességben
20-24 éves	70,6	11,3	26,1	8,0
25-29 éves	68,8	10,6	24,6	7,3
30-34 éves	65,8	9,5	21,0	6,2
35-39 éves	44,7	6,6	8,2	2,9
40-44 éves	28,8	5,0	3,4	1,4
45-49 éves	23,2	5,1	2,6	1,2
50-54 éves	19,5	4,3	1,7	0,8
Összes aktív átlaga	46,1	8,8	10,8	4,1

Forrás: 1980. évi Népszámlálás 25. kötete alapján végzett számítások

5. tábla: A fiatalok munkavállalási esélyeinek néhány mutatója

	30 év alatti aktív keresők			Összes aktív kereső			30 év alatti gyes-en lévő nő x/
	Fér- fiak	Nők	Együtt	Fér- fiak	Nők	Együtt	
Szaktanúsbizonyít- vánnyal betanított- és segédmunkásként dolgozók a megfele- lő végzettségűek %-ában	11,4	17,0	12,7	11,8	18,5	13,3	15,8
Érettségivel, ill. felsőfoku végzett- séggel betanított- és segédmunkásként dolgozók a megfele- lő végzettségűek %-ában	10,8	7,3	9,0	6,9	5,5	6,2	8,3
Együtt: 8 általános- nál magasabb isko- lai végzettségű betanított- és se- gédmunkások a meg- felelő végzettsé- gűek %-ában	11,2	10,4	10,9	9,2	8,3	8,8	11,2
8 általánosnál ma- gasabb iskolai végzettséggel ren- delkező betanított munkások a megfelelő koru betanított mun- kások %-ában	30,8	20,3	25,6	15,6	9,3	12,3	X
8 általánosnál ma- gasabb iskolai végzettséggel ren- delkező segédmun- kások a megfelelő koru segédmunkások %-ában	17,7	9,3	15,3	10,0	3,0	6,8	X
Érettségivel, il- letve felsőfoku végzettséggel szellemi munkát végzők a megfelelő végzettségűek %-ában	49,9	84,6	68,5	69,6	88,6	78,7	80,9

Forrás: Az 1980. évi Népszámlálás 25. kötetéből származó
adatokon végzett saját számítások.

x/ Az alábbiakban feltüntetett csoportokba tartozó, jelen-
leg egyes-en lévő nők.

A ma munkába lépő fiatalok immár nem lebecsülhető hányada kénytelen szembenézni azzal, hogy végzettsége a munkaerőpiacon nem hasznosítható. Relative romló munkavállalási esélyüket kvalifikálatlan munkásként való elhelyezkedésük korcsoportról korcsoportra növekvő arányai jelzik. Az életkori "cezura" 35 évnél van, amit legpregnánsabban a 4. tábla harmadik oszlopa mutat: míg a 35 évnél idősebb segéd- és betanított munkások között elvéve találunk "tulképzetteket" - azaz az általános iskola 8. osztályánál magasabban iskolázottakat -, addig a 20-35 évesek közül /korcsoportonként növekvő hányadban/ már minden negyedik-ötödik betanított- és segédmunkást másra, többre képesítettek. A mai 35-40 évesek munkábaállása a hatvanas évek végére, hetvenes évek elejére esett, arra az időre tehát, amikor az aktív korú népesség foglalkoztatottsága lényegében teljessé vált. Az újabb korosztályok elhelyezkedési lehetőségeit e tény alapvetően meghatározta: minthogy a hetvenes évek elejétől fogva a munkahelyek száma gyakorlatilag nem gyarapodott, időközben pedig a foglalkoztatottság szerkezetében sem történt lényeges átalakulás.^{x/} E feltételek közepette a munkaerő-

x/ A magasabb kvalifikációt igénylő munkahelyek számának növekedése messze elmaradt a magasabb kvalifikációt szerezők számbeli gyarapodása mögött. Míg a közép- és felsőfoku végzettséggel rendelkező aktív keresők száma 1970 és 1980 között 531 ezerrel nőtt, addig szellemi munkahelyekből ma csak 266 ezerrel van több, mint tíz évvel korábban. Hasonló a helyzet a kvalifikált fizikai munkák terén is: míg a szakmunkás-munkahelyek száma az évtized során mindössze 262 ezerrel, addig a képzett szakmunkásoké 428 ezerrel /folyt. a következő lap alján/

piacon mind nagyobb számban megjelenő magasabban kvalifikált munkaerőnek mind jelentősen nagyobb hányada kényszerül a "lefelé" elhelyezkedés lépésére.

Mivel még a legalsó szintű szellemi munkát végzők átlagkeresete - s különösen: átlagos munkajövedelme - is magasabb az azonos koru betanított- és segéd munkásokénál /adálékul lásd pl. "A keresetek színvonala, szóródása és kapcsolata a családi jövedelemmel 1972. és 1977. években" c. KSH-kiadvány korcsoportos bontású kereseti adatait/, nem arról van szó, hogy manapság "megéri" rosszabb munkakörben jobb fizetéssel elhelyezkedni. Bár az anyagi motívumok - a fiatalok általánosan alacsony kezdőfizetései és jelentős kiadási terhei mellett - jogosultak és érthetőek lennének, a jelenség tömeges méretei ezzel egyszerűen nem magyarázhatóak. Bizonyos, hogy létező dolog - fiatalok és idősebbek számára egyaránt - a "rosszabb munkáért jobb bért" típusú mérlegkészítés és a nyomában születő döntés. Ám a "lefelé" elhelyezkedő kétszázézer embernek - ha megkérdeznénk - legfeljebb egy töredéke adhatna számot akár ekkora döntési szabadságról. A többség indoka a mai kötött munkahelystruktúrában, a munkavállalás kötelezett-

/folytatás az előző lap aljáról/

gyarapodott. Az ollók tehát szétnyíltak. A feszítáv növekedését más oldalról jelzi az a tény, hogy míg a kvalifikálatlan munkát végzők aránya az összes foglalkoztatott között igen csekély mértékben /48%-ról 39%-ra/ csökkent, addig a kvalifikációval nem rendelkező munkaerő hányadában radikális változás következett be: a legfeljebb 8 osztályt végzettek aránya az 1970-es 73%-os szintről 1980-ra 54%-ra esett vissza.

sége mellett így szólna: nincs, nem volt más lehetőség, ez adatott.

A jelzett folyamatok azt eredményezik, hogy az elmúlt évtized során a fiatalok aránya a kereseti feltételek és munkakörülmények, valamint társadalmi státusz szempontjából kedvezőtlen segédmunkás munkakörökben, illetőleg mezőgazdasági foglalkozásokban emelkedett /mégpedig a segédmunkák számának jelentős, 60%-os, és a mezőgazdasági foglalkoztatottság szintén nem jelentéktelen, 23%-os csökkenése közepette!/, míg súlyuk a kvalifikált fizikai munkát végzők és a szellemiek között csökkent:

6.tábla: A fiatal /14-29 éves/ aktív keresők aránya a megfelelő munkakörben foglalkoztatott aktív népességben belül /%/

	1970	1980
Sakmunkás	45,9	45,1
Betanított munkás	35,8	28,4
Segédmunkás	24,3	26,1
Szellemi dolgozó	34,0	29,8
Mezőgazdasági foglalkoztatottak	23,2	26,0
Összes aktív kereső	33,5	32,6

Forrás: 1970. évi Népszámlálás 29. kötet és 1980. évi Népszámlálás 22. kötet /1.rész/

Nem a teljessé vált foglalkoztatás, hanem a foglalkoztatottsági struktúra merevsége okozza tehát a "tulképzettséget". Nem arról van szó, hogy ne lennének e társadalomban elvégzésre váró, és viszonylag magas képzettséget előfeltételező feladatok, tennivalók; hanem arról, hogy e feladatok és "produktumok" iránti társadalmi szükségletek elismerése nem ment végbe: azaz nem születnek olyan munkahelyek, ahol e munkákat végezni lehetne.^{x/} Vagy - ami gyökerét tekintve rokon jelenség - a munkahelyek és a munkák nem változtak úgy, olyan rugalmasan, hogy ma a megszerzett tudás hasznosítására lehetőséget nyujtanának.

Mindez azt jelzi, hogy a munkábaállás feszültségeinek okát, a fiatalok "elkényeztetettsége" és "tulzott igényessége" helyett inkább a gazdasági-foglalkoztatottsági szerkezet problémáiban, közelebbről, a termelési-munkahelyi piac rugalmatlanságában kell keresnünk. E rugalmatlanság, a belőle fakadó elhelyezkedési kényszerpályák másként és másként érintik a pályakezdők egyes csoportjait, másként a férfiakat és másként a nőket. Érettségijüket a

x/ Példák nyilván a társadalmi-gazdasági élet bármely területéről, bármely népgazdasági ágból hozhatók. Itt csak egyet. Az embernek óhatatlanul eszébe jut például egy kifejezetten középfoku végzettséget előfeltételező, jelenleg Magyarországon alig létező foglalkozási ágazat: az öreg- és családgondozás, a humán szolgáltatások. A hiányukból fakadó problémák ma ellátatlan öregekkel zsufolt kórházakban, gyámügyi aktahalmazokban, ideggondozói betegforgalomban, 180 százalékos kihasználtságú óvodákban, gyermekmegőrzésre sem alkalmas iskolai napköziotthonokban stb. csapódnak le. A "social workerek" iránti szükséglet 10-15 éve napirenden lévő téma, mindeztideig e foglalkozás munkaerőpiaci "befogadása" azonban nem történt meg.

fiuk, szakmunkás-bizonyítványukat a lányok tudják egyre nehezebben értékesíteni: ma az érettségizett fiatal férfiaknak csak a fele dolgozik szellemi munkakörökben /a teljes, érettségizett férfi-népességnek még 70%-a/. Egyes pályák /adminisztrátor, bérszámfejtő, bizonyos pedagógus-foglalkozások stb./ száz százalékos elnöiesedése mellett, a szellemi munkák piacának telítődése figyelhető meg - a fiatal lányok-asszonyok bejutási esélye az átlagosnál rosszabb. De érettségijük még mindig többre jó, mint a szakmájuk. Azt ugyanis - viszonylagos mozgékonyáguk, a növekvő mértékű női ingázás ellenére - lényegesen kisebb eséllyel tudják hasznosítani, mint tíz évvel ezelőtt az akkor munkát kereső nők.^{x/} Még egy adalék, amely jelzi, hogy nem szabad választásról, hanem kényszerűségekről van szó: a fiatal érettségizett betanított- és segédmunkásnők átlagosnál magasabb aránya a gyesen lévők közt. Az adat azt sugallja, mintha a gyermekszüléssel "kivárnák" a korábban megcélzott, jobb elhelyezkedési lehetőséget, mintha - a tartós státusz-vesztést elkerülendő - az alacsony összegű gyest amolyan munkanélküli avagy türelmi segélyként vennék igénybe.

Nem vállalkozhatunk ehelyütt arra, hogy a munkaerő-piac "bemerevedésének" okait - annak összes ágazati és területi vonatkozásával együtt - részletesebben elemezzük.

x/ Igaz, a szakmunkásvizsgát tett fiatal nők csoportjuk átlagához képest egy árnyalatnyival jobb helyzetben vannak /aminek valóban nagyobb mértékű, és életkorilag véges határu ingázásuk áll a háttérben./

Ugy tűnik azonban, hogy az iskolázottság és az elhelyezkedési lehetőségek közötti feszültség növekedése a hatvanas-hetvenes évek gazdaságfejlesztési politikájáért fizetett árként, a folyamat "árnyékjelenségeként" értelmezhető. Az elmúlt két évtized egyik legjelentősebb, a foglalkoztatottság térbeli és kvalifikáció szerinti összetételének módosulását befolyásoló folyamata a vidéki ipartelepítés volt. Mint ismeretes, a folyamat a szakképzett munkaerő koncentrációjához vezetett: a /javarészt/ városi központokban összpontosuló kvalifikált fizikai és szellemi munkák mellett a növekvő arányú falusi ipar főként a központot "kiszolgáló", betanított munkákra épült. Noha az ipari termelés területi-telephelyi koncentrációjának mérséklése mellett a politika nem kevésbé fontos célja az utolsó jelentős munkaerőforrás, a falusi nők munkábaállítása volt, iskolázottságuk és képzettségük időközbeni emelkedése /amely még mindig alatta marad a városi, s különösen a fővárosi szintnek/ nem vétetett számításba. Minthogy a fiatal és középkorú falusi nők számára /a gyerekszülés- és nevelés, a kisgazdaság és a háztartás feladatai miatt/ az ingázás jóval kevésbé választható alternatíva mint hasonló korú férfi-társaik számára, a helyben kínálkozó munkaalkalom a kényszerek közepette megszülető választások során még akkor is elfogadnivaló alternatíva, ha az sem képzettségüknek, sem iskolázottságuknak nem felel meg. A gazdaság egyéb ágaiban végbenment változások /a kereskedelem, a szolgál-

tatások, valamint a mezőgazdasági termelésre épülő élelmiszeripar gyors fejlődése/ szintén relative nagy arányban vonzották-képzettségüktől függetlenül - betanított- és segédmunkákra a helyben lévő /főként női/ munkaerőt. Mind-ezen jelenségek mérlegét megvonni, nem egyszerű feladat. Mert egyfelől valóban jó dolog, hogy valamelyest nőtt a lakóhelyhez közelebb választható munkahelyek száma /ami - a ez a feszültségnek szintén jelzése - az utóbbi évtizedben a napi ingázás növekedése mellett ment végbe/, ugyanakkor a folyamat erősítette a munkavállalók közötti területi és társadalmi egyenlőtlenségeket - esetünkben az iskolázottságnak megfelelő munkaalkalom megtalál/ható/ságának esélykülönbségeit. És ebben a vonatkozásban válik elgondolkodtató, figyelmeztető jelzéssé, hogy a lányok-nők igen gyors /a férfiak körében végbement jelentős szakképzettségi szintemelkedésnél gyorsabb/ ütem szakmásodása elhelyezkedési nehézségeik relatív kockázatnövekedését vonta maga után: a szakmát tanult nők közül ma minden ötödik /1970-ben még "csak" minden hetedik/ kvalifikálatlan munkásként kénytelen munkába állni. Márpedig ez egyuttal a nők társadalmi státusz-emelkedéssel járó munkavállalását, e viszonylag friss keletű, "törékeny" társadalmi fejleményt is veszélyezteti. Különösen, ha számításba vesszük, hogy munkavállalásuk eddig is /és valamennyi képzettségi szinten, rétegben - noha eltérő mértékben/ a férfiakénál relatíva rosszabb feltételek /kereseti lehetőségek, kiegészítő munkajövedelem stb./ mellett ment végbe. Mindez pedig végső

soron azért van így, mert a népgazdaság foglalkoztatottsági szerkezetében a hetvenes évtizedben végbement változások össz-népgazdasági szinten gyakorlatilag csak a kvalifikálatlan munkák közötti átrendeződést, számaránymódosulásokat hoztak, miközben alig-alig érintették a kvalifikált és kvalifikálatlan munkák egymáshoz való arányát. Ezt a jelenséget neveztük fentebb a munkaerőpiac "rugalmatlanságának":

6.tábla: Egyes munkakörökben dolgozó aktív keresők létszámának alakulása, 1970, 1980

	Aktív keresők száma		Az egyes munkakörökben foglalkoztatottak száma az 1970-es szint 1-ában
	1970	1980	
Szakmunkások	1.152830	1.414553	122,7
Betanított munkások	983591	1.397718	142,1
Segédmunkások	1.308937	509852	39,0
Szellemiek	1.280605	1.546982	120,8

Forrás: 1970. évi Népszámlálás 29. és 1980. évi Népszámlálás 22. kötete /1.rész/

A gazdaságfejlesztés kirajzolódó ellentmondásai felvetik az igényt, hogy közelebbről és kissé más oldalról is megnézzük: a foglalkozási szerkezet változásának a hetvenes években végbement folyamata milyen szakmákban, foglalkozásokban biztosított az általánosan romló feltételekhez

képest relative előnyösebb elhelyezkedését, s mely területeken koncentrálódtak a jelzett feszültségek. Az eddigiek után még mindig nyitva marad ugyanis a kérdés: vajon nem arról van-e szó, hogy viszonylag kedvezőtlen, hanyatló szakmákra képesítő bizonyítványaikat "hagyják el" a fiatalok, mert a népgazdaság más, dinamikusabb, expandáló /s ezért talán jobb munkafeltételeket, kereseti lehetőségeket stb. kínál/ ágaiban, foglalkozásaiban helyezkednek el. Ekkor az eddig elemzett munkaerőpiaci feszültségeket lehetne talán egy hosszabb távon jótékony hatású gazdasági struktúra-váltás átmeneti jelenségeként értelmeznünk. Az alábbi adatok azt sugallják, hogy nem erről van szó. A fiatalok bekerülési verseny-pozíciója - jelentős súlyú értelmiségi foglalkozásoktól a kevés kvalifikációt igénylő fizikai foglalkozásokig, a legkülönbözőbb ágazatokban és területeken - romlott.

Az áttekinthetőség és a tisztánlátás érdekében az alábbi táblában csak olyan foglalkozások adatait közöljük, amelyek a hetvenes években - legalábbis, ami a bennük foglalkoztatottak népgazdasági arányát illeti - nem veszítettek súlyukból, illetőleg, amelyek kifejezetten expanzívak voltak.^{x/} Abból a feltevésből indultunk ki ugyanis, hogy

x/ Ez alól csupán kétféle szellemi foglalkozás esetében tetünk kivételt : az egyik az ügyviteli, irodai munkák, amelyek igen jelentős, noha 1970-hez képest erősen csökkenő súlyt képviselnek a népgazdaság aktív keresői között; a másik az általános iskolai tanítók kissé csökkenő létszámú csoportja - e választásunkat pedig a foglalkozás jelentősége, valamint az indokolja, hogy fontos "felvevő piacává" vált a máshol elhelyezkedni nem tudó felsőfoku végzettségűeknek /miközben az évtized során magát a tanítóképzést is felsőfokúvá minősítették/. /A felsőfoku végzettséggel rendelkezők /folytatás a következő lap alján/

- 30 -

bővülő szakmák - normális körülmények között - elsősorban a friss munkábaállók¹ből meritik bővítésük tartalékait.^{x/}
 Mig a hanyatló ágakra^{es} foglalkozásokra az a jellemző, hogy "hanyatlásuk" a bennük foglalkoztatott munkaerő lassu kiöregedésével megy végbe, miközben a fiatal utánpótlás iránti igény nem nő. Mint az alábbi adatokból látható azonban, a magyar gazdaságban ezek az összefüggések távolról

/folytatás az előző oldalról/

aránya ^{a tanítók köréből} több, mint kétszeresére emelkedett: 1970-ben 24,7%; 1980-ban 52,88 volt, s ezt önmagában nem "fedezik" az ujonnan felsőfoku tanítóképzőt végzettek magasabb képzettségi szintje./

x/ Nem irreális azt feltételezni, hogy tíz éves távlatban már érvényesülnie kellene a változó szakmai-foglalkozási igények és a képzés, oktatás közötti "visszacsatolásnak", ha... Ha a munkaerő-struktúra és az iskolai képzés struktúrája között volna működőképes közvetítő láncszem, amely a visszacsatolást biztosítaná. Egy ilyen láncszem lehetne a rugalmas munkaerőpiac keresleti "kihívó" hatása, de a közvetítés - az iskolából kikerültek kínálata révén - fordítva, a munkaerőpiac rugalmasabbá tételével **anyában is megvalósulhatna**. Ma azonban a foglalkoztatási szerkezet tervezése az iskolai "output"-~~mutatók~~ tervezésétől teljesen elszakítottan folyik; két külön szféráról, más és más érdekekre "működő" alrendszerrel van szó, amelyek csak az elhelyezkedés kényszerpályái révén kerülnek érintkezésbe és "egyensúlyba" egymással.

sem tipikusak és egyértelműek. Az adatok azt jelzik, hogy - néhány élelmiszeripari, kereskedelmi, és, elvértve, egy-egy ipari szakmát leszámítva - a fiatalok bekerülése még az expanzív foglalkozásokban is nehezebbé vált.^{x/} A foglalkozásonként bővülő számú munkahely betöltését - részben az aktívan munkában töltött idő örvendetes meghosszabbodása folytán - az idősebb korosztályok tartalékai biztosították.

x/ Felvetődhet a kérdés, hogy vajon nem csalóka látszatról van-e szó: azaz, a fiatalok részarányának a különböző foglalkozásokban rendre bekövetkezett csökkenése végülis nem egyszerűen demográfiai folyamatoknak, a népességben belüli, közismert arány-csökkenésüknek tulajdonítható-e. A kérdésre a válasz nemleges. Mert az össznépességben belüli súlyvesztésüket gazdasági aktivitásuk gyors emelkedése ellensúlyozta, aminek következtében az aktív keresőkön belüli részarányuk alig csökkent. Ezt igazolják az alábbi adatok:

	1970	1980
A 14-29 évesek aránya az össznépességben /%/	25,5	23,2
14-29 éves inaktív népesség aránya a 14-30 évesek között /%/	4,4	9,5
14-29 éves eltartottak aránya a 14-30 évesek között /%/	32,2	23,9
A 14-29 éves aktív keresők aránya az aktív keresők között	33,5	32,6

/A fiatal - 14-29 éves - aktív keresők száma 1970-ben és 1980-ban lényegében megegyezik, miközben az aktív népesség egészének létszáma is gyakorlatilag változatlan marad./

Forrás: A megfelelő Népszámlálási adatok.

8.tábla: Egyes kiemelt egyéni foglalkozásokban dolgozó aktív keresők részarányának alakulása; illetve a 14-29 éves aktív keresők százalékaránya az adott foglalkozásban dolgozókhöz képest, 1970, 1980

A foglalkozás megnevezése	A foglalkoztatottak aránya a népgazdaság összes aktív keresőjéhez képest /%/		A 14-29 éves aktív keresők aránya az adott foglalkozást végzőkhöz képest /%/		A fiatalok /14-29 évesek/ részarányváltozásának iránya x/ /4-2/
	1970	1980	1970	1980	
	1.	2.	3.	4.	
<u>Fizikai foglalkozások</u>					
Olvasztár, öntő, hengerész	0,3	0,4	32	28	-
Géplakatos	1,8	2,4	49	47	-
Szerszámkészítő	0,3	0,3	53	45	-
Fémesztergályos	1,0	1,1	58	48	-
Gépjármű- és motorszerező	1,1	1,2	59	62	+
Hegesztő	0,7	0,8	49	43	-
Órás, látszerész	0,06	0,07	41	44	+
Mechanikai műszerész	0,6	0,9	54	51	-
Híradástechnikai műszerész /és elektroműszerész/	0,4	0,8	66	54	-
Nemesfémipari munkáló, vésnök	0,04	0,04	48	44	-
Építőanyagipari foglalkozásuk	0,5	0,5	41	35	-
Asztalos, épületasztalos	0,9	0,9	42	41	-
Vegyipari foglalkozásuk	0,6	0,7	36	35	-
Nyomdaipari foglalkozásuk	0,4	0,4	51	44	-
x/ -: csökkenés +: növekedés					

8. tábla: /folytatás/

	1.	2.	3.	4.	/4-2/
Molnár, malomipari munkás	0,1	0,1	14	20	+
Pék /sütőipari munkás/	0,2	0,3	34	40	+
Hentes, mészáros /husipari munkás/	0,2	0,3	33	46	+
Meős /fizikai/	0,4	0,5	30	30	változatlan
Kárpitos	0,1	0,1	54	40	-
Kőműves	1,6	1,7	47	40	-
Ács, állványozó	0,4	0,4	34	36	+
Csőszerelő /viz-, gáz-fűtészszerelő/	0,6	0,9	55	54	-
Épület-, falfestő, mázó	0,6	0,9	65	59	-
Villanyszerelő, épületvillanyszerelő	1,1	1,5	54	48	-
Építőipari gépész, gépkezelő	0,3	0,5	42	33	-
Kereskedelmi elárusító	1,3	1,8	50	54	+
Pincér, felszolgáló	0,4	0,6	50	56	+
Podrász	0,4	0,4	50	45	-
Gépkocsivezető, autóbusszvezető	2,4	3,9	37	41	+
Mozdonyvezető	0,2	0,2	23	34	+
Postai kézbesítő	0,3	0,3	27	30	+
<u>Szellemi foglalkozások</u>					
Műszaki igazgató, műszaki vezető, főmérnök	0,2	0,2	8	12	+
Mérnök	0,4	0,7	35	30	-
Állatorvos	0,06	0,06	22	14	-

8. tábla: /folytatás/

	1.	2.	3.	4.	/4-2/
Főhatóságok, tanácsok vezetői	0,2	0,2	8	4	-
Allamigazgatási szakalkalmazott	0,6	0,7	22	25	+
Főkönyvelő, közgazdász	0,5	0,9	19	17	-
Kórházi, rendelő-intézeti orvos	0,2	0,3	23	22	-
Egyéb orvos	0,2	0,2	26	12	-
Gyógyszerész	0,08	0,09	28	20	-
Egyetemi, főiskolai tanár	0,2	0,3	18	14	-
Középiskolai tanár	0,3	0,3	29	29	-
Általános iskolai tanár /felsőtagozat/	0,7	0,7	29	26	-
Ápolónő, szülésznő	0,6	0,8	48	44	-
Orvosi asszisztens	0,4	0,5	48	39	-
Óvónő	0,2	0,5	39	54	+
<hr/>					
Általános iskolai tanító	0,6	0,5	25	29	+
Számviteli, pénzügyi és egyéb ügyviteli foglalkozású irodai dolgozó	12,5	8,3	35	35	változatlan

Forrás: Az 1970., illetve 1980. évi Népszámlálás adatai alapján végzett saját számítások.

A korábban elmondottak mellett a közölt foglalkozási adatsorok más oldalról bizonyítják, hogy nem egyszerűen a szellemi-fizikai munkák elnagyolt, s ezért túlságosan általános csoportjaiban, hanem megannyi foglalkozásban, minden ágazatban - azaz általánosan romlottak a ma munkába állók elhelyezkedési feltételei, s - bekövetkező gazdasági struktúra-váltás nélkül - egész karrierjük perspektívái is. A fejezetben elemzett jelenségkör annak a sokat emlegetett folyamatnak a következménye, hogy végéhez ért a magyar gazdaság fejlődésének az a korszaka, amelyben a munkahelyek egyszerű szaporítása útján ment végbe a termelés extenzív fejlesztése. Ezzel pedig véget ért az a korszak, amelyben - még a gazdasági szerkezet lényegi változatlan-sága mellett is - mindenfajta munkaerő talált, található magának egykönnyen munkát. Noha a feszültség csak a legutóbbi években került a nyilvános viták középpontjába, a bemutatott adatokból úgy tűnik, egy régebben kezdődött, mára csupán áérteit, nem pedig ujszerűsége miatt különösen konfliktustelivé vált folyamatról van szó: Lényegében teljes ugyan a foglalkoztatottság /különösen a fiatalok esetében/, ám ezt az elhelyezkedési kötelezettség, és nem a megfelelő munkahely-kinálat tartja fenn. Ha jog és lehetőség lenne arra, hogy az ember csak a képzettségének, végzettségének megfelelő munkaköröket, munkákat fogadja el, akkor a fiatalok között immár több tíz-, ha nem százezres munkanélküli tömeggel kellene számolni. Ők azok, akik

- a gazdaság rugalmatlansága folytán - egyszerűen nem "jutnak be", mert a helyek /a jó helyek/ "foglaltak". Sem a gazdaság technikai fejlesztése, sem térbeli szerkezete nem alkalmazkodott a rendelkezésre álló munkaerő tudásához, képzettségéhez, hanem az emberek alkalmazkodása kívántatott és kívántatik meg.

Pedig elvileg elképzelhető más megoldás is: a "lefelé elhelyezkedési kényszer" kiterjedése, szakmai és területi összetétele mértékül szolgálhatna a gazdasági szerkezet-változtatás lehetséges irányaihoz és arányaihoz. A munkanélküliség bevezetésének "szükségességéről" és "elkerülhetetlenségéről" folyó heves viták a gazdasági fejlődés egyik legfőbb fékjeként emlegetik a kvalifikálatlan munkák egészségtelen túlsúlyát. Azok "kiküszöbölését", "megszüntetését", velük együtt pedig a bennük foglalkoztatottak foglalkoztatásának felszámolását sürgetik. Csakhogy az érvelésben egy jelentős csusztatás van. A munkakörök valóban "kvalifikálatlanok", de az azokat betöltők /mint láttuk, egyre nagyobb arányban/ kvalifikáltak. A megoldás tehát nem "együttes megszüntetésük", a munkanélküliség, hanem a ma rosszul /mert tudásszintje alatt/ foglalkoztatott munkaerő megfelelő foglalkoztatás lehetne. Amint arról röviden volt már szó, a munkaerőhöz illeszkedő foglalkoztatás-politika valószínűleg számos egyéb társadalmi és gazdasági feszültség csökkentését is szolgálhatná. Nem elkerülhetetlen sorscsapás, hanem erőviszonyokon és érték-

választáson muló reformok kérdése, hogy megszüntethető-e az a helyzet, amely induló és már beilleszkedett nemzedékek számára - a pályát, a munkát illetően - perspektívátlan-ságot kínál, s annak elfogadását követeli, hogy "a gazdaság bajai miatt" mondjanak le mándarról, amire tanultak, amire készültek, s ami - keresetben és életkörülményekben - tényszerűen jobb.

A korrekтив lépések lehetősége: a fiatalok munkahely-
változtatásáról

A munkavállalás, foglalkoztatás népszámlálási "pillanatfelvételei" - mint láttuk - az induló fiatalok nehezebbé vált elhelyezkedéséről, lehetőségeik szűküléséről tanuskodnak. De ezek valóban pillanatfelvételek. S felvetődhet a gondolat, hogy a ma rossz vagy rossznak bizonyuló munka /munkahely/ holnap elvileg felcserélhető jobbra; a népszámlálásokból kirajzolódó kép a pillanatfelvételi "egyoldalúsága" folytán talán túlságosan borús.

Mert ezek az adatok elárulják ugyan a gazdaság adott időpontban meglévő szerkezeti feszültségeit, és kétségbevonhatatlanul jelzik a fiatalok munkavállalási esélyeinek romlását, de mindezt az egyéni életpálya oldaláról ellen-súlyozhatja, ha közben van lehetőség a későbbi korrekcióra, pályamódosításra. Erről pedig a fenti adatok semmit sem mondanak. Így az eddig^e ki kell egészítenünk az egyén szempontjából fogalmazott kérdéssel: azzal ugyanis, hogy van-e mód a változtatásra, a helyzetjavításra. Jogos feltennünk, hogy ha van ilyen lehetőség egyáltalán, akkor az a fiatalokat kell, hogy viszonylag kedvezően érintse. Hiszen ez az az életciklus, amikor még elvileg nagyobb a vállalkozókedv, az igény, a készség, a nyitottság, és egyúttal kisebbek, könnyebben oldhatóak a kötöttségek, mint később. Az persze, hogy az elvi lehetőség gyakorlattá válik-e, már nem a személyes szándékoktól, hanem a felté-

telektől függ. Attól tehát, hogy van-e munkaalkalom, és - főleg - van-e olyan munka, amiért érdemes mozdulni. További kérdés, hogy ebből a szempontból mennyire azonosak vagy eltérőek a fiatalok egyes csoportjainak lehetőségei. Azaz: tanultságától, a mozduláshoz szükséges háttér és támasztékok lététől, a tudása iránti kereslettől függően kinek mennyire van módja e korrekтив lépésre, a kit "köt meg" feltételeinek hiánya.

A mozdulásra, munkahelyváltoztatásra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre a kereső népesség egészét átfogó, rendszeresen gyűjtött adatok.^{x/} A KSH 1969-ben és 1979-ben lebonyolított két munkaügyi felvétele^{xx/} a keresőknek kö-

x/ Pontosabban: a "Foglalkoztatottság és kereseti arányok" című, rendszeresen publikált kiadvány-sorozat kötetei közlik a munkábalépések és a munkából való kilépések számát, sőt, a be- és kilépések munkakönyvi bejegyzés szerinti "mínőségeit" is - azt tehát, hogy a kilépés mögött nyugdíjazásról, a dolgozó felmondásáról, átszervezésről, a szerződés lejártáról és meg nem hosszabbításáról, gyes-re menetelről volt-e szó, a "munkábalépés" pedig hány esetben történt áthelyezés, a gyes-ről való visszajövetel stb. miatt. Ezek az adatok témánk szempontjából mégsem használhatóak. Egyrészt azért nem, mert felállítható ugyan belőlük a belépések és kilépések népgazdasági - vagy akár ágazati - "mérlege", de nem állapítható meg a munkahelyváltoztatások száma, legfőként pedig az nem, hogy e mozgások hány embert érintettek. Másrészt az adatközlés a népgazdasági munkaerőforgalom munkaügyi és - kevésbé - munkajogi szempontjait követi, megtudható tehát, hogy melyik ágazatot milyen módon érinti a "kilépési-" és "belépési forgalom" átlagosnál nagyobb /vagy kisebb/ intenzitása, s az milyen "munkaügyi aktusok" miatt alakul az adott módon. E kötetek azonban kevésbé alkalmasak arra, hogy adataik alapján a dolgozók szemszögéből vizsgálhassuk a változtatások lehetőségeit és korlátait, kényszereit és választásait.

xx/ Munkaügyi adatgyűjtemény az állami iparban foglalkoztatottokról, KSH, Bp., 1972., illetve, Adatgyűjtemény az állami iparban foglalkoztatottak létszám, bér és kereseti arányairól, KSH, Bp., 1982.

rülbőlül egyharmadát foglalkoztató állami ipar munkaerőmozgásairól nyújt tájékoztatást, s az adatok a tíz év alatt bekövetkezett változások általános trendjének megítéléséhez alapul vehetők - annak ellenére is, hogy az éves munkaerőforgalmi adatközlés a kereskedelem, a szolgáltatások és az építőipar dolgozóinak az iparban foglalkoztatottakénál valamivel nagyobb mozgását sejteti^{x/}. Ez a trend pedig a változtatás lehetőségeinek igen erőteljes *apadását* jelzi: /1.tábla/

Igaz, a fiatalok az idősebbekhez képest ma is mozgékonyabbak, akárcsak tíz évvel korábban. Ha lehet változtatni egyáltalán, akkor azt 35 éves koruk előtt tehetik, teszik meg az emberek. A tábla adatai azonban mégsem elsősorban erről az "életkori tényről" beszélnek, hanem arról, hogy a gazdasági reform rövid ideig tartó nekilendülése után mára a fiatalok mozgási, változtatási lehetőségei igen csekélyekké zsugorodtak. S minthogy ők mozdultak, amikor erre alkalmuk nyílt, őket sújtja a leginkább, ami a munkaerőmozgások korlátozását illetően - spontán módon és erőteljes adminisztratív beavatkozások hatására - a hetvenes évek gazdasági folyamataiban végbement. Ma tehát

x/ Az eltérések azonban 2-4 százalékosak /Lásd pl. a "Foglalkoztatottság és kereseti arányok, 1980" c. kötet ágazati ki- és belépési adatait./ Hozzá kell tenni, hogy a nagyobb mozgás mögött ezekben az ágazatokban a munkaadóknak az iparnál nagyobb arányú munkahelyválttatási "kezdeményezése" áll. Így például a munkahelyek által végrehajtott "szervezett átcsoportosítás" aránya a "belépések" indokai között az iparban 0,3 százalékos, ugyanakkor a szolgáltatásokban 0,9, az építőiparban 1,3, a kereskedelemben pedig 2%-ot tett ki /amit részben az utóbb említett ágazatok tevékenységének sajátos jellege magyarázhat./

1. tábla: Az 1968. január 1-e és 1969. szeptember 30-a, illetve az 1978. október 1-e és 1979. szeptember 30-a között munkahelyet változtatók aránya a megfelelő koru munkások s-ában x/
/Az állami ipar fizikai dolgozóinak adatai/

Korcsoport	1968-69					1978-79						
	Nem változ- tatott	1	2	3	4 és több	Együtt	Nem változ- tatott	1	2	3	4 és több	Együtt
18 éves és fiatalabb	69,9	18,6	7,5	2,8	1,2	100,0	85,9	11,8	1,7	0,5	0,1	100,0
19-20 éves	61,0	24,2	9,5	3,1	2,2	100,0	89,7	8,8	1,2	0,2	0,1	100,0
21-25 éves	62,6	25,7	7,6	2,6	1,5	100,0	92,7	6,4	0,7	0,1	0,1	100,0
26-30 éves	75,7	17,3	4,6	1,5	0,9	100,0	94,4	4,8	0,6	0,2	0,0	100,0
31-35 éves	80,7	14,0	3,6	1,1	0,6	100,0	95,5	3,8	0,5	0,1	0,1	100,0
36-45 éves	86,3	9,8	2,4	0,9	0,6	100,0	97,3	2,4	0,2	0,1	0,0	100,0
46-55 éves	89,3	7,4	2,4	0,7	0,2	100,0	98,0	1,6	0,3	0,1	0,0	100,0
56-60 éves	85,6	10,9	2,2	0,9	0,4	100,0	95,9	4,1	0,0	0,0	0,0	100,0
60 éven felül	75,9	16,7	4,9	1,6	0,9	100,0	93,7	5,4	0,6	0,2	0,1	100,0
Összesen												

Forrás: Munkahelyi adatgyűjtés az állami iparban foglalkoztatottakról /I.köt. KSH, Bp. 1972, III.
Adatgyűjtés az állami iparban foglalkoztatottak létszám, bér, és kereseti arányairól,
KSH, Bp. 1982.

x/Mintegy az 1969-es felvételeiben 1 és 3/4 év, míg az 1979-esben egy év munkahelyváltoztatásalt figyelelték meg, a lehetőségek beráruisánának mértéke. az itt közölt adatoktól drámaibbnak látszik, mint amelyekorát a két azonos hosszúságu Időszak munkaerőmozgásának összehvetése mutatna. De a tendencián ez mit sem változtat, legfeljebb az "0116" lenne az itt bemutatotttnál valamivel kisebb.

relative kisebb az esélyük arra, hogy "lefelé" való vagy "rossz" elhelyezkedésüket későbbi foglalkozás- és munkahelyváltogatásokkal korrigálják.^{x/} A munkahelyváltogatási adatok a népszámlálásokból kiolvasható tendenciákkal megegyezően, a munkaerőpiac rugalmatlanabbá válását jelzik.

E bezáródási folyamatról, a változtatás esélyeinek romlásáról szolgáltatnak adalékokat a Demográfiai Évkönyvek vándorlási adatai is, amelyekből persze csak közvetett becslésekre van módunk. De az évkönyvek évről évre közzéteszik az elköltözések, a térbeli mozgások számát, indítékeit és összetételét. Témánk szempontjából elsősorban az ideiglenes vándorlásoknak van jelentősége.^{xx/} A korcsoportos adatok e tekintetben is a fiataloknak az idősebbekénél nagyobb, ám az évtized elejéhez képest jelentősen lecsökkent "mozgékonyságáról" tanuskodnak. /Számításba kell vennünk, hogy a csökkenés annak ellenére következett be, hogy a tanulás miatti elköltözés aránya - a szakmunkás-

x/ A KSH egy másik, szintén 1979-ben lefolytatott felvételenek adatai /"Foglalkozás- és munkáltató-változtatás az ELAR I. Munkaerővizsgáló felvétel alapján", KSH, Bp. 1982./ ugyanezt jelzik. Ebben a felvételben az 1979-es év során történt foglalkozás- és munkahelyváltogatásokat kísérték figyelemmel. A 14-29 éves aktív keresők közül mindössze 131 helyezkedett el az év folyamán másutt.

xx/ Az állandó vándorlások fő motívumai között lakás- és lakóhelyváltogatási szándékokat, házassodást és egyéb családi változásokat találunk, amelyek persze általában a munkahely megváltogatását is maguk után vonják. De az ideiglenes vándorforgalom döntő hányada /közel 60%-a/ mögött a munkavállalás húzódik meg elsődleges indokként.

képzők, a középiskolák, az egyetemek és főiskolák területi-városi koncentrációja miatt - az évtized folyamán nőtt/:

2.tábla: 1000 megfelelő koru lakosra jutó
ideiglenes vándorlás

Életkor	1970	1979	A lassulás mértéke 1970=100
15-19 éves	170,0	147,5	87
20-24 éves	164,0	118,0	72
25-29 éves	83,8	70,2	84
30-34 éves	48,5	34,2	71
35-39 éves	31,4	23,1	74
Átlagosan	50,8	37,3	74

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1979, KSH, Sp., 1980

Ami a munkahelyváltoztatás társadalmi különbségeit, a rétegek eltérő lehetőségeit illeti, ebben a vonatkozásban egyetlen, viszonylag "rég" felvétel adataira kell támaszkodnunk.^{x/}

x/ A felvételt - amelynek kiadványa "A fiatalok bekapcsolódása a társadalmi munkamegosztásba" címmel 1971-ben látott napvilágot -, a KSH Társadalomstatisztikai Főosztálya végezte. A kutatás az 1963. és 1967. között munkába állt fiatalokra terjedt ki.

A felvétel időpontja azonban témánk szempontjából szerencsés, mert, mint láttuk, a 60-as évek vége volt az az időszak, amikor - a rövid időre nekilendülő gazdasági reform pezsdítő hatására, a mozgás-lehetőségek kitágulásának eredményeképpen - a korrekтив jellegű munkahelyváltoztatásokra az utóbbi harminc év történetében talán a leginkább mód nyílt.

3. tábla: A munkahelyváltoztatások számának megoszlása a munkában töltött idő hossza szerint /1963-67 között munkábaállt keresők/ %/

A munkaviszony hossza	Munkahelyváltoztatások száma				Együtt	A megkérdezettek száma
	Első munkahelyén dolgozik	Második dolgozik	Harmadik dolgozik	Negyedik vagy annál több munkahelyén dolgozik		
12 hónapnál rövidebb ideje dolgozik	82	16	1	1	100	475
12-23 hónapja dolgozik	66	25	7	2	100	584
24-35 hónapja dolgozik	51	33	12	4	100	458
36-47 hónapja dolgozik	46	33	12	9	100	391
47-nél több hónapja dolgozik	33	33	21	13	100	284
Együtt:	59	27	9	5	100	
A megkérdezettek száma	1283	602	202	105		2192

Forrás: A fiatalok bekapcsolódása a társadalmi munkamegosztásba, KSH, 1971, Budapest - alapján végzett számítások.

4. tábla: A négy évnél régebben dolgozók munkahelyváltoz-
tatásai, a foglalkozás jellege szerint /%/
 /1963. és 1967. között munkába állt keresők/

A foglalkozás jellege	Munkahelyváltoztatások száma				Együtt	A munka- helyek átlagos száma
	Első munkahelyén dolgozik	Második	Harmadik	Negyedik vagy többedik munka- helyén dolgozik		
Vezetőállásuak, értelmiségiek	27	33	27	13	100	2,26
Középszintű szakemberek	44	33	6	17	100	1,96
Adminisztratív dolgozók	37	43	7	13	100	1,96
Szakmunkások	35	45	11	9	100	1,94
Betanított munkások	26	26	30	18	100	2,40
Segédmunkások	14	33	34	19	100	2,58
Mezőgazdasági fizikai dolgozók	67	13	20	-	100	1,53

Forrás: A fiatalok bekapcsolódása a társadalmi munkamegosztásba,
 KSH, 1971, Budapest - alapján végzett számítások

Mint látható, még ebben —a munkahely- és foglalkozás-
 -váltások szempontjából igen kedvező— időszakban is meg-
 létősen kis mértékű volt a fiatalok mozgása: háromötödük meg-
 maradt azon a munkahelyen, ahol pályafutását elkezdte. S hogy
 a változtatás nem szubjektív-erkölcsi jellemzőkön, hanem in-

inkább a feltételeken múlik, azt igazolja, hogy a munkában töltött idő azonos hossza mellett a munkahelyváltásoknak mind a rétegre jellemző átlagos száma, mind a váltások szám szerinti megoszlása az egyes foglalkozási csoportokban igen eltérő. Másként fogalmazva, arról van szó, hogy milyen és mekkora a lehetőségek köre; milyen tudás fedezetével és milyen "relatív előnyök" reményében lehet /vagy mifajta kényszerek miatt kell/ vállalkozni egy átmeneti nehézségekkel mindenképpen járó /minimálisan az átállás, az új munka és új munkahely kitanulását, az adaptáció energiaigényes feladatát jelentő/ elhatározásra, lépésre. A legmozgékonyabb^{x/} csoportok - az értelmiségiek, illetve a betanított- és segéd munkások - esetében a motívumok, a kényszerek és választások eléggé eltérőek. Az értelmiségivé váláshoz vezető út a csoportba tartozó fiatalok kb. 2/5-e számára a munka melletti tanuláson és a lépcsőzetes munkahelyváltásokon át vezet. Ugyanakkor a /javarészt falusi/ betanított- és segéd munkások esetében a váltások mögött jóval inkább a kényszerek és kötöttségek indokai húzódnak: érdemes volt váltani, mert adódott közelebbi vagy legalább könnyebben megközelíthető munkaalkalom, vagy egyszerűen nem volt már elviselhető /a családi élet vagy az egyén idegei és teherbírása szempontjából/ a távoli munkahelyre való napi-heti

^{x/} Érdemes hozzátennünk, hogy az e rétegekre jellemző, relative nagyobb mozgékonyág ellenére, a csoportba tartozók fele gyakorlatilag nem mozdul.

ingázás.^{x/} A rétegváltásra, a társadalmi státusz felfelé való módosítására e csoportok munkahelyváltásai azonban nem nyújtottak módot: a kvalifikálatlan munkások mozgásainak tipikus iránya más betanított- és segéd munkák, s - kisebb mértékben - a mezőgazdaság szakképzettségét nem igénylő foglalkozásai.

A szubjektív /"elégedettség"/ indokok pedig önmagukban - feltételek és kilátások híján - nem ösztönöznek a váltásra, sőt, sokszor végül nem is játszanak szerepet abban: a munkahelyükkel elégedetlen fiatalok 60%-a ma is /pontosabban: a felvétel idején is, s ma talán méginkább/ első munkahelyén dolgozik.

Az idézett adatok tehát a pályárakerülés utáni módosítási lehetőségek meglehetősen korlátozott, és e korlátozottságában jelentékenyen rétegspecifikus jellegéről tanuskodnak. Az eddigieken túl, e tények azért is figyelmet érdemlőek, mert a fiatalok "munkához való viszonyát" illetően gyakorta éppen a "munkához, munkahelyhez való hűség", a "kitartás", a "küzdőképesség" stb. vetületeiben fogalmazódnak meg a legélesebb kritikák és szélsőséges előítéletek. Többnyire fiatal interjualanyokat szólaltat meg a tv, a rádió, amikor a "vándormadarak", és "a több pénz utáni hajszá" elleni erkölcsi hadjáratban kíván példát statuálni, amikor a szakmai

x/ A községekben lakó, munkahelyet változtató fiatalok 43%-a a munkahelyváltóztatás motivumaként a közlekedési feltételeket és a lakóhelyén kínálkozó munkaalkalmat jelölte meg. A jobb kereseti lehetőségek /az ismert fizetések mellett még mindig inkább a kényiszerek, mint a "szabadon választott anyagiasság" körébe tartozó/ motivuma csak ezután következett.

munkaerőhiány leküzdésére hozott adminisztratív pályázati rendszerek létjogosultságának igazolása a cél, s a fiatalokat hibáztatják egyes munkahelyek a magas fluktuációs rátáért stb. E vádakat a tények, a valóságos folyamatok nemigen támasztják alá. Nekünk inkább úgy tűnik, hogy - miután az elhelyezkedés, a munkábaállítás nehezebbé vált, és ez elsősorban a fiatalokat sújtja - a pályakorrekciók, munka- és munkahelyváltások lehetőségének bővítését kellene célul tűzni és ösztönözni. Ez - mint korábban mondtuk - nemcsak egy jelentékeny szociális igazságtalanság felszámolása /vagy legalábbis enyhítése/, hanem a gazdaság szerkezeti módosítása szempontjából is járna bizonyos előnyökkel.

A munka feltételei és körülményei

Ha röviden, egy-két mondatban össze kellene foglalni, amit a fiatalok elhelyezkedési, illetve pályakorrekciós esélyeiről eddig elmondtunk, akkor ez az összefoglalás valahogy így szólna: a munkának abban a két vonatkozásában /a "mit" és a "hol" kérdéseiben/, ahol elvileg valamelyest adottak az egyéni választás és döntés - ha mégoly korlátozott - lehetőségei, a döntések súlya és kockázata szemlátórást megnövekedett. A fiatalok ezen a téren tehát azért vannak ma veszélyeztetett helyzetben, mert a korábbi évtizedekben indult korosztályokhoz képest számukra végleges-

tődnek és véglegesítetttségükben romlanak a munka megválasztásának és megváltoztathatóságának feltételei. Mint láttuk, nőttek a "lefelé" elhelyezkedés és a "bennragadás" arányai, s ezzel együtt, azok az egyenlőtlenségek, amelyek felerősödése a szűkülő lehetőségekért folyó versenyben szinte már törvényszerű /igy például a megszerzett tudás mobilizálhatóságában, a "jó" munkákhoz való hozzájutásban, anyagiakban - lásd később stb./.

Ha pedig a munkavállalás és elhelyezkedés döntési kockázatai nőttek, akkor az emberben önkéntelenül felvetődik a gondolat: talán magukban a munkákban, a munkavégzés körülményeiben van ellensúlya ennek a kockázatnövekedésnek. A gondolat nem teljesen alaptalan. Hiszen a munkahely-választék szűküléséért "felelős" gazdasági nehézségek ~~gyakori es-~~
~~apoteze~~ mellett lépten-nyomon halljuk és olvassuk, hogy a népgazdaság minden ágában gépesítenek, könnyítenek a munkafeltételeken, szaporodnak a vállalati fürdők és sporttelepek, milliárdok fordítatnak az ún. munkahelyi szociálpolitikára stb. A döntések kockázata - mondhatnánk - talán azért mérsékeltebb, mert ma jobb munkák és munkafeltételek között lehet kevésbé válogatni. Igaz, a választásnak, a döntés-szabadságnak önmagában vett értéke van, s ebben az értelemben szűküléséért csak és kizárólag bővülése kárpótolhat. De mégis, másképp ítéltetik meg e szabadság csorbulása, ha az a feltételek általános javulása mellett megy végbe, mint akkor, ha évtizedek alatt alig-alig változnak

vagy még romlanak is a napi munkavégzés testi, pszichés terhei, balesetveszélye, ideg- és fizikumroncsoló körülményei, "elkerülhetetlen" foglalkozási ártalmai, a munkába-jutás közlekedési feltételei stb. A kérdés tehát, hogy a döntés és választás kockázatosabbá, nehezebbé válását ellensúlyozzák-e a fiatalok relative jobb munkafeltételei. Van-e kárptólás azáltal, hogy ma "könnyebb" és "kiméletesebb" a munka, amit végezniük kell, s van-e, ami kiegészítő munkalehetőségekben és a munka anyagi értékében "megtéríti" a nehézségeket?

A munka feltételei és körülményei persze más szempontból is - s nemcsak az elhelyezkedési kényszerek ellensúlyai-ként - lényegesek számunkra. Mert végülis a napi igénybe-vétel, az élet órákban mérve is legalább egyharmados szin-tere az, ahol az emberek dolgoznak, s annak, ami itt, ekkor, ezalatt történik - a józan ész és a tapasztalatok szerint egyaránt - közvetlen hatása van az élet egészére. Arra is, hogy lehet-e és hogyan pihenni, hogy mennyi energia marad a családra és önmagára, hogy mit lehet csinálni, mire futja még a munkahely kapuján kívül, hogy mivel és hogyan lehet szert tenni a megélhetéshez szükséges kiegészítő jövedelmek-re stb. S még ennél közvetlenebb értelemben is adódnak ösz-szefüggések: a nap mint nap végzett munka egész feltétel-rendszere hatással van arra, hogy mely szerv, mely test-rész, az emberi agy és fizikum, idegek és képességek mely

része milyen tartós megterhelésnek van kitéve, milyen módon használódik, erősödik vagy kopik - a feltételek és körülmények közvetlenül hatnak tehát az emberek állapotára, testi, pszichés és általános kondíciójára.

Miközben igaz, hogy a munka-feltételek és körülmények központi fontosságúak egy sor, tanulmányunkban felvetett kérdés szempontjából, mégis, félve közelítünk az átfogó elemzéshez. Tudatában vagyunk ugyanis: igencsak ingoványos talajra léptünk. Mert hogyan és miben lehet "mérni", hogy jók-e vagy sem a feltételek, s különösen, hogy az idők során javultak-e. Hiszen nincs olyan nomenklatura és kataszter, amely ne lenne mindenképpen és megengedhetetlenül önkényes abban, hogy mit tekint számításba veendő "munkakörülményeknek". S nincs egységes mérce sem, amellyel összehasonlíthatnánk: "A" feltételek egyértelműen jobbak, mint "B"-é. Az iroda zsufolt és füstös, a műhely zajos. Az egyik üzemben meleg van, a másikban ammóniát kell belélegezni. Az egyikben attól nehéz a munka, hogy három percenként ötkilós vasdarabokat kell kézzel emelgetni, a másikban attól, hogy nyolc órán át monoton ritmusban 30 mm átmérőjű kis alkatrészeket kell a fél perces időközökkel érkező munkadarabok megadott pontjára illeszteni. Az egyik munka azért kimerítő, mert sok emberrel kell foglalkozni és figyelni rájuk, a másik azért, mert óraszám nincs kihez szólni. Stb. Elkerülhetetlenül szubjektív tehát a döntés, hogy mikor mit tekintünk ártalomnak és veszélyforrásnak. Ha azt mondjuk, hogy könnyebb a géppel végzett mun-

ka, mint a kézi, akkor igazunk lehet a "súlyemelés" dimenziója mentén /és a sérv-veszélyt tekintve/, de a hierarchia talán éppen fordított a "balesetveszély" vagy az idegi igénybevétel szempontjából. S még az is igaz, hogy ugyanazok a munkák általában nem "könnyebbek" vagy "kevésbé ártalmasak" lesznek, ha a technikai fejlesztések nyomán más technológiával vagy más üzemi körülmények között kezdik csinálni azokat, hanem megváltozik, ami bennük nehéz, és ami könnyű. Nem is szólva arról, hogy ugyanazok a munkakörülmények az egyik ember "Achilles sarkát" támadják meg /számára tehát veszélyesek/, míg a másik számára éppen ezek /és nem más körülmények/ jelentik a viszonylagos védelmet. És mindehhez társulnak az egyéni megélés különbözőségei: ugyanazt az igénybevételt az egyik ember elviselhetetlennek és terhesnek érzi, míg a másik számára - pl., mert maga a munkahelyválasztás mást jelent élete egyéb vonatkoztatási keretei szempontjából - e munkafeltételek egyszerűen és minősítés nélkül, tényként, nem pedig teherként értékelődnek. Így tehát "objektive" jó vagy rossz munkakörülményekről beszélni - amugy a munkahelyek általánosságában - nemigen lehet.

Mégis, e megközelítésbeli nehézségek ellenére is adódik néhány mérték, amelyek jó támpontokkal szolgálnak legalább ahhoz, hogy egy-egy kiemelt /s így korlátozott/ vonatkozásban az emberek munkafeltételeit viszonyítani tudjuk egymáshoz.

Mérték egyfelől, hogy adott típusu igénybevételt alapul véve, ^{az} átlagos előforduláshoz képest kik vannak annak fokozottabban, s kik kevésbé kitéve. Igaz, az állandó zaj és az állandóan belélegezendő por nem "konvertálhatóak" egymásra, de feltehető a kérdés, hogy mely munkahelyek és milyen munkás-rétegek vannak kitéve az egyik, s melyek a másik típusu ártalomnak, hogy azután végülis megnézhessük: kik azok, akik többféle fokozott igénybevétel, permanens megterhelés mellett kell, hogy dolgozzanak.

Mérték másfelől, hogy maguk az emberek - ha munkájukról kérdezzük őket - min tekintenek említésre méltó, őket igénybevevő, általuk érzékelt megterhelésnek, ártalomnak ; s vajon a végzett munka egyéb jellemzői mentén kirajzolódnak-e különbségek az emberek egyes csoportjai között.

Végül létezik a harmadik, a hivatalos mérték: ártalmoknak, veszélyforrásoknak az intézmények /szakszervezetek, egészségügyi és KÖJÁL-hatóságok stb./ által ma elismert szintje, az, amelynek túllépését veszélyességi pótlékkal kompenzálendő ártalomnak, a fellépő megbetegedéseket és károsodásokat "foglalkozási betegségeknek" tekintik, s amihez szociális juttatások, védőételek, üzemi szűrővizsgálatok preventív vagy kárpótló rendszerét hivatalosan kapcsolják. Az ilyen módon intézményesült "norma-rendszer" ártalom-fogalmi részben a technológiai fejlődés nyomán, részben a mindenkori érdek- és hatalmi viszonyok keresztütlésében születnek és változnak. Hiszen erőviszonyok, érdekérvényesítés, szinfalak

mögötti vagy nyílt ütközetek kérdése, hogy a munkafeltételek számos "ártó" eleme közül mi és mennyire ismertetik el, mint a társadalmi védelem által óvandó vagy ellensúlyozandó, deklaráltan legalábbis megszüntetendő, meg nem tűrt veszélyforrás és megterhelési szint.

Végülis a három kiindulás, a háromféle mérték mindegyike alkalmas arra, hogy a maga keretain belül vizsgálható legyen: jobb-e ma a fiataloknak, mint az idősebbeknek, van-e a generációk munkahelyi igénybevételében és veszélyeztetettségében csökkenés, "fejlődés". Vajon más-e, ami a munkavégzés körülményeiben az egyes korosztályokat védi, és más-e, ami veszélyezteteti.

A vázolt három vonatkoztatási keret közül kettőt tekintve állnak rendelkezésre az összehasonlítást lehetővé tevő adataink. Az egyik adatforrást a KSH időszakos munkaügyi felvételei jelentik, amelyek kiindulásul részben elfogadják a munkahelyi ártalmak érvényben lévő, hivatalos nomenklatúráit, részben azonban - az első megközelítés, a jelenlegi munkahelyi "átlagokhoz" való viszonyítás szerint - új tipológikkal bővítik azokat.

A másik adatforrás zalai kutatási anyagunk.*/ Kérdő-

*/ 1977-78-ban az MTA Szociológiai Kutató Intézetének Egészség-életmód kutatócsoportja Losonczy Ágnes vezetésével kérdőíves kutatást folytatott Zala megyében. A kutatás a zalai felnőtt /18 éven felüli/ lakosság köréből vett reprezentatív mintán 1500 ember életutjának, életmódjának, egészségi állapotának alakulását követte nyomon. A megkérdezett embereket a körzeti orvosok is megvizsgálták /diagnózisukat, az állapot leírását egy második kérdőívben rögzítették/. Így a kutatás során módunk nyílt arra, hogy a betegségekről, panaszokról kapott kétféle beszámolót /a saját megélt állapotot és azt, ahogyan az embereket az orvos látja/ szembesíthessük egymással. A tanulmány későbbi fejezeteiben a kapott eredmények elemzésére még visszatérünk. A Függelék-ben pedig röviden ismertetjük a kutatás alapjául szolgáló minta, valamint a "terep" legfőbb jellemzőit.

A két, 1969-ben, majd 1979-ben lebonyolított munkaügyi felvétel^{x/} az állami iparban dolgozók munkakörülményeit, munkahelyi megterheléseit, létszám- és kereseti viszonyait térképezte fel. A módszerek hasonlósága ellenére, a két felvétel eredményei csak igen korlátozott érvénnyel használhatóak arra, hogy az ipari munkák nehézségi fokában, ártalmaiban és veszély-tényezőiben a tíz év során bekövetkezett változásokat nyomon követhessük. Tipológiai és a használt nomenklaturák lényegesen különböznek, s ez összehasonlításukat igencsak nehezé teszi. A két felvétel osztályozási rendszerének eltérései egyébként jelzik, amit fentebb az "ártalmak" elismerésének és elismertetésének társadalmi hátteréről írtunk: 1969-ben még nem minősült ártalomnak a munka pszichés terhe, 1979-ben viszont már nem tűnt rögzítésre érdemesnek a föld alatti munkák különleges és összetett, többszörös veszély-jellege. Mindkét felvételtől hiányzik a szellemi dolgozók munkakörülményeinek ismertetése - így az adatok a mai gazdaság egyetlen - bár igen fontos - szeletéről, az iparról, s abban is csak a fizikai munkások munkafeltételeiről, veszélyeztetettségéről árulnak el valamit:

x/ Munkaügyi adatgyűjtemény az állami iparban foglalkoztatottakról, KSH, 1972. Budapest, illetve, Adatgyűjtemény az állami iparban foglalkoztatottak létszám, bér és kereseti arányairól, KSH, 1982. Budapest

A munkakörülmények veszélyeztetettségének mértéke

1.tábla: Ártalomnak és különleges megterhelésnek

	<u>ki nem tett</u> <u>munkások aránya az összes,</u> <u>iparban dolgozó fizikai</u> <u>munkáshoz képest /%/</u>	<u>kitett</u>	Együtt
1969	55	45	100
1979	49	51	100

Forrás: Munkügyi adatgyűjtemény.../KSH, 1972. Budapest,
illetve Adatgyűjtemény.../KSH, 1982., Budapest/

Bár hangsúlyozzuk, hogy az arányeltérések az alkalmazott nomenklatúrák különbségeiből is fakadhatnak, az azonban semmiképpen sem látszik túlzó következtetésnek, ha azt mondjuk: a normál, ártalom-mentes munkakörülmények között dolgozók aránya, a védettség mértéke tíz év alatt nem nőtt /az adatok az ártalmak, s nem a normál feltételek növekedését mutatják/.

Változott azonban az ártalmak jellege: mindenképp a gépesítéssel, a "technológiai fejlődéssel" együttjáró balesetveszély és zajártalmak növekedése regisztrálható.^{x/}

^{x/}Ritkán kerül szóba, de itt mégis meg kell említenünk: a gépesítettség növekedése és a munkák fokozódó balesetveszélye nem feltétlenül, hanem a hazai viszonyok közepette együttjáró jelenségek. Számos fejlesztési esettanulmány beszámolt már arról, hogy a beruházási hitelpolitika éppúgy, mint a beruházások főhatósági engedélyezése kifejezetten diszpreferálja a kiegészítő jellegű, munkavédelmi célú beruházásokat, fejlesztéseket /a hivatkozás mindig a pénzzűke és más "takarékosági" érvek./

Nemigen van viszont olyan ártalom-típus, amely arányában jelentősen visszaszorult volna. Mindez pedig - összességében - az ipari munkakörülmények relatív romlását, a veszélyek és ártalmak fokozódását jelzi:

2.tábla: A különféle ártalmaknak kitett fizikai dolgozók arányai 1969-ben és 1979-ben

	Különféle ártalmaknak kitett dolgozók az összes fizikai dolgozó %-ában /1969/	100 fizikai dolgozóra jutó átlagon felüli munkahelyi fizikai, idegi és egyéb terhelés ^{x/} ártalom /1979/
Föld alatti vagy keszsonmunka	3,9	X
Hőártalom	9,1	7,6
Vegyí ártalom	5,9	6,8
Porártalom	7,1	9,6
Páraártalom	0,8	2,1
Zajártalom	5,8	13,1
Nagy szennyeződés	2,5	7,2
Idegi, pszichikai ártalmak	X	3,9
Fokozott balesetveszély	5,1	14,5
Egyéb ártalmak	4,8	5,4

Forrás: 1969-es és 1979-es munkaügyi felvételek /KSH/
/Munkaügyi Adatgyűjtemény..., ill. Adatgyűjtemény.../

x/ A nomenklaturák eltérésein túl, az összehasonlítást megnevezik a két felvétel eltérő besorolási módszerei: az 1969-es felvétel a munkahelyeket a fő ártalom szerint jellemezte, az 1979-es pedig annyiszor vett figyelembe egy-egy munkahelyet, ahány féle ártalom ott kimutatható volt. Ezért a 69-es adatsor százalékos megoszlást, az 1979-es relatív gyakoriságokat tartalmaz.

Kérdés most már, hogy hogyan alakult a mindenkori fiatal munkások helyzete. Vajon kimutatható-e akár a többiekénél nagyobb, akár relative kisebb védettségük? A válaszhoz - összevethető adatok hiányában - végképp le kell mondanunk az időbeli változások nyomonkövetéséről. A két felvétel adatai azonban egy vonatkozásban azonos konkluziót kínálnak. Az életkor nem befolyásolja döntően sem a védelmet, sem a veszélyt:

3.tábla: A különféle ártalmaknak kitett fizikai dolgozók arányai a fiatalok, illetve az állami ipar összes munkása között /1969/

	<u>Különféle ártalmaknak kitett</u>	
	<u>35 év alatti fizikai dolgozók a 35 év alatti fizikaiak %-ában</u>	<u>Fizikai dolgozók az összes fizikai dolgozó %-ában</u>
35 év alatti és keszonmunka	3,3	3,9
Hőártalom	8,1	9,1
Vegyártalom	5,6	5,9
Porártalom	6,4	7,1
Páraártalom	0,8	0,8
Zajártalom	6,5	5,8
Egyéb ártalmak	4,8	4,8
Nagy szennyeződés	2,4	2,5
Fokozott balesetveszély	5,1	5,1
Egészségre ártalmas munkafeltételek között dolgozik	43,0	45,0

Forrás: Munkaügyi adatgyűjtemény....

4.tábla: Az ártalmas és ártalommentes munkakörülmények között dolgozó munkások arányai korcsoportonként, 1979.

Életkor	Fizikai foglalkozásuk az átlagon felüli fizikai, idegi és egyéb terhelések munkahelyélelőfordulása szerint, korcsoportonként /1979/				
	Sem ártalomnak, sem terhelésnek ki nem tett	Ártalomnak kitett	Tehetésnek kitett	Ártalomnak is, és terhelésnek is kitett	Együtt
	munkahelyen dolgozók aránya /%/				
20 éves és fiatalabb	54,5	25,2	12,3	8,0	100,0
21-25 éves	49,3	25,9	13,9	10,9	100,0
26-30 éves	49,0	25,1	14,4	11,5	100,0
31-35 éves	49,0	24,7	14,0	12,3	100,0
36-45 éves	46,9	26,1	14,3	12,7	100,0
46-55 éves	47,1	25,4	14,7	12,8	100,0
56-60 éves	43,5	24,8	20,6	11,1	100,0
60 éven felüli	66,4	20,7	7,9	5,0	100,0
Együtt:	48,5	25,5	14,3	11,7	100,0

Forrás: Adatgyűjtemény...

Nincsenek tehát nemzedéki előnyök és hátrányok a magyar ipar jelenlegi feltételei közepette: koruktól és beosztásuktól függetlenül, a munkások "egységesen" meglehetősen nagyfokú igénybevételnek, lényeges egészségkárosító megterheléseknek vannak kitéve (noha a ~~teszt~~források és ártalmak konkrét formája igen változatos). Az átlagosnál nagyobb kimé-

let legfeljebb a legfiatalabbaknak /a 20 év alattiaknak/ és a legöregebbeknek /a 60 éven felülieknek/ "jár" - a többi korosztály "részesedése" a munka és a munkahely veszélytényezőiből lényegében azonos, alig-alig ingadozik. Annak ellenére van ez így, hogy az egyes munkás-generációk belső összetétele igen különböző. Korosztályonként elétrő hányaduk végez kifejezetten nagy képzettséget és gyakorlatot *szakkörökben, tanulókat, tanulókat vagy egyszerűbb képzett munkásokat,* igénylő anyagmozgató segédmunkát stb. - tudjuk, mindez iskolai és szakmai végzettségükkel s az ipari fejlődés technikai-technológiai rétegzettségével szorosan összefügg és érzékenyen változik. Nem változik azonban e legkülönbözőbb munkák ártalmassága, igénybevételi mértéke. Éa ami még inkább figyelemreméltó: annak ellenére nem mutatkoznak a veszélyeztetettség csökkenésének jelei, hogy ma a fiatalok az idősebbeknél nagyobb arányban dolgoznak gépek mellett. A munkaügyi adatokból kiderül, hogy a gépesítés javított valamit a helyzeten, ami a testi erő kifejtés igényét illeti /a fiataloknak ma csak 12-14%-a, míg az összes munkásnak 19%-a dolgozik különleges testi-fizikai igénybevétellel járó munkakörülmények között/, de a javulást lényegében semmissé teszi az egyéb ártalmak, veszélyek növekedése.

Mindenesetre, amit kerestünk, az e néhány adat alapján is megválaszolható már: bár a fiatalabb munkás-generációk az idősebbeknél fizikailag talán valamivel kimélőbb körülmények között dolgoznak, ez más, de nem kevesebb ártalommal, veszéllyel jár. Védettségük nem nőtt, a munka felté-

teleinek és körülményeinek általános javulásáról nem beszélhetünk. S visszautalva a kiinduló kérdésre: a végzett munkák ma nem jobbak /legfeljebb másként ugyanolyan veszélyeztetettek/. Nincs tehát szó ama halvány remény teljesüléséről, hogy a munka-választék szűküléséért legalább színvonal-javulásuk kárpótolna.

Az eredmény valójában nem meglepő. Ott, ahol a termelés mindenáron való növelése a cél, pazarlásnak tűnik minden olyan befektetés, amelynek a közvetlenül, pénzben mérhető nyereség növelésében nem, legfeljebb az emberek fokozottabb kiméletében és védelmében van hozadéka.

S itt nemcsak arról van szó, hogy elfogadjuk-e vagy elutasítjuk azt az értékrendet, amely a technika csodálatáért az emberek állapotát, egészségét áldozza. Hanem egy, éppen a fiatalokat sújtó további társadalmi igazságtalanságra is fény derül. Az őket fokozottabban veszélyeztető ártalmak olyanok ugyanis, amelyek alkalmasaknak bizonyulnak egyéni felelősségük számonkérésére. Amíg a szilikózis a fő veszély, addig senkinek sem jut eszébe, hogy betegségéért a bányászt vagy az üvegfujót kárhóztassa. Legfeljebb sajnálkozással vétetik tudomásul, hogy e nehéz munkák - bizony - ártalmakkal járnak. Amikor viszont a baleset lesz az ipari munkák fő ártalma, akkor a hangsúlyok szemlátomást eltolódnak. A balesetre könnyen mondható: fokozottabb figyelemmel, nagyobb felelősség-tudattal megelőzhető lett volna.

Egy-egy konkrét baleset körülményeinek elemzésekor ember legyen a talpán, aki megállapítja: bekövetkeztében mennyi volt a munkás, és mennyi a gép "szerepe". Az üzemi balesetek bírósági tárgyalásainak jegyzőkönyvei a "felelősség"-kutatás dokumentumai: a "bűnös" a könnyelműség, a figyelmetlenség - megannyi egyéni magatartási hiba. Eltekintve attól, hogy a túlmunkák kényszere, a hajtás, a sürgető hővégi hajrák még normál körülmények között is szinte kihívják a baleseteket /márpedig ekkor sem arról van szó, hogy az emberek szeretnének hajtani-sietni, hanem, hogy így kell tenniük/, a védelmi berendezések mellőzésével folyó ipari modernizáció a balesetveszély állandó jelenlétét hozta magával. A technikai fejlődés félig felszerelt gépcsodáin dolgozó fiatalok e veszélyeknek fokozottabban vannak kitéve.^{x/} Nem a munkavédelmi előadás-sorozatok szaporítása, hanem a balesetekért való társadalmi felelősség vállalása hozhatja meg az eredményt korán bekövetkező megrokkanasuk mértékének és kockázatának csökkentésében.

Zalai anyagunk módot nyújt arra, hogy az eddigieket más foglalkozási ágak, nem-ipari munkák /köztük a szellemi foglalkozások/ munkakörülményeinek elemzésével bővítsük. Persze nemcsak spektrumában, hanem közelítésmódjában is némileg eltért a kérdésfeltevés, s ezért a statisztikák és kutatási eredményeink összevetésére nincsen mód. Mégis fi-

x/ Mind a táppénz-statisztikák, mind a mortalitási adatok igazolják: részesedésük kiemelkedően magas a balesetek csaknem minden fajtájában. /Erről a későbbiekben még bővebben lesz szó./

gyelmet érdemel, hogy a hivatalos statisztikák átlagai és az emberek saját helyzet-megítélései többé-kevésbé egyhangzóak: a megkérdezetteknek valamivel több, mint ^afele számolt be arról, hogy napi munkáját kisebb vagy nagyobb ártalmak, másokhoz képest talán fokozott igénybevételek között kell végeznie. Az adatok nemcsak azért hitelt érdemlőek, mert saját feltételeiket mégiscsak maguk az emberek érzékelik a legpontosabban, mégiscsak ők tudják a legjobban, hogy mi az, ami különösen fárasztja, kimeríti őket. Hanem azért is, mert többnyire meglehetősen pontossággal itélik meg helyzetüket másokhoz képest is. Ismeretes /számos kutatás igazolta már/, hogy - legyen szó akár relatív anyagi helyzetükről, akár elismertségük, előbbrejutási esélyeik szubjektív becsléséről - egyéni helyzet-értékelésük, személyes viszonyításuk alapos társadalom-ismeretről tanuskodik. S - mint látjuk majd - munkájuk veszélytényezőinek relatív becslésében sincs ez másként. Ha az átlagok mögött lényeges és jelentős szóródások adódnak, akkor az eltérések a munkák valóságosan különböző megterheléseit, igénybevételi szintjét /s nemcsak a megítélés különbözőségeit/ tükrözik.

5.tábla: Munkahelyi ártalmak és megterhelések előfordulási arányai az aktív keresők különböző csoportjaiban
/Zalai adatok/

Ártalmak, megterhelések tipusai	18-30 éves		31-40 éves	
	városiak	falusiak	városiak	falusiak
közül az adott ártalomról, megterhelésről említést tett /%/				
<u>Megterhelések</u>				
Testileg, fizikai- lag fárasztó munka	34	48	30	44
Idegileg fárasztó munka	31	29	30	25
Idegi igénybevétel- lel járó fizikai munka	10	23	5	16
Idegi igénybevétel- lel járó szellemi munka	10	6	23	7
A munka idegileg is, fizikailag is fárasztó	33	35	27	24
Nagy fizikai erőki- fejtést igénylő, kedvezőtlen munka- körülmények között végzett munka	5	11	5	15
<u>Ártalmak</u>				
Zajártalom	60	66	51	48
Hőártalom	32	48	32	57
Páraártalom vagy fokozott szárazság	69	52	63	43
Por, levegőszeny- nyeződés	44	42	41	41
Rossz látási viszonyok	29	33	28	24
Balesetveszély	40	58	44	48
Ártalmas és/vagy különösen megterhelő körülmények között dolgozik	48	70	54	62

A munkahelyi ártalmak koncentrálódása és eloszlása a zalai gazdaságfejlesztés megkésetttségét, felemás voltát tükrözi. Miközben a korábban ismertetett folyamatok - a munkahely-választék szűkülése, a "lefelé" való elhelyezkedés kényszere - Zalát sem hagyták érintetlenül, a megtorpanás sajátos helyzetben következett be. Zala ugyanis mintegy 10-12 éves késéssel követte az országos iparosítási lázat, s az iparosodásnak, az extenzív gazdaságfejlesztésnek abból a formájából részesült, amit a hatvanas évek második fele, a hetvenes évek kínáltak. Az elhasznált, működtetésükben nagyobb erő kifejtést igénylő és veszélyes gépparkok vidékre telepítéséből, amit az új munkahelyek létesítésének erős városi koncentrációja /következésképp, az ingázási ráta megugrása/ kísért. A lelassulás akkor következett be, amikor a falusi rétegek felzárkózása talán éppen elindulhatott volna. Ez magyarázza, hogy az országos átlagnál nagyobbak a hasznosítatlanul maradt szaktudás arányai, s hogy a falusi képzett rétegekben azok a városiaknak kétháromszorosát teszik ki. Különösen az érettségizett fiatalokat sújtja e megtorpanás: a fizikai munkát végzők aránya közöttük 37 százalékos, míg a városiak között 23 százalékos /ami mellesleg szintén jóval az országos átlag felett van./

Az új iparba, szolgáltatásokba áramló elsőgenerációs munkásság pedig járja a paraszt-munkások szokásos útját: rájuk hárulnak a legnehezebb, a legtöbb fizikai erőt követelő és körülményeikben legkevésbé védett munkák, és

nekik kell adaptálódniuk a fokozottabb balesetveszélyhez is.

Adatainkból egyébként az is kiderül, hogy a fizikai és szellemi munkák között húzódó demarkációs vonal a munka körülményeit tekintve - legalábbis a terhelések mértékében - elmosódottabbá válik. /Lásd a 69. oldalon lévő táblát/. Igaz, mások a fő veszélyforrások az irodai, mint a gépek melletti munkáknak, de a védettség-veszélyeztetettség mértékében fontosabbnak bizonyulnak a települési, illetőleg a nemi különbségek, mint a munkák jellege. S az is kiderül, hogy alig van az ártalmaknak olyan fajtája, amely csak a szellemi, vagy csak a fizikai munkásokat sújtaná. A fizikai munka is lehet idegileg kimerítő, mint ahogy a szellemi is járhat testi igénybevétellel. A zaj, a zsufolt-ság, a rossz látási viszonyok, de még a porszennyeződések sem kímélik az egyik vagy a másik munkafajtát végzőket.^{x/}

x/ Lásd következő oldalon!

x/ Zajártalomról a 30 év alatti fizikaiak közel 70%-a, a 30-40 év közöttiek 50-60%-a tett említést. A szellemi dolgozók fiatalabb csoportjának munka-leírásában az ártalmaknak ez a fajtája az esetek 55-58%-ában, a 30-40 év közöttiekében pedig 40-45%-ban került szóba.

A zsufoltság - amely kétféle dolgot, "emberi" és "tárgyi" zsufoltságot jelenthet - szintén általánosan panaszolt megterhelés. Igaz, a tárgyi zsufoltság inkább a fizikai munkások, az emberi pedig az irodákban dolgozók számára az. A térszüke /annak mindkét értelmében/ a fizikaiak és a szellemiek között egyaránt a nők számára zavaróbb, s a tárgyak által korlátozott mozgástér nehezebben viselhető, ezért gyakrabban említett panasz a fiatalabbak esetében, míg az "emberek" okozta igénybevétel főként az idősebbeket terheli. /A tárgyi zsufoltság, a szűkös tér a fizikaiak 25-45%-ának, a szellemiek 11-38%-ának panasza, míg az "emberi zsufoltság" említése a fizikaiak válaszainak 10-35, a szellemiekének 26-45 százalékában tér vissza./

A rossz látási viszonyok, a szem különös igénybevétele megintcsak inkább "női" panasz - fiatalabb és középkorú fizikaiak és szellemiek csoportjaiban egyaránt. Ugyanakkor a szem rongálódása ^{is az említés} az irodában dolgozók munkakörülmény-leírásaiban az életkor előrehaladtával gyakrabban említett panasszá válik, míg a munkások válaszaiból életkori "trend" nem derült ki /miközben szemük, látásuk általános veszélyeztetettsége a szellemi dolgozókénál relative nagyobbnak bizonyul/. A rossz látási viszonyokra, a szem fokozott igénybevételére vonatkozó panaszok a fizikai dolgozók munkakörülmény-jellemzéseinek 28-40, a szellemiekének 15-31 százalékában fordultak elő.

A porszennyeződések ártalma a fizikai, illetve szellemi munkák csoportjain belül kevés eltérést mutat, míg jellegzetes a két réteg veszélyeztetettsége közötti különbség. A fizikai dolgozók /életkoruktól és nemüktől függetlenül/ az esetek 48-58, a szellemiek pedig 20-35 százalékában beszéltek erről az ártalom-fajtáról.

6.tábla: A fizikai és idegi igénybevétel jelezése a fiatal aktív keresők különböző csoportjaiban
/Zalai adatok/

	A munka fizikai- lag fá- rasztó	Idegileg fárasztó munka	Idegi igénybe- vétellel járó fi- zikai munka	Idegi igénybe- vétellel járó szellemi munka	A munka idegileg és fizi- kailag is fá- rasztó
Legfeljebb 8 álta- lánost végzetek /szakképzettség- gel vagy anélkül/					
18-30 éves férfiak	43	24	25	4	38
18-30 éves nők	55	30	16	-	30
Legalább érett- ségizettek					
18-30 éves férfiak	30	35	18	18	29
18-30 éves nők	29	35	9	18	36
18-30 éves városiak	34	31	10	10	33
18-30 éves falusiak	48	29	23	6	35

A napi megélhetés feltételei és keretei: a keresetekről,
a jövedelmekről és a lakáshelyzetről - röviden

A munka körülményei és veszélyforrásai, sokak kény-
szer-pihenőre ítelt tudása, a munka- és életfeltételek vál-
toztathatóságának szűkreszabott volta, a helyhez kötöttség
-- megannyi, önmagában is fontos eleme a mai fiatalok élet-
módjának, jelenük és jövőjük lehetőségeinek és korlátainak.
Fontos és érzékeny indikátorai perspektíváik szűkülésének,
fontos összetevői annak, amiért talán valós társadalmi fo-
lyamatokban leli magyarázatát az az általánosan panaszolt
társadalmi jelenség, hogy eluralkodott a fiatalokon az apá-
tia, tulontul borulatóak és mának élők lettek. Ha romlanak
a kilátások, akkor romlik a jövő-tudat optimizmusa is; ha
kicsik lesznek a választás és változtatás lehetőségei, ak-
kor csökken a tettekre kész vállalkozókedv, és kitöltik az
életet a napi megélhetés feladatai, küzdelmei.

A mindennapi életvitelben a munka- és munkahelyvá-
lasztás időről időre felvetődő, döntésre váró kérdések, a
munka körülményei pedig az egyéni változtathatóság hatókö-
rén kivüleső adottságok. E keretek között a napi munka azon
mértékig meg, hogy mire lehet vele és általa jutni: eredmé-
nyéből, az érte kapott pénzből hogyan lehet megélni.

Tanulmányunknak ahhoz a pontjához érkezünk, ahol he-
ves társadalmi indulatokkal övezett kérdések kerülnek szó-

ba. Mert kárhozzatják ugyan a fiatalok romló munkaerkölcsét, de a tömegkommunikáció és a hivatalos világ negatív ítéletét legalább némi családi megértés ellensúlyozza, ha a másol végzett, más munkával javul a kereset, valamivel könnyebben és jobban lehet élni. A megértés azonban csak a szükség bizonyos foku mérsékléséig terjed. Mert ugyanakkor "közmegegyezésen" és mély meggyőződésen alapuló elitelés kíséri a fiatalok "tulzós" fogyasztási igényeit, "költekezési hajlamát", "divathóbortját", azt, hogy "nem tanulnak meg a pénzzel csinján bánni" stb. Az ítélezés viszonyítási rendszere generációról generációra történeti, és történetiségében igazságtalan. A "bezzeg az én időmben"-szerkezetű érvelés terrénuma ez, ahol az idősebb nemzedék saját megélt, nehéz ifjúságával szembesíti a fiatalok jeleit. Ha elég volt annak idején egy rend ruha, minek ma ez a sok "flanc", ha "mi megvoltunk" és jól éreztük magunkat a grundon, minek ma a drága magzó. -"Ha szerényebben élnél, többre vinnéd." Stb. Pedig másutt, máskor az idősebbek sem, a fiatalabbak sem a tegnapi, hanem a mai társadalmi szinthez mérik magukat és mérik meg, mire, meddig jutottak. S ha egy társadalom tulkerült a tömeges abszolút szegénység szintjén, akkor ez a jelenidejű relativ mérce különösen fontossá válik. Ha elérhető távolságban, szinte karnyújtásnyira van már, ami mégis elérhetetlen, ez nemcsak hajtó- és húzóerőt, hanem kényszert, a lépéstartás kényszerét is magával hozza. A ma lemaradóknak csekély vigaszt

nyujt - legyenek akár idősebbek, akár fiatalabbak -, hogy az évtizedekkel ezelőtti színvonalhoz képest még mindig jobb a helyzetük.

Ezért azt kell megnéznünk, hogy a mai társadalom kereseti, jövedelmi és fogyasztási skáláján hol helyezkednek el a fiatalok. S hogy mégse legyünk történetietlenek - ahol erre mód nyílik -, azt is számításba kell vennünk, hogy a mindenkori társadalmi átlagokhoz mérten, anyagi lehetőségeik távolsága nőtt-e vagy csökkent. Elemzésünkben tehát a fiatalok relatív helyzetének alakulására és a helyzet változásaira összpontosítunk.

Az igazán lényeges persze nem a pénzjövedelmek önmagában vett nagysága, hanem az, hogy a rendelkezésre álló összegből kinek mit kell fedeznie, s amit kell, arra futja-e. Ez a fontos elemzési szempont - a keresetek, jövedelmek reál-értékének vizsgálata - azonban kivülesik jelenlegi lehetőségeinken. Mégsem tudjuk megállni, hogy legalább néhány sor erejéig kitérjünk a kérdésre.

Az elmúlt évtized nekiszaladt fogyasztói áremelkedései közepette felvetődik a gondolat ugyanis, hogy az alacsony kezdőfizetések és /mint majd látjuk/ lelassult emelkedési ütemük hogyan érintheti a fiatalok napi megélhetését, életvitelét. Mert bár a keresetek és az árak változtak, egy dolog változatlan: az nevezetesen, hogy a fiatalok jövedelmének egyszerre felmerülő szükségletek egész sorát kell/ene/ fedeznie. Az önállósulás, az önálló háztartás-alapítás ezt az igényt veti fel a napi fogyasztás

elemi összetevőire nézve /az eddig - teljes egészében vagy legalább részben - szülők által biztosított étkezést, ruházódást, közlekedést stb. értve ide/, de ugyanabban az időszakban a jövedelemnek még némi felhalmozásra is futnia kellene. Szükségessé tenné ezt egy sor, lényegében egyidejűleg megvalósítandó és nagy összegeket felemészítő vásárlás, az önállósulás beruházási igényei /a lakás, a bútorok, a ma már eleminek tekinthető, alapvető háztartási eszközök és gépek beszerzése/, de tartalékokat kíván/na/ - megannyi anyagi vonatkozása miatt - a gyerekvárás is.

Fontos lenne tehát az ismeret arról, hogy a családi és háztartási gazdálkodás milyen formáiban, milyen életvitel mellett, mifajta fogyasztási szokásokkal, milyen támasztékok és erők igénybevételével tudnak ma a fiatal családok e sokféle feladatnak eleget tenni - s tudnak-e egyáltalán.

Ismernünk kellene a kibocsátó szülői ház segítségének és támogatásának módjait, s feltérképeznünk azt, hogy milyen jövedelemteremtő "helyettesítő" megoldásokhoz folyamodnak - ha tudnak - azok a fiatalok, akik "hazulról kapott" segítségre nem vagy kevésbé számíthatnak.

Tudnunk kellene, hogy az induló családok tagjainak /képzettségüktől, tudásuktól, lakóhelyüktől, kapcsolataiktól, otthoni kötelezettségeiktől és kötöttségeiktől stb. függően/ mennyiben és mivel van módjuk arra, hogy szűkös anyagi kereteiket a második gazdaságban vállalt munkák révén egészítsék ki. Van-e egyáltalán lehetőségük erre? S ha van:

milyen különbségek adódnak közöttük a munkák választékának és anyagi hozadékának terén? Fontos kérdés az is, hogy a túlmunka-vállalás milyen árakon megy végbe; miféle lemondásokon keresztül vezet az út az "önállósulásra"; ki kényszerül egészségének és energiáinak később magát megbosszuló, korai felemésztésére, illetve arra, hogy - alapok híján - a családi életet esetleg évekre "zárójelbe tegye", vagy megkezdését "elhalassza".

Kérdés továbbá, hogy akik egy vagy más okból sem szüleikre, sem saját erejükre, ügyességükre vagy tudásukra nem építhetnek, a napi életvitel és fogyasztásuk mifajta - nemhogy pazarló, de kifejezetten önkoriátozó - megszorításaival "segítenek magukon".

A rendelkezésre álló - egyelőre csekély számú - kutatási eredmény^{x/} azt látszik igazolni, hogy az utóbbi évtizedekben jelentős és élet-meghatározó különbségek alakultak ki a fiatal családok között abban a tekintetben, hogy - években mérve - ki milyen hosszú utat jár be a mennyi erőfeszítésre kényszerül addig, amíg fedél kerül a család feje fölé és biztos életkeretek e fedél alá. A gazdálkodás módjai differenciálódtak, s a teherviselés mértéke - amely talán nem is annyira a pénzjövedelmek nagyságában, mint a kiegészítésükért felemésztett energiákban mutatkozik meg napjainkban - alapvető különbségeket, csoportok és rétegek közötti lényeges egyenlőtlenségeket teremt. Minderről azonban - megfelelő, kor- és rétegspecifikus háztartásstatisz-

x/ Lábjegyzetet lásd köv. oldal

lábjegyzet az előző oldalról

Mindenekelőtt a KSH 1978-ban lebonyolított "Életkörülmények, lakásviszonyok"-kutatását emlitenénk. De a fiatalok indulási feltételeinek lényeges társadalmi különbségét, valamint számos tekintetben a közöttük lévő társadalmi távolságok növekedését jelzik az öt évenként megismételt jövedelem-felvételek adatai alapján végzett számítások is /ezekre később még visszatérünk/.

Zalai kutatási anyagunkból /amelynek a létfeltételek előteremtéséért tett erőfeszítések, a küzdelmek, a lemondások és vágyak, a kudarcok és a sikerek egyik középponti kérdésköre volt/ itt csak egy adalékot idéznénk. Amikor arról kérdeztük az embereket, hogy eddigi életük során - mindent egybevéve - mi jelentette számukra a legnagyobb megoldandó feladatot, mit éltek meg úgy, mint amiért meg kellett küzdeniük, a lakás, a napi megélhetés előteremtése persze minden rétegben és minden korcsoportban elég nagy gyakorisággal került szóba, pontosabban, került a megküzdendő feladatok listájának élére. Am az említések gyakoriságának különbségei arról tanuskoznak, hogy az előnyök és hátrányok, a könnyebbségek és az életet teljesen kitöltő terhek társadalmi eloszlása ebben a vonatkozásban is igencsak egyenlőtlen. Van, aki számára a napi megélhetésen túlnyulik az, amiért küzdenie kell /mert talán küzdenie érdemes/, az energiák a szakmára, a munkára, a pályára, a tanulásra, a társadalmi előreljutásra és a közéleti sikerek elérésére koncentrálhatók. S a hierarchia másik pólusán az élet maga az, ami nap, nap utáni küzdelmet jelent. /Élete legnagyobb megoldandó feladatként a napi megélhetés anyagi alapjainak előteremtését a szellemi foglalkozású fiatalok közül csak minden kilencedik említette, a munkás-fiatalok közül már minden harmadik, míg a mezőgazdaságban dolgozó - jobbára szegény-parasztok és tanulatlan munkások családjaiból származó - fiataloknak a fele./

tikai adatok, a második gazdaságra vonatkozó empirikus kutatások híján - eléggé kevés az ismeret. Ezért a megfogalmazott kérdéseket csak igen korlátozottan tudjuk megválaszolni az alábbiakban. Jelzésüket mégis fontosnak tartjuk. Mert a fiatalok indulási feltételeiben, relatív helyzetében bekövetkezett leglényegesebb változások egyike /előrebocsátván, amit később bővebben is igazolni igyekszünk majd/, hogy a folyó pénzjövedelmek - keresetük és egyéb családi bevételeik - életszínvonal-kijelölő különbségei mellett helyzetmeghatározóvá, perdöntővé vált a mobilizálható háttér-fedezet, mindenekelőtt a szülői támogatás léte vagy hiánya. S ha a háttér létére vagy nem-létére a pénz- és fogyasztási adatokból csak közvetetten kapunk is adalékokat, az életforma-különbségek értelmezésében a tényt mégsem hagyhatjuk számításon kívül.

a/ Keresetek és jövedelmek

Kritikai és igazoló érvek kíséretében gyakran hangzik el, hogy a fiatalok induló keresetei igen alacsonyak. E közismert ténynek mégis kell szenteinünk némi figyelmet. Nem azért, mintha magunk bele kívánnánk bocsátkozni az "ígasságos bérezés" és "osztönzés" napjainkban oly divatos, ám réteg- és osztályérdekektől óhatatlanul mélyen átitatott vitájába. A keresetek alacsony szintje a megélhetés oldaláról érdekel bennünket - mégpedig két vonatkozásban. Egyfelől /a kiegészítő jövedelemszerzési lehetőségek elmúlt

másfél-két évtizedes bővülése ellenére/ a munkahelyről, az első gazdaságból származó kereset ma is az elérhető élet-színvonal elsődleges meghatározója.* / Másfelől, a keresetek *nagysága*

x/ A Háztartásstatistika meglehetősen részletes adatokat közöl a különböző háztartás-típusok éves jövedelmeinek források szerinti összetételéről. Ezek az adatok egyértelműen igazolják, hogy az egy főre jutó jövedelem ott magas, ahol viszonylag magas a főállásból származó kereset. Más szavakkal: a bér, a fizetés melletti egyéb források jelentősége mind a mai napig másodlagos, nagy "ugrásokra" általában nincs mód. A kereseten kívüli egyéb források /második gazdaságban vállalt munkákból, mindenekelőtt a háztáji és kisegítő gazdaságokból befolyó bevételek, a szociálpolitikai juttatások és járandóságok, a családi-rokoni és egyéb támogatások stb./ szerepe kereset-kiegészítő, de nem kereset-kompenzáló. Ez részben azért van így, mert a /közlekedéssel együtt/ 9-10 órás munkaidő mellett általában nincs mód még egy keresetnyi bevételt hozó, másodlagos munkavállalásra. Másrészt az is nagyon valószínű, hogy erős korrelatív kapcsolat van a második gazdaságban elérhető jövedelem és az elsőből származó kereset szintje között. Azaz, akik munkahelyükön jól keresnek, azoknak - ha vállalkoznak rá - a második gazdaságban sem "éri meg" munkaerejüket "áron alul" eladni. Akik pedig a kereseti hierarchiában lejjebb vannak, azok számára tartósan jól fizető második gazdaságbeli munkalehetőségek nemigen nyílnak. A második gazdaság legfontosabb szegmentumára, a kisgazdaságokra vonatkozó adatok mindenesetre erős összefüggésre utalnak. /Igy például: a leginkább "háztáji" aktív paraszt-háztartásokban a legalacsonyabb keresetű - és jövedelmű - rétegben a keresetek egy főre jutó évi 10.000 Ft-os összege mellett a kisgazdaságból származó bevétel 1980-ban *fejésként* 7-8000 Ft körül volt. Míg a főtevékenységből származó kereset évi egy főre jutó 27 ezer Ft-os nagysága mellett a kisegítő gazdaság bevételei további fejenkénti 26.000 Ft-tal járultak hozzá a családi jövedelemhez. A többi rétegben a kisgazdaság jövedelem-növelő szerepe természetesen kisebb, ám a tendenciák azonosak./

a kialakítható vagy kialakítani kényszerült életforma szempontjából is perdöntő. S itt nem pusztán a fogyasztási szerkezettel és szokásokkal való közvetlen kapcsolatra gondolunk. Hanem mindenekelőtt arra, hogyha nagy a rés a kereset/ek/ és a fedezendő fogyasztási szükségletek pénzigénye között^{x/}, magyarul, ha a keresetből nem lehet megélni, akkor e tényből nemcsak a fogyasztás korlátozása következik, hanem szinte automatikus a kényszer a hajtásra, a túlmunka-vállalásra, arra, hogy az élet elsődleges feladatává a pénzteremtés válják. S minden, ami nem e cél szolgálatában áll /beleértve a napi, hétfégi, illetve a

x/ Nem bocsátkozhatunk ehelyütt annak elemzésébe, hogy a halaszthatatlannak, tovább már nem korlátozhatónak minősülő fogyasztási szükségletek köre és színvonala rétegenként, szubkulturánként persze nagyon eltérő. A mindenkori szükségletek kialakulásában, fontossági sorrendjében, rugalmasságában vagy rugalmatlanságában értékek, tradíciók, szokások és megszokások, de még egyéni-pszichológiai jellemzők is igen fontos szerepet játszanak. Az azonban valószínű, hogy a szükségleti struktúra - éppen "tradícionális" és az otthoni mintakövetés vagy jelentősége miatt - nem tud feszültségmentesen adaptálódni a lehetőségek hirtelen romlásához. És számunkra itt éppen ez a fontos. Mert az otthonról kilépő fiatalok az önállósulás szakaszában hirtelen és tömegesen kerülnek a korábban megszokotthoz képest lényegesen rosszabb anyagi helyzetbe. Keresetük alacsony színvonala tehát ebben az értelemben feszültségteremtő. Akkor is, ha mást jelent a színvonalcsökkenés a falusiak, mint a városiak, mást az értelmiségiek, mint a segédmunkások esetében. S hogy az esést ki milyen módon tudja kompenzálni az életforma feszítettségét és kényszerű munka-centrizmusa szempontjából ez minősül döntőnek.

szabadság alatti pihenést és regenerálódást/, elnapolandó lesz. A keresetek és a kiadási kötelezettségek közötti rés nagysága tehát e kényszerekről, az "önkiszákmányoló" életforma "választásának" motivumairól is informál bennünket valamelyest. Ebben az összefüggésben pedig a fiatalok veszélyeztetettségének növekedését jelzi, hogy kezdő fizetések nem pusztán alacsonyak, hanem ma relative alacsonyabbak, mint 15-20 évvel ezelőtt az akkor indulóké. Lemaradásuk az elmúlt két évtizedben minden rétegben nőtt /1.tábla/^{x/}

A fiatalok relatív helyzete tehát fizetéseiket, a munkahelyről származó "biztos" megélhetési forrásaikat tekintve egyértelműen és általánosan romlott. A hatvanas évek eleje óta kibontakozott szabadabb mozgási lehetőségek, a bérszabályozás valamivel rugalmasabb rendszere, az egyéni jövedelemszerzés módjainak bővülése napjainkra a keresetek skáljának széthuzódását eredményezte. Am úgy, hogy a differenciálódás mindenekelőtt a generációk között ment végbe, miközben a rétegek átlagkeresetei közötti olló

x/ Terjedelemi okokból az 1967-es és 1972-es jövedelem-felvételékből számított adatokat nem közöljük. /A ^{hivatkozott} tanulmányban ezek a számítások is megtalálhatók/. A trendek egyébként a legtöbb csoportban a hatvanas évek eleje óta töretlenül romlanak, azaz a fiatalok és a "többiek" távolsága nő. Néhány foglalkozási-beosztási csoportban a fiatalok 1967-ben közelebb voltak saját csoportjuk kereseti átlagához, mint 1962-ben, de 1972-re, főleg pedig 1977-re már e rétegekben is az 1962-esnél nagyobbra nyílt a relatív lemaradás ollója.

1. tábla: Az alkalmazásban álló fiatalok foglalkozási csoportonkénti kereseti helyzetének alakulása a megfelelő nemű beosztási csoportok átlagkeresetének s-ában; 1962; 1977. x/

	20 év alattiak				20-24 évesek				25-34 évesek			
	Férfiak		Nők		Férfiak		Nők		Férfiak		Nők	
Beosztási csoportok	1962	1977	1962	1977	1962	1977	1962	1977	1962	1977	1962	1977
Vezetők, felsőszintű szakemberek	-	-	-	-	59	53	65	63	90	82	93	87
Irányítók, egyéb szakemberek	58	..	68	60	76	67	85	75	98	93	102	95
Adminisztratív foglalkozásnak	59	..	72	74	77	..	91	87	95	..	104	99
Szellemi foglalkozásnak együtt:	50	48	67	60	67	60	84	74	94	88	103	95
Szakunkások	72	68	84	81	88	80	95	92	105	102	102	100
Betanított munkások	82	73	79	82	92	86	100	96	106	101	102	104
Segédmunkások	84	78	88	88	101	97	118	99	108	106	110	96
Nem mezőgazdasági fizikális:	76	70	84	85	92	84	107	99	106	103	106	100
Mezőgazdasági fizikális	75	81	94	..	92	91	105	..	111	104	108	..
Összesen:	69	65	75	73	85	77	97	86	103	99	106	100

Forrás: Salamin Pálné: A fiatalok keresete és jövedelme e. tanulmányban közölt tábla alapján; In: "Ifjúság és társadalom - Tanulmányok", KSH, Budapest, 1982.

x/ A számítás alapját a KSH által lebonyolított országos reprezentatív jövedelem-felvétel adatai szolgáltatották.

- korcsoportonként változó mértékben - kissé zárult.^{x/}
 Más szavakkal, a bővülő kereseti lehetőségekből az újonnan belépő korosztályok relative kevésbé profitáltak, a "kiszorulás" korábban /az elhelyezkedési lehetőségek kapcsán/ már látott folyamata az életszinvonalemelés terén is lejátszódott. Az átrendeződés a "szenioritás" értékrendje mentén zajlott le, s mind az első, mind a második gazdaságban a középgeneráció, a mai 35-50 évesek átlagosnál gyorsabb ütemű jövelememelkedéséhez vezetett. Ez persze csak az érem egyik oldala. A másik oldalon e korosztály különleges, kettős teherviselésű áll. Mert mind az idősebbek, a saját szüleik, mind a fiatalabbak /a gyermekeik/ relative rosszabb jövedelmi viszonyai szinte kikényszerítik a középgeneráció támogatását, azt, hogy - ha már erre a többiekénél nagyobb lehetősége nyílt - energiáinak, munkaerejének maximális felemésztésével igyekeznek végrehajtani a családon belüli, generációk közötti életszinvonal-nivellálást. Azaz, a fiatalok relative rossz és romló kereseti lehetőségei nemcsak sajátmaguk, hanem szüleik generációja számára is feszültségteremtők. S nem pusztán a fokozott munkavégzés kényszere folytán. Hanem e törések az értékrendben is zavarokat okoznak: az önállóuló fiatalok önállóulás-képtelensége családi és egyéni konfliktusok, frusztrációk forrása, a nemzedékek egymással

x/ Így pl. a 20-24 éves korcsoportban a segéd munkások átlagkeresete a vezetőállásuk, értelmiségiek átlagkeresetének 77%-át tette ki 1967-ben, míg 1977-ben 92%-át. Ugyanakkor a korosztály átlagkeresete 1967-ben 14%-kal maradt alatta az országos átlagnak, 1977-ben pedig már 19%-kal. S ez annak ellenére következett be, hogy a mai 20-24 éves korcsoport kvalifikációs szintje magasabb a tíz évvel korábbinál.

szembefordulását hozza magával - miközben sem a fiatalok, sem szüleik nem felelősek azoké⁷t a gazdaság- és társadalomszerkezeti zavarokért, amelyeknek egyaránt /noha más és más módon/ viselik a terhét.

A kezdőkeresetek relatív lemaradása azonban nem egyformán érintette a különböző társadalmi helyzetű fiatalokat. A köztudatban a pályakezdő diplomások fizetésbeli hátránya él, s a témában időről időre megjelenő, indulatos írások visszatérő motivuma, hogy a kezdő mérnök vagy közgazdász keresőbbet keres, mint a keze alá beosztott, vele egykorú segédmunkás; hogy az alacsony értelmiségi kezdőfizetések szinte a tanulás ellen ösztönöznek, és mindenestre a tudás devalválódását, társadalmi becsőnek csökkenését tükrözik.

Nincs okunk kétségbevonni, hogy az értelmiségi foglalkozású fiatalok is keveset keresnek - csak hogy más rétegek fiataljai még kevesebbet. Dehát a köztudatban az jelenik meg, ami hangot kap. Hangot meg az kap, aminek hangot adnak. S hogy ki tud hangot adni, illetve ki kap erre teret - mint ismeretes, társadalmi helytől, "hangerőtől" és a publicitáshoz elégedhetetlen kifejezőkészségtől igencsak erősen függ.

A pályakezdő diplomások valóban keveset keresnek, ha idősebb pályatársaikhoz viszonyítjuk őket. Am a rendelkezésre álló adatokból az derül ki, hogy fizetésaik átlaga az elhelyezkedés éveiben - 25-30 éves koruk között - is már

magasabb, mint az akkor idestova 8-10-12 éve dolgozó, és - kereseti lehetőségeiket tekintve - életpályájuk zenitjéhez közeledő munkás-rétegeké. Az egyes társadalmi csoportok átlagkereseteinek különbségei elsősorban a nők között markánsak. 1977-ben a kezdő értelmiségi nők /a 25-30 évesek/ átlagkeresete 920 R-tal volt magasabb az azonos koru betanított-, és 1350 R-tal a segédmunkásnőkénél, de még a szakmunkásnőkét is 600 R-tal haladta meg. Az ugyanilyen koru értelmiségi férfiak "előnye" a betanított munkásokkal szemben átlagosan havi 500, a segédmunkásokkal szemben havi 860 forint volt, míg a velük egyidős szakmunkásokkal - az átlagokat tekintve - lényegében azonos szinten kerestek.

Még erőteljesebbek a különbségek a perspektivákat illetően. Más szavakkal, abban a tekintetben, hogy az alacsony bér és fizetés, a többiekétől való jelentős anyagi lemaradás és - a helyzetből adódóan - a megélhetési nehézségek "relatív többlet-terhe" kit meddig, hány évig sujt, az "alul-fizetetttség" kényszerű türésének milyen hosszú időszakára, s milyen anyagi szint-emelkedésre lehet számítani.

A 30-34 éves fiatalok egyes csoportjaiban már egyszerűen más-más élelnívót lehetővé tévő nagyságrendekben mozognak a keresetek, következésképp differentiálják is nagyok. A szellemi foglalkozásuak, közülük is mindenekelőtt a férfiak ezidős korukra csaknem egy egész fizetésnyi előnyre tesznek szert, a kortárs munkásokkal szemben, s az előny annál jelentősebb, minthogy kereseteik további gyors emel-

kedésével számolhatnak. A vezetőállású, értelmiségi fiatal férfiak átlagkereseti többlete a velük azonos koru betanított munkásokhoz képest közel 1600 Ft, havi 2000 Ft-tal előzi meg a segédmunkásokét, és a szakmunkás-fizetések átlagát is meghaladja már - havi 900 Ft-tal. /A nőknél a megfelelő átlagkereset-különbségek rendszerint: 1600, 2000, illetve 1200 Ft.^{x/}

A réteg-különbségek jelzése mellett még egyszer alá akarnánk húzni: a fiatal^{ok} kereseti viszonyai általánosan rosszak, és az elmúlt évtized során minden csoportban romlottak. A bemutatott adatok csak relative rossz anyagi helyzetük különböző fokozatainak érzékeltetésére szolgáltak. S minthogy a kereseteknek eloszlása van, az sem kérdéses lehet meg, hogy az értelmiségiek jelentős csoportjai az átlag alatt keresnek. Lévé, hogy a fiatal diplomások között a havi fizetések szórása nagyobb, mint más rétegekben, az átlagtól elmaradók, a különösen rosszul keresők saját kor- és társadalmi osztálybeli társaikhoz képest is joggal adnak hangot elégedetlenségüknek. Összességében azonban - a jelent /az indulást/ és a jövőt, az anyagi perspek-

x/ Hasonlóak a tendenciák - noha kisebb abszolút különbségek mellett - az irányítók, középszintű szakemberek rétegének az azonos koru munkásokkal szembeni előnyeit illetően is. Ugyanakkor az adminisztratív munkákat végzők, a kvalifikálatlan szellemi foglalkozásuak ^{arányai} kétségkívül elkülönítve, csak a nők csoportjait és a közöttük adódó differenciákat nézzük is - ~~hiszen a különbséget a szakmunkásokéval, noha a betanított és segédmunkásokkal szembeni előnyük elvitathatatlanul~~ - . Az itt hivatkozott adatok forrása egyébként az 1977-es jövedelem-felvétel egyik kötete /"A keresetek színvonala, szóródása és kapcsolata a családi jövedelemmel 1972. és 1977. években", KSH, Budapest, 1981./

tivákat illetően-a megélhetés veszélyeztetettsége a többi rétegben még nagyobb.^{x/}

S hadd fűzzünk mindehhez egy rövid megjegyzést a "mindent mentő" második gazdaságról. Mint volt már szó róla, empirikus ismereteknek igencsak híján vagyunk. Ami kevés adalék mégis hozzáférhető, az arról tanuskodik, hogy a busás jövedelmek, a gyors meggazdagodás nem-hivatalos utjairól szóló történetek általánosítása veszélyes mítoszt teremtett. Mert a valóságban a családi jövedelmek e forrása távolról sem buzog oly bőven. A "fő a mellékes" országos tervező apparátusok és döntéshozó testületek által mind komolyabban vett, a távlati életszinvonal-emelés alapkövévé tett tréfája az egyéni boldogulás módozatait oda háritja vissza, ahol azok - ellentétben a közhiedelembe élő képpel - nem léteznek. Pontosabban: igen kevesek számára és igen drága áron nyújtják a vagyonfelhalmozás lehetőségét, másoknak, de még mindig legfeljebb a lakosság felének a konszolidált megélhetés sok-sok tulmunkával előteremthető feltételeit - sokaknak pedig semmit. A Központi Statisztikai Hivatal 1977/78-ban lebonyolított országos időmérleg-felvétele mindenesetre ezt igazolja. S e felvétel adataiból az is kide-

x/ A perspektivák társadalmi eloszlásának további adaléka, hogy ha az 1967-es és 1977-es kereseti adatokat egybevetjük, akkor az egykori 20-24 éves értelmiségiek mára, 30-34 éves korukra tíz évvel korábbi fizetéseiknek átlagosan 2,4-szeresét keresik, még a segéd munkások 1,6-szorosát. Ez utóbbi fizetésemelkedés alatta maradt a fogyasztói árszinvonal időközben bekövetkezett emelkedésének!!! /A hivatalosan közölt átlagos fogyasztói áremelkedés a két időpont között hozzávetőleg 1,7-szeres volt./

- 86 -

rül, hogy a fiatalok életében a második gazdaságbeli munkavállalás mentő fűszála még kevésbé játszik, játszhat szerepet, még kevésbé van módjuk az első gazdaságban elért alacsony jövedelmeik megtoldására, mint az idősebbeknek. Részvételük ugyanis alacsonyabb a többi korosztálynál. S ez érthető is. Nemcsak azért, mert egy részük még tanul, vagy éppen már gyereket szül stb. - s ezek az élettevékenységek kevésbé tesznek lehetővé plusz-munkavégzést. Hanem főleg azért, mert a második gazdaságba való bekapcsolódásnak előfeltételei vannak. A munkafajták egy jelentős részében az előfeltétel némi tőke /induló-tőke kell pl. a telek- vagy állatvásárláshoz, a kisgazdaság műveléséhez szükséges mezőgazdasági kisgépek beszerzéséhez stb., de épp így a "fusizás" eszközeinek, gépeinek megvásárlásához is. / Más munkákhoz viszont kiépített piaci kapcsolatokra, informális csatornákra van szükség. A szervezés pedig gyakran évekbe telik. Mert hosszú időt kíván a vevőkör, az állandó, tartós munkavégzést lehetővé tevő kapcsolati háló megteremtése, időt igényel a biztos, fennakadásmentes beszerzési források felkutatása és bejáratása stb. A legalacsonyabb kezdőfizetések időszakában tehát a második gazdaságbeli munkavállalás kompenzáló funkciójáról még kevésbé lehet szó, mint később. Kerestekiegészítő szerepe annak ellenére korlátozott, hogy a különmunkákhoz hozzájutó fiatalok napjaiból a náluknál idősebbekhez képest jelentősebb hányadot szakit

ki az aligha "anyagiaságból" és "pénzhajhászásból" válalt tulmunkavégzés.^{x/}

Mindezek után aligha meglepő, hogy a fiatal családok jövedelmi viszonyaiban, az önállósuló háztartások egy főre jutó jövedelemmel mérhető életszínvonalában sem következett be "felzárkózás". Éppen ellenkezőleg. A lamaradás mértéke ma nagyobb, mint egy évtizeddel korábban volt, és a jövedelmi olló szélesebb, mint a kereseteké. Életszínvonaluk a hatvanas évek végéhez képest jóval lassabban emelkedett, mint kereseteik abszolút összege, és az emelkedés üteme - rétegenként eltérő mértékben - messze alatta maradt az idősebb korosztályokénak. Erről tanuskodnak a 2., a 3., és - különösen - a 4.tábla adatai.

x/ Az Időmérlegfelvétel kötetei egy évi átlagos napra vetítve közlik a második gazdaság különféle tevékenységfajtaiban való részvételi arányokat. "Az évi átlagos nap" tehát a szabadságok, a pihenőnapok, a betegségben telt napok stb. beszámításával "jön létre". Ez a számítási mód legkevésbé talán a jövedelemkiegészítő mezőgazdasági munkák esetében torzít /hiszen e munkák nagy részét mindig "csinálni kell"; legfeljebb évszakonként különböző az intenzitás, ez pedig időjárás- és nem társadalomfüggő./ A részvételi arányok "átlagnapi" alakulása - az összes megkérdezett százalékában számítva - a következő:

15-29 éves		30-39 éves		40-49 éves	
férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
19,6	17,2	32,6	33,0	42,6	41,2

A szellemi és a nem-mezőgazdasági fizikai különmunkák részvételi arányaiban jóval kisebbek a korcsoportok közötti eltérések, markánsabbak viszont az időráfordítás differenciái. A szellemi különmunkákra fordított átlagidő a 15-29 éves férfiak esetében napi 2 és fél óra /másfélszer annyi, mint a következő korcsoportban/, az azonos koru nők esetében átlagosan több, mint három óra /s ez kerekén egy órával hosszabb szellemi típusu munkavégzést jelent, mint a 30-39 éves női korosztályban./ A fizikai jellegű különmunkákra fordított átlagidő a férfiak egyes korcsoportjaiban nem különbözik lényegesen, általánosan közel napi négy óra; a fiatal, ill. a fiatal-középgenerációhoz tartozó nők esetében napi három óra körül van, de a huszonévesek átlagosan 20 perces "többletével". /Az átlagidők a tevékenységet ténylegesen végzőkre számított adatok./ /Forrás: Időmérleg, KSH, Budapest, 1980./

2.tábla: A fiatal családok jövedelmi helyzetének néhány mutatója - 1967, 1977

A háztartásfő munkajellegcsoportja	A 29 éves és fiatalabb háztartásfővel rendelkező háztartások			
	egy főre jutó jövedelme a megfelelő munkajellegcsoport átlagos egy főre jutó jövedelmének százalékában		egy főre jutó jövedelme az azonos korú /29 éves és fiatalabb/ háztartásfővel rendelkező háztartások átlagos egy főre jutó jövedelmének %-ában	
	1967	1977	1967	1977
Vezetőállású, értelmiségi	96,6	80,4	134,6	125,0
Középszintű szakember	97,2	82,3	117,8	108,1
Adminisztratív foglalkozású	91,6	85,2	100,7	97,0
Szellemiek együtt:	95,3	79,6	119,9	111,2
Szakt munkás	103,8	88,5	106,1	103,0
Betanított munkás	100,1	83,0	91,7	90,6
Segéd munkás	90,8	77,6	77,1	78,0
Nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak együtt:	102,1	87,1	97,2	97,7
Mezőgazdasági fizikai foglalkozású	89,4	78,8	89,4	96,4
Aktív kereső háztartásfővel rendelkező háztartások együtt:	97,6	83,2	100,0	100,0

Forrás: "A lakossági jövedelmek színvonala és szóródása, 1967" /KSH, Bp. 1972./ és "A családi jövedelmek színvonala és szóródása 1977-ben" /KSH, Bp. 1980./ kiadványok adatai alapján végzett számítások.

3. tábla: Különböző koru aktív háztartásfővel rendelkező háztartások egy főre jutó jövedelmének változása 1967 és 1977 között, munkajelleg-csoportonként; 1967=100

A háztartásfő munkajellege	Az 1977-es egy főre jutó jövedelem az 1967. évi százalékában			
	29 éves és fiatalabb	30-39 éves	40-49 éves	Átlagosan /valamennyi korcsoport figyelembevételével/
Vezetőállású, értelmiségi	156	166	206	194
Középszintű szakember	159	175	201	188
Adminisztratív foglalkozású	167	177	190	180
Szellemiek együtt:	161	171	206	193
Szakt munkás	169	195	215	198
Betanított munkás	171	195	211	207
Segéd munkás	176	192	201	205
Nem mezőgazdasági fizikaiak együtt:	175	200	216	205
Mezőgazdasági fizikai	187	193	224	212
Aktív kereső háztartásfővel rendelkező háztartások együtt:	174	193	214	204

Forrás: "A lakossági jövedelmek színvonala és szóródása, 1967" /KSH, Bp. 1972./ és "A családi jövedelmek színvonala és szóródása 1977"-ben /KSH, Bp. 1980./ kiadványok adatai alapján végzett számítások.

4.tábla: Az egy főre jutó jövedelmek alakulásának
"életpálya-ive", munkajellegcsoportonként

A háztartásfő munkajelleg- csoportja	Az 1977-ben 30-39 éves háztartásfő- vel rendelkező háztartások egy főre jutó jöve- delme az 1967-ben 20-29 éveseknek százalékában	Az 1977-ben 40-49 éves háztartásfővel rendelkező háztartá- sok egy főre jutó jövedelme az 1967-ben 30-39 éveseknek százalékában
Vezető állásu, értelmiségi	172	197
Középszintű szakember	171	203
Adminisztratív foglalkozásu	177	207
Szakmunkás	173	229
Betanított munkás	170	241
Segédmunkás	183	232
Mezőgazdasági fizikai	192	233
Aktív kereső háztartásfővel rendelkező ház- tartások együtt:	183	227

Forrás: "A lakossági jövedelmek színvonala és szóródása, 1967" /KSH, Bp.1972./ és "A családi jövedelmek színvonala és szóródása 1977-ben" /KSH, Bp.1980./ kiadványok adatai alapján végzett számítások.

Igaz, a korosztályokon belül a rétegek közötti jövedelem-különbségek valamelyest mérséklődtek a tíz év során, a rétegeken belüli, korosztályok közötti differenciák azonban igencsak felerősödtek.

S míg talán szólhatnak igazoló érvek a keresetek differenciálása mellett /bár magunk az elhangzó érveket erősen vitathatónak tartjuk/, a megélhetési feltételek, a jövedelmek korosztályok közötti egyenlőtlenségének növekedése, egyszerűen és pörén: társadalmi igazságtalanság. Amit "magyarázhat" de nem indokolhat, hogy a fiatal családokban - kereseteik alacsony szintje és lemaradása mellett - az átlagosnál "kedvezőtlenebb" a kereső-eltartott arány is. E semlegesen fogalmazott, az éves statisztikai jelentéseket idéző mondat életszagu nyelven ugyanis így szól: a fiatal családok gyerekeket hoznak a világra. Ez tehát nehéz anyagi körülményeik oka. Alacsony bérüknek, fizetésüknek a megszülető gyermekekkel máról holnapra kettő helyett három-négy fő megélhetését kell fedeznie.^{x/} S a gyermek/ek/ születése révén őket megillető szociálpolitikai juttatások csekély összege /a családi pótlék, amely a gyermekek el-

x/ Ráadásul az utóbbi évtizedben a gyerekszülés időszaka jelentősen összeszűkült, mindenekelőtt a gyás dupla összegében való "érdekeltség", a megélhetési kényszer e sajátos "le reagálása" folytán. 1967-ben a két éven belüli újraszülések aránya 43 százalék volt, 1977-ben már 53 százalék. S gyakoribbá vált az, hogy a testvérek között egy évnél kisebb a korkülönbség: az egy éven belüli újraszülések aránya ez idő alatt 2,6-szeresére emelkedett. Bár itt a kérdés anyagi oldalával foglalkozunk, nem lehet meg nem említeni, hogy a hiányos szociálpolitika e mállekhajtása minden bizonnyal nem jelentéktelen szerepet játszik a koraszülések, a vesélyezettett terhességek számának növekedésében is.

tartási költségeinek legfeljebb 10-15 százalékát fedezi, de mindenekelőtt a női átlagkeresetek 30-40 százalékát kitévő gyermekgondozási segély/ még nagyobbra nyitja a "válóságos" kétkeresős családokhoz képest a kisgyermekes fiatal háztartások relatív lemaradásának ollóját. A gyermekgondozási segély - más szempontból tárgyalható és sokszor emlegetett előnyei ellenére - a fiatal családok el nem hanyagolható hányadában az effektív elszegényedés "forrásává" vált, a gyest nagy gyakorisággal és csaknem teljes időtartamára igénybe vevő, amugyis alacsonyabb jövedelmű rétegekben a gyermekszülés és kisgyermeknevelés időszaka az abszolút anyagi szegénység veszélyével jár.^{x/}

Igy például: a fővárosinál rosszabb kereseti lehetőségek, a kiegészítő jövedelemszerzés - mint láttuk - igen csak korlátozott volta, a fiatalabb korban történő házasság és gyerekszülés, a vidéken valamivel magasabb gyerekszám és a gyés - magyarán az un. "halmozott hátrányok" - együttesen magyarázzák, hogy 1977-ben a vidéki fiatal családokban /a falusiakban és a városiakban egyaránt/ a szegénység veszélyeztetettsége nagyobb és általánosabb volt,

x/ A gyermekes családok megélhetésének veszélyeztetettségéről bővebben lásd: Ferge Zsuzsa: Néhány adalék a gyermekes családok jövedelmi helyzetéhez; in: "Oktatásról és társadalompolitikáról /Tanulmányok/", MTA Szociológiai Kut.Int. Kiadványai, Bp.1982.

mint a köztudottan alacsony jövedelmű falusi öregek esetében. Mind a 29 éves és fiatalabb családfővel rendelkező falusi, mind a fiatal városi háztartásoknak 54 százalékka élt 1977-ben az egy főre jutó havi jövedelem 2000 K-os^{x/} szintje alatt /a községekben lakó, 60 év feletti háztartásfők családjainak - szintén elképesztően magas arányu - 51 százalékaival szemben! /Budapesten az alacsony jövedelmű fiatal családok aránya kisebb: "csupán" 43 százalék./

Ez más oldalról annyit jelent, hogy az induló generációkban a jövedelmek eloszlása sokkalta egyenlőtlenebb, mint a népességben "általában". A 30 év alatti háztartások egy főre jutó jövedelmei közötti szóródás mind abszolút összegében, mind relatív mértékében meghaladja az átlagot. 1977-ben a fiatal családokra számított szórás értéke 1252 K, az összlakosságon belülié pedig 1178 K volt. A relatív szórás - az egyenlőtlenségek plastikusabban kifejező - mutatói: 63 százalék az 50 százalékkal szemben.^{xx/}

x/ 1977-ben a fiatal háztartások egy főre jutó jövedelmének országos átlaga kerekén 2000 K volt, s ez - mint láttuk - 17 százalékkal maradt el a teljes népesség havi megélhetési szintjének átlagától. A vidéki fiatal családok lemaradása tehát "kétszeresen" súlyos, olyannyira, hogy életnívójukat illetően helyesebb, ha "lemaradás" helyett a "leszakadás" "jövedelmi egyenlőtlenség" helyett a "szegénység" kifejezést használjuk.

xx/ Az adatok és számítások forrása az 1977-es jövedelemfelvételhez kapcsolódóan lebonyolított, korábban már említett "Életkörülmények, lakásviszonyok" - kutatás. /Lásd: Életkörülmények, lakásviszonyok, KSH, Budapest, 1982./

Az életszínvonal, a megélhetés feltételeinek távolodása mögött húzódó társadalmi folyamatokról említést tettünk már korábban: a keresetek, a kiegészítő jövedelmek alacsony összege mellett ma az induló családok helyzete — szegénységük vagy viszonylag kielégítő életnivójuk — a szülői ház, a rokonok segítségének és anyagi tehetségének függvénye. Ha van háttér, amire támaszkodni lehet, akkor — az önállósulás, a függetlenség feladása árán — meg lehet élni, ha nincs, az a szegénység kockázatával jár.

b/ Lakáshoz jutás és lakáskörülmények

Ami a fiatalok indulását, anyagi nehézségeit igazán drámaivá teszi, az önálló lakáshoz jutásuk reménytelensége. Ez annyira köztudott, hogy azt hisszük, nem kell különösebben hosszan esznelnünk és bizonygatnunk. A lakásszerzés a fiatalok és szüleik életének éveken, nemegyszer évtizedeken át tartó, középponti problémája. Ha valahol, hát a lakáshozjutás vonatkozásában joggal mondható el, hogy a ma induló családok az önálló lakásteremtés reális lehetőségeiből gyakorlatilag kiszorultak. Nekik is, de szüleiknek — sőt, sokszor nagyszüleiknek — is be kell rendezkedniük arra, hogy évekig összezsúfoltan, a korábban megszerzett színvonal és kényelem alábbadásával lakjanak, hogy az új család első közös éveit a kibirás jegyében teljessék, s e feltételek közé szülessenek meg a gyermekek.

Az önálló életkezdés esélye generációról generációra rosszabb: a ma 50 éves és idősebb korosztály 60 százalékának annak idején még módja volt arra, hogy a házasságkötés után szüleitől /vagy másoktól, fő- és társbérletkötől, rokonoktól/ függetlenül indulhasson neki, a 30-50 év közöttieknek már csak 44 százaléka, a mostanában házasodó huszonéveseknek pedig mindössze 38 százaléka /a vidéki városokban lakó fiataloknak 29 százaléka! / számíthat/ott/ az önállósulás e minimumára.^{x/} S nem pusztán arról van szó, hogy az összeszokás, két ember egymáshoz való alkalmazkodása éppen elég feladatot ad amugyis, hát még, ha a befogadó szülőkhöz, az anyósokhoz, apósokhoz, sógorokhoz és sógornőkhöz kell igazodni, egy korábban zárt család világába kell illeszkedni. Hanem ráadásul mindezt hirtelenjében romló térbeli feltételek között kell megtenni: a 30 év alatti fiatal családok 70 százaléka él ma tulzsufolt, magas lakbérű lakásokban /a közp generációban az arány 25, az 50 év feletti korosztályban 11 százalék./

Az állami lakásépítés és -elosztás csökkenő arányai és az égbeszökő építési költségek, lakásárak mellett aligha meglepő, hogy generációról generációra markánsabbak az indulás feltételeinek területi és társadalmi egyenlőtlenségei, hogy ma már jószereivel csak a fővárosi értelmiségi, vezető állású fiataloknak van valamelyes esélyük

x/ A fejezetben felhasznált adatok forrása: Életkörülmények, lakásviszonyok, KSH, Budapest, 1982.

^{xx/} 2,1 Ft/m²/óra vagy magasabb lakbérűség mellett (az országos átlagos lakbérűség omajós mutatója 1977-ben 1,5 Ft/m²/óra volt).

arra, hogy olcsó bérlakáshoz jussanak. A többiek "önerejűkre", a maguk és szüleik által keservesen előteremtendő súlyos összegekre alapozhatják jövőjüket, jelenüket meg gyermeki státuszuk "tulkoros" meghosszabbítására.

A nemzedékről nemzedékre romló, egy-egy korosztályon belül pedig éles területi-társadalmi differenciákat tükröző indulási feltételekről tanuskodnak az alábbi táblák:
/lásd 97-98.old./

5.tábla: A szülőkhöz költöző és első lakásukhoz intézményes lakáselosztás révén jutott háztartások aránya lakóhely és a háztartásfő kora szerint/‰

Az első lakáshoz jutás módja	24 éves és fiatalabb	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60 éves és idősebb	Összesen
	é v e s									
Budapest										
Szülőkhöz költözött	52	53	47	34	33	27	19	26	14	28
Intézményes lakáselosztás révén	11	13	12	18	21	31	42	33	24	24
Vidéki város										
Szülőkhöz költözött	60	51	51	48	49	39	38	43	37	44
Intézményes lakáselosztás révén	8	6	10	18	17	25	20	15	14	15
Község										
Szülőkhöz költözött	52	60	58	57	61	61	59	58	53	57
Intézményes lakáselosztás révén	5	8	6	7	11	8	8	7	8	8
Összesen										
Szülőkhöz költözött	55	55	53	50	52	48	45	46	40	47
Intézményes lakáselosztás révén	8	8	9	12	15	18	19	15	13	14

6.tábla: A szülőkhez költöző és első lakásukhoz intézményes lakáselosztás révén jutott háztartások aránya a háztartásfő munkajellege és kora szerint /%/

Az első lakáshoz jutás módja	Vezető állásu, értelmiségi	Egyéb szellemi	Szak- m u n k á s	Betanított	Segéd-	Mezőgazdasági fizikai	Összes háztartás (inaktívakkal együtt)
29 éves és fiatalabb							
Szülők befogadták	50	50	59	54	53	50	55
Intézményes lakáselosztás révén	17	12	5	9	7	9	8
30-49 éves /aktív/							
Szülők befogadták	40	48	54	52	47	58	51
Intézményes lakáselosztás révén	34	15	10	11	12	5	14
50 éves és idősebb /aktív/							
Szülők befogadták	35	33	42	45	53	59	42
Intézményes lakáselosztás révén	30	19	15	13	11	9	15
Összesen							
Szülők befogadták	40	45	53	50	51	58	47
Intézményes lakáselosztás révén	26	20	10	11	13	9	14

Tanulmányunk első részének zárása képpen, nem mondhatunk mást, mint amivel kezdtük:

Fiatalnak lenni ma és itt nem könnyű dolog. Persze talán sehol és sohasem volt az. Ha napjainkban vészharangokat kongatnak a pedagógusok /az óvodáktól az egyetemekig, a szakmunkásképzőktől a művészeti főiskolákig/, hogy "romlik a gyerekanyag", ha visszajelez a katonaság, hogy nem eléggé edzettek és ellenállóak a sorköteles ifjak, ha fiatal betegekkel vannak tele a területi ideggondozók és ifjúkori népbetegséggé vált a neurózis, akkor mindez csak annyit jelent, hogy valahol kicsapódik: az elmúlt évtizedek Magyarországon sohasem látott mértékű anyagi gyarapodása nem "oldotta meg" az ifjuság életkezdésének nehézségeit. Ugyanakkor megnövekedett társadalmi értetlenség és elégedetlenség kíséri e jelenséget. S minthogy az élet elemi problémája nem is oly régen még a "nincs mit enni" szegénysége volt, az ország pedig - éppen a mai 40-60 évesek erő feletti teljesítménye, megfeszített munkája eredményeképpen - a nélkülözést maga mögött tudhatja, érthető ez az értetlenség. Idő és tolerancia kell annak a társadalmi élménynek a feldolgozásához, hogy a fiatalok életét meghatározó viszonyok és feltételek ma egészen mások ugyan, mint fél évszázad előtt voltak, e más feltételek közepette azonban másként nehéz elindulni, más ^{problémákkal terhes} a családalapítás, a lakásszerzés, a megélhetés, a munkavégzés, a gyereknevelés.

- 100 -

S ha a "friss" történelmet, a 45 utáni időszak elmúlt két-három évtizedét nézzük, akkor - mint azt az eddigiekben láttuk - a következtetések abban összegezhetőek, hogy a fiatalok indulási feltételei az élet mennyi vonatkozásában szüleik generációjához képest nehézebbé váltak. Az életszínvonal-emelkedés gyümölcséből a társadalom többi csoportjához képest kevésbé profitálnak, a mobilitás, a társadalmi előrelépés lehetőségei pedig bezárulóban vannak előttük.

- 101 -

II. A FIATALOK EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁRÓL ÉS AZ EGÉSZSÉGVÉDELEM,
AZ ÖNKIMÉLÉS LEHETŐSÉGEIRŐL

Van az életnek egy olyan szférája, ahol a fiatalok előnye kétségbevonhatatlannak tűnik. Ez pedig a testi állapot, az egészség.

Kérdéseink a továbbiakban arra vonatkoznak, hogy az ifjúság életmódjának eddigiekben bemutatott változásai, indulásuk küzdelmei és feszültségei, az, hogy e küzdelmek ma mások, mint egykor, de vannak - jelenlegi életük hogyan hat egészségi állapotukra? Életviszonyaik különbségei hagynak-e és miféle lenyomatokat hagynak testi-lelki kondíciójuk alakulásán? Hol válik kérdésessé az életkori-biológiai előny, miféle bajok és betegségek veszélyeztetik ellenálló- és teherbíró képességüket? Kimutatható-e összefüggés életkörülményeik, munkafeltételeik és megbetegedésük /vagy egészségben maradásuk/ esélyei között?

Mielőtt azonban e kérdések vizsgálatába bocsátkoznánk, néhány szót kell szólnunk arról, ahogyan az életfeltételek és az egészségi állapot összefüggését értelmezhetjük. Maga a fogalom az "összefüggés"^{-szó} jelentése némi magyarázatot kíván ugyanis.

Ezt a kifejezést többnyire ok-okozati láncolatok leírására használja a köznyelv éppugy, mint a tudományos zsargon. Az ok-okozati láncolatnak esetünkben azonban már

a kiindulása, az egészség-fogalom definiálása sem egyértelmű.^{x/} De fogadjunk is el bármely egészség-fogalmat "autentikusnak", az ok-okozati láncolat felvázolásához még mindig hiányzik, hogy lépésről lépésre kimutassuk: hogyan megy végbe a különböző életmód-feltételek biológiai transzformációja. Az "összefüggés" kifejezés azt sugallja ugyanis, hogy ismertek, feltártak és elvileg pontosan leírhatóak azok a mechanizmusok, amelyek révén az ok okozathoz vezet, azaz, feltárhatóak azok a folyamatok, ahogyan az emberi élet egyes mozzanatai, nehézségei, örömei, szorongásai, feszültségei, környezeti, emberi-tárgyi feltételei fájó gyomorban, reumában, alkoholizmusban vagy szívtáji panaszokban testet öltő, biológiai jelzésekké alakulnak át. Magyarán, mintha szervi, biológiai áttételeikben elemezhetőek, a testben elindított folyamatok mentén nyomonkövethetőek lennének az életkörülmények, az emberi kapcsolatok, a munkafeltételek, a sikerek és a kudarcok egészséget, épséget "védő" vagy "kikezdő" hatásai. Márpedig e fajta magyarázatokkal nemhogy mi, a biológikum ismeretében laikusnak számító "kivülállók", de maga az orvostudomány is adós. Ezért, a félreértések elkerülése

x/ A mindenkorl egészség-fogalom, pontosabban, egyidejűleg létező egészség-fogalmak társadalmi meghatározottságának elemzésére, az "orvosi objektivitás" történetileg változó jellegének kritikájára ehelyütt nincs módunk. Részletesen és plasztikusan tárgyalja e kérdéseket Losonczy Ágnes: "A betegségek társadalmi helyéről és értelmezéséről" című tanulmánya /Kézirat, Budapest, 1982./

- 103 -

érdekében /ha maga a kifejezés nem volna fülünknek szokatlan és nyelvíleg nehézkes/, "összefüggés" helyett inkább meghatározott életfeltételek és az egészségi állapot regisztrálható romlásának együttjárásáról, statisztikai értelemben valószínűsíthető együttes előfordulásukról kellene beszélnünk.

Kirajzolódó típusok és észlelhető valószínűségek jelzésére vállalkozunk tehát. Azt kíséreljük meg leírni, hogy a fiatalok más és más életviszonyai, indulási feltételei, életutja, körülményei, céljai, értékei, sikerei és tennivalói mellett más és más az, amit életüket zavaró, és említésre méltó testi /vagy pszichés/ bántalomnak, bajnak érznek, különbözik az, ahogyan saját egészségi állapotukat megélik és megítélik.

A "természetesnek" tekintett állapot normái, illetve a panaszok, a bajok megfogalmazása, a betegségek észlelése nemcsak történetileg változik, de a társadalmi környezetek jelenidejű spektrumán is. S további különbségek mutatkoznak abban, ahogyan azután az eltérő tartalmu és formájú egyéni "jelzések" az egészségügyi apparátus, az orvos szűrőjén át "társadalmilag elismertté" válnak. Relatív és kiiktathatatlanul "szubjektív" tehát maga az egészségfogalom, mint ahogyan a mindenkori orvosi tudás "objektív", természettudományos módon igazolt ismeretei mellett, tradícióktól, szokásoktól és társadalmi normáktól mélyen átitatott az ítéletalkotás a "betegségről" és gyógyításának szükséges eljárásairól is.

Zalai kutatásunknak^{x/} az egészségi állapotról szóló beszámolóit ^{a)} magánemberi, illetve orvosi "szubjektív" megítélések és "objektíválódásuk" dokumentumaiként értelmeztük. Tipikusak, társadalmi jellemzők mentén jellegzetesen különböznek e "vallomások" az egészségről, az érzékelt, tudott és panaszolt bajokról, betegségekről. És rétegenként, csoportonként eltérnek az emberekről alkotott orvosi vélekedések is.

Mindex ugyanakkor része annak a társadalmi konszenzus-teremtő folyamatnak, amelyben ma mással és másért tekintik az emberek magukat betegnek, mint 50 évvel ezelőtt, amelyben ők is, az orvosok is komolyabban veszik a /bármilyen eredetű/ szívtáji panaszokat, mint a derékfájdalmat, de amelyben még heves viták tárgya, hogy betegnek számít-e aki céljait, törekvéseit feladva, ivásra adta a fejét, s egészséges-e aki a fájdalomtól hétrét görnyedve, tántoríthatatlanul a veteményesben kezdi a reggelt.

Az egészségi állapotról alkotott "laikus" és orvosi vélemények érték-meghatározottságának, történetileg és kulturánként változó jellegének feltárását kitüntetett feladatunknak tekintettük. A betegség-történetről szóló

x/ Mánthogy sajnálatos módon, morbiditási statisztikák nemigen állnak rendelkezésre /a hivatalos egészségügyi adatközlés nem a megbetegedésekről, hanem legfeljebb a betegforgalomról, az egészségügyi ellátásról közöl információkat/, a megbetegedési viszonyok bemutatásában, a társadalmi különbségek feltárásában egyetlen megye lakosságáról szerzett ismereteinkre kell támaszkodnunk. Mindazonáltal, ahol módunk nyílott rá, felhasználjuk és ismertetni fogjuk más kutatások eredményeit, az egyéb forrásokból szerzett adalékokat is.

- 105 -

beszámolókat az életut, a szokások, az értékvilág, a tradíciók és az újfajta hatások sajátos ötvözeteként létrejött normák egész rendszerébe ágyazva kívántuk megismerni, megérteni. Így kutatásunk nem helyettesít, nem pótol egy orvosi szempontu morbiditás-vizsgálatot, hanem egyszerűen másról szól.

Mégis, minthogy a szubkulturák /köztük a "tudományos szubkultura"/ különbségei, az eltérő értelmezések és "betegség-ítéletek" egy adott kulturaközösség valóban közös kulturájának részei, a betegségekről, panaszokról szóló jelzéseket az egészségi állapot, a biológikum tényszerű veszélyeztetettségének mércéjeként is értelmeztük. Később részletesen lesz majd szó arról, hogy az emberről szóló orvosi beszámolók és a személyes egészségi állapot-történetek között nagy általánosságban inkább hangsúlyeltolásokat, mint markáns és eszisztematikus különbségeket tapasztaltunk. S ez világos is, ha számításba vesszük a szubkulturális különbségek mellett a kulturaközösség azonosságait is: hiszen orvosok és laikusok, városiak és falusiak, istenhívők és ateisták, fiatalok és idősebbek egymással közlekedő viszonyrendszerében születik és változik a tudás, az ismeret az egészségről és a betegségről. Mint ahogy - az éles társadalmi különbségek mellett - a mai Magyarországra jellemző módon mutatkozik meg az is, ami a betegség elutasításában és vállalásában, vállalhatóságában e közösen formált kultúra részeként az embert mint embert itt és

- 106 -

most - legalább értékeiben ^{Szerint} - védi. A beszámolók, a kérdő-
 ívekből szerzett információk és adatok tehát a megbete-
 gedés e kulturális konszenzus alapján mért jelzőszámai is.
 Nem kerüljük el, hogy e forrásokból szerzett információink
 nyomán gyomorbántalmakról, epebetegségekről, szívtáji fáj-
 dalmakról beszéljünk, s a betegség-megnevezéseket akként
fogadjuk el, amik. Ebben az értelemben kutatásunk repro-
 dukálja azt a valóságos folyamatot, ahogy ^{an} tudott, az orvos
 által felvállalt, betegségeként elfogadott tényvé válik a
 panasz. Hiszen bármely más, szűken orvosi értelmezés is
 jelzéseknek és információknak hasonló sorozatára támaszko-
 dik, amikor anamnézist állít fel, amikor kórtörténetet
 kérdez stb. S a "laikusok" - mint jeleztük - nagyjából az
 orvosi véleményekkel megegyező módon, tisztában vannak sa-
 ját állapotukkal, bajaikkal. Ebben a második értelemben
 információink, az emberektől és az őket ismerő orvosoktól
 kapott felvilágosítások, adatközlések mégis többé-kevésbé
 pótolnak egy morbiditási vizsgálatot. A statisztikai pon-
 tosság tekintetében óvatosan bánunk ugyan a betegség-
 -nagyságrendekkel, de érvényüket nincs okunk kétségbe
 vonni.

A verbális közlésekből származtatott betegség-, panasz-
 -minősítéseket, a belőlük kibontakozó állapot-képet igyek-
 szünk tehát elemezni az alábbiakban, s szembesíteni bi-
 zonyosfajta élethelyzetekkel. Mégegyszer hangsúlyozzuk
 azonban, hogy együttjárásokról, valószínűségekről, és nem

ok-okozati összefüggésekről beszélünk. Nem szolgálhatunk magyarázattal arra, hogy hogyan lesz gyomorfekélye annak, aki nehéz és fárasztó fizikai munkát végez, és miért lesz kevésbé a falusi munkásoknak, mint a városiaknak. Azt azonban vállaljuk, hogy igyekszünk bemutatni, kik, mely társadalmi csoportok szenvednek inkább, és kik kevésbé gyomorbántalmaktól, reumától vagy fejfájástól, melyek a társadalmi dimenziók mentén szétváló, és melyek a "másra működő" betegségrcsoportok stb. Ugy véljük, hogy e valószínűségek és markáns különbségeik vagy éppenséggel "rugalmatlanságuk" bizonyító erejűek: azt igazolják, hogy meghatározott élethelyzetek, munkafeltételek, az, hogy kell-e "hajtani" az elemi létfeltételek biztosításáért is, vagy legalább a "külső" körülmények vonatkozásában "sima" az élet - mindez nemcsak a korábban bemutatott vonatkozásokban, hanem az egészség őrzésének és védelmének tettenérhető társadalmi egyenlőtlenségeiben is lecsapódik. Mélyen a társadalom viszonyaiba ágyazott az, amit - a szó tág értelmében - életképességnek nevezhetünk, s amit végülis hajlamosak vagyunk egyéni adottságok, szerencsék vagy "pechek" véletlen összjátékának tekinteni. S ha a betegségek jelentkezésének társadalmi meghatározottságán túl, számításba vesszük /amint azt igyekszünk megtenni/ az egészség óvására és helyreállítására szolgáló intézményesült társadalmi védőrendszerek szelektív működését, valamint azokat a magánéleti és szervezeti feltétel-különbségeket, amelyek az önvédelem és ön-

- 108 -

kimélés lehetőségeit és formáit behatárolják és megszabják, akkor talán - a regisztrálás, a leírás mellett - a magyarázat egynémely fontos eleméhez is közelebb kerülünk.

Az egészségi állapot társadalmi különbségei

a/ A fiatalok halandóságáról

Legyen szó akár fiatalokról, akár idősebbekről, az egészségi állapotnak, pontosabban, veszélyeztetettségének legszélösebb, ám ugyanakkor a leginkább megkérdőjelezhetetlen mutatója a halálozás. Csökkenése egyértelmű társadalmi vivmány, ezrelékekben mérhető és észlelhető növekedése: vészjel.

A halandóság radikális visszaszorítása Magyarországon az elmúlt fél évszázad egyik legfontosabb fejleménye volt. S arányainak az elmúlt két évtizedben nekiindult növekedése társadalmi zavarokat jelez, mégpedig messze az egészségügy falain tuinyulóakat. Feszültségek és a társadalmi védelem rendszerében mutatkozó zavarok tüneteként kell értelmeznünk ugyanis az átlagéletkor csökkenését, a halandósági ráták emelkedését, s a zavarok eszkalációjaként, hogy a halál növekvő esélye immár nemcsak a 35-55 éveseket, hanem a huszonéveseket is fenyegeti. Igaz, romló halandóságuk csak tizedezreléknyi eltolódásokban mutatkozik, de a többletnél fontosabb, hogy a trend életben maradásuk mára fokozottabbá vált veszélyeztetettségét jelzi:

1. tábla: A halandóság alakulása néhány korcsoportban

Korcsoport	F E R F I R A					N Ö R E				
	1969-70	1978	1979	1980	Jutó halálozás Az 1980-as halandósá- gi ráta az 1969-70-es é-ában	1969-70	1978	1979	1980	Az 1980-as halandósá- gi ráta az 1969-70-es é-ában
20-24 éves	1,45	1,32	1,35	1,57	108	0,53	0,51	0,48	0,54	102
25-29 éves	1,68	1,53	1,67	1,78	106	0,67	0,69	0,65	0,70	104
30-34 éves	2,04	2,36	2,26	2,24	110	0,95	0,96	1,02	1,04	110
35-39 éves	2,72	3,58	3,55	3,91	144	1,45	1,63	1,55	1,71	118

Forrás: Demográfiai Évkönyv 1979., 111. 1980.

- 110 -

A 20-30 évesek emelkedő tendenciájú halandósága mögött döntő részben nem elkerülhetetlen, az orvosi tudás korlátai miatt kivédhetetlen betegségek, hanem oly tisztán társadalmi produktumok állnak, mint a balesetek, a végzetes sérülések és - a gyors ütemben emelkedő öngyilkosság.^{x/} A meghalt 20-24 évesek 36, a 25-29 évesek 21 százaléka balesetnek esett áldozatul, s önnön kezével vett véget életének 25, illetve 28 százalékuk /az öngyilkosság aránya 1970-ben 23, illetve 22 százalékos volt./ A fiatalon elpusztulók kerekén háromnegyede férfi, s e két halálok-típus vezető szerepe különösen az ő esetükben markáns. A fiatalabb korcsoportban, a 20-24 évesen meghaltak között 1980-ban csaknem minden második férfi baleseti halott volt, és több, mint egynegyedük lett öngyilkos. /A 25-29 éves férfiak között az öngyilkosság haláloka kiugróan magas, egyharmados arányt képvisel, míg a balesetek részesedése összhalálozásukból "csak" 25 százalékos./

x/ Moha az említett okok vezetnek a leggyakrabban halálukhoz, az egészségügyi-orvosi védelem hiátusait jelzi, hogy egy-két betegség-csoportban is emelkedett a korosztály halálozási rátája. A 25-30 év közöttiek rák-halandósága ma magasabb, mint tíz évvelőtt /1,88 tizezrelék a korábbi 1,55-tel szemben/, s nőtt a veszélye annak, hogy különböző légzőszervi megbetegedéseikbe /hőrgyulladás, tüdőtágulat, asztma/ belehaljanak /e betegségcsoport halandósági arányai az említett korosztályban: 1970-0,07, 1980-0,11 tizezrelék, s ez utóbbi évben a nőké // 0,16 tizezrelék./ /A megfelelő évek Demográfiai Évkönyv- és népszámlálási adatai alapján végzett számítások./

- 111 -

A fiatal nők életét inkább veszélyeztetik a betegségek, mint a balesetek s öngyilkosságaik aránya is férfi-kortársaiké alatt van /a 20-24 éves meghalt nők 21, a 25-29 éveseknek 11 százaléka volt baleset áldozata 1980-ban, 16, illetve 20 százaléka pedig öngyilkosság következtében pusztult el. A rák-halálozás és az életüknek korán véget vető keringési betegségek aránya ugyanakkor együttesen 24, illetve 38 százalékos.^{x/ /}

A halandóság emelkedése - mint mondtuk - mindenképpen vészjel. Akkor is, ha a halál valószínűsége e fiatal korosztályokban a kisgyermekénél, ~~ők~~ként pedig a náluk idősebbekénél jóval csekélyebb. A figyelemfelhívás azért különösen indokolt, mert növekvő arányu halálozásuk legfőbb okai olyanok, amelyek minden betegségnél inkább alkalmasak a társadalmi felelősség elhárítására, és amelyek körül kevés a megértés, még kevesebb a védelem. A beteg embert - ha módjával is - kimélet övezi, a balesetet szenvedőt ^{-mint erről volt már szó-} viszont hibáztatás, elítélés, indulatok. A sérülések - legyenek akár súlyosak, örök nyomot hagyók, vagy "szerencsés kimenetelűek" - többnyire a figyelmetlenség, az óvatlanság, a felelőtlenység számlájára írődnek, a magyarázat csaknem mindig individuális. A személyes felelősség felemlegetésével azonban akkor is baj van, ha a

x/ A két korosztályba tartozó meghalt nők száma 1980-ban kevesebb, mint fele volt az 1970-esnek, ugyanakkor a rákban, illetve szív-érrendszeri betegségekben elhunytaknak nemcsak az aránya, hanem az abszolút száma is jelentősen gyarapodott. /A részletes adatokat lásd a megfelelő évek Demográfiai Évkönyveiben./

balesetek magas számában a közlekedési kultúra alacsony foka /s nemcsak a fiataloké!/ minden bizonnyal komoly szerepet játszik.^{x/} Mert ami a közlekedésben történik, csak egyik megnyilvánulási formája a tolerancia, az egy-
 más iránti figyelmisség oly sok más területen is tapasztalható hiányának. Márpedig az értékek általános hiánya vagy pusztulása nem személyes vétségekből és hibákból, hanem egy egész társadalom működési rendszeréből és feszültségeiből vezethető le; a gyors változásokhoz /például a robbanásszerű motorizációhoz/ való adaptáció nehézségeiből és konfliktusaiból érthető, illetve magyarázható meg. Ráadásul a balesetek szaporodása gyakran a rohanó városi élet átkának minősül. A tények pedig ennek az ellenkezőjét mutatják. A növekvő arányú halálos nem-közlekedési baleseteknek csaknem a háromnegyede otthon vagy a munkahelyeken következik be, és az adatok a falusi fiataloknak a városiakénál nagyobb halandóságát jelzik.^{xx/}

x/A közlekedési viszonyokra való redukció már csak azért sem állja meg a helyét, mert a fiatalok összbaleteti halandóságának növekedése mellett, halállal végződő közlekedési balesetek aránya csökkent. Magyarán, a növekvő baleseti halandóság a végzetes üzemi, háztartási, mérgezéses és egyéb balesetekből származik. /Lásd a Demográfiai évkönyvek adatait./

xx/Bár a közölt statisztikai táblák e fajta részletes elemzést nem tesznek lehetővé, mégis valószínűsíthető, hogy a falusi fiatalok városiakénál nagyobb mérvű halálozása mögött legalább három fő tényező húzódik meg: az ingázás /s nemcsak a munkahelyre való utazás/ miatt közlekedési veszélyeztetettségük - pusztán már a közlekedésben eltöltött időtöbbletük révén is - nagyobb; otthonaik, lakásaik

/folytatás a következő lap alján/

A halállal szembeni társadalmi védelem szelektív működésének bizonyítéka a halandósági ráták település-típusok közötti egyenlőtlensége, amelynek mértéke a fiatal korosztályokban az utóbbi években még növekedett is /lásd következő oldalon lévő 2.tábla./

b/ Az egészség romlása és a megbetegedések típusai

A halálozásról elmondottak ellenére le kell szögezünk: a fiatal korosztályok az életbenmaradás szempontjából ma összehasonlíthatatlanul védettebbek, mint 50-60 - sőt -, mint husz-huszonöt évvel ezelőtt voltak. Az egészségügyi ellátás, az anyagi jólét, a higiéniai viszonyok általános és - történelmileg - nagy léptékű javulása elvitathatatlan eredményeket hozott magával. Az életüket egykor fenyegető fertőző betegségek, a szülés körüli halálozás magas aránya a múlté.

- a fűtés, a gáz- és vizellátás, a szemét- és szennyviz-elvezetés módjai miatt - tűzveszélyesebbek, mérgezés- és fertőzésveszélyesebbek, esés-veszélyesebbek stb. Ugyanakkor a kórházak, rendelők távolsága és az ismert utviszonyok miatt később, súlyosabb, már talán menthetetlen állapotban kerülnek orvos, sebész elé. - A települési és társadalmi hierarchia mentén halmozódó hátrányok és veszélyek hasonló összefüggéseiről számol be egyébként egy nemrégiben megjelent, Anglia lakosságának halálozási és megbetegedési viszonyait elemző könyv is. /P.Townsend and N.Davidson: Inequalities in Health - The Black Report, Pelican Books, London, 1982./

2. tábla: 1000 megfelelő koru lakosra jutó halálozás 1974-ben és 1980-ban,
a település típusa szerint

A meghalt lakóhelye	15-19 éves		20-24 éves		25-29 éves		30-34 éves		35-39 éves		Összes halálozás	
	1974	1980	1974	1980	1974	1980	1974	1980	1974	1980	1974	1980
Budapest	0,6	0,6	0,6	0,8	0,8	1,1	1,4	1,5	1,8	2,3	13,0	15,1
Vidéki	0,6	0,6	0,8	0,9	1,0	1,0	1,4	1,6	2,1	2,5	10,3	11,3
Város	0,9	0,9	1,3	1,2	1,2	1,5	1,8	1,7	2,4	3,3	12,6	14,6
Község												
Átlag- sán	0,8	0,7	1,0	1,1	1,1	1,2	1,6	1,6	2,2	2,9	12,0	13,6

Forrás: Egészségügyi Évkönyv 1974., illetve Demográfiai Évkönyv, 1980.

De a nyomorral, a szegénységgel és a halált hozó népbetegségekkal való szembeszállás eredményeinek dacára, életük - mint láttuk - ma sem mentes a veszélyektől. S ha többségük bele nem is hal, egészségüket már ifjúkorukban komoly betegségek, bajok fenyegetik. Fiatalság és egészség szinonim fogalmakként való emlegetése a tények tükrében nemigen látszik megalapozottnak:

3.tábla: Az egészségi állapot összefoglaló képe, életkor és nemek szerint^{x/} /a/
/A zalai kutatás adatai/

Az egészségi állapot összefoglaló mutatója	18-30 éves		31-40 éves	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
- Egészséges	43	38	32	15
- Most jól van, de volt már jelentékeny betegsége, baja, sérülése, tartós panasza	47	46	54	45
- Állandó panaszok, tartós betegségek	10	16	14	40
Együtt:	100	100	100	100

x/ Az egészségi állapot összefoglaló mutatója az emberek és az őket megvizsgáló orvosok nyújtotta részletes betegség-történet és jelenlegi állapot-kép alapján készült. "Egészségesnek" azokat tekintettük, akiknek - a szokvány-betegségeken, náthákon, influenzákon túl - sohasem volt komolyabb betegségük, sérülésük, panaszuk.

A fiatalok életkori előnye - ami a betegségek, bajok előfordulási arányait illeti - erősen kérdéses. Javare-szük átesett már komolyabb betegségeken, baleseteken^{x/}, vagy éppen szenvedni azokat. A biológiai előny legfeljebb abban jelentkezik, hogy szervezetük még könnyebben regenerálódik, a közvetlen, rövidtávu hatások kevésbé súlyosak és könnyebben kiheverhetőek.

Egészségük veszélyeztetettségét néhány további adalék is jelzi.

A SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatósága 1970-ben részletes feldolgozást készített az éves táppénzforgalomról, a táppénzes morbiditás összetételéről és okainak alakulásáról.^{xx/} A kiadványból kiderül, hogy a keresőképtelenséget előidéző megbetegedés esélye fiatal korban a legmagasabb^{xxx/}, és az életkor előrehaladtával töretlenül csökken

x/ Munkahelyi balesete minden hetedik, munkaviszonyban álló megkérdezettünknek volt már. Es adataink azt mutatják, hogy az üzemi balesetek veszélye a munkában töltött első évekre koncentrálódik: a munkájuk során valaha is balesetet szenvedettek aránya az évek számával nem nő, az 50 év alatti korcsoportok mindegyikében 11-15 százalék között van. /Az előfordulási gyakoriság idősebb korban emelkedik, az 50-60 évesek között 21 százalékos/

xx/ "Keresőképtelenséggel járó morbiditás - 1970."; SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság, Budapest, 1973.

xxx/ Az, hogy az ember táppénzre megy-e, vagy sem, egészségi állapotán kívül természetesen számos egyébtől is függ. Lényeges szempont, hogy mekkora az elszenvedett anyagi veszteség; és ez - az alacsony keresetek miatt - abszolút összegében a fiataloknál kisebb, mint az idősebeknél. Szerepet játszik azután az is, hogy a munkahelyi és otthoni kötelezettségek megengedik-e a betegséget. Az oly sokat emlegetett "táppénzcsalást" azonban nincs okunk a "magyarázó" tényezők közé sorolni, /különösen nem az életkori eltérések magyarázataképpen/. Tulhangsúlyozása ellenére, ez ugyanis eléggé ritka jelenség /s még akkor sem csalás, mert másképp megoldhatatlan életproblémák megoldásának néha egyetlen alternatívája./ Az utóbbi években foganatosított rigorózus adminisztratív korlátozások dacára a táppénzszázalék nem csökken - s ez azt jelzi, hogy az emberek többsége beteg, amikor él a táppénzremenetel lehetőségével.

/a 18-19 évesek között az egy keresőre jutó betegségi eset mutatója 1,62; a 20-24 éves korcsoportban 1,49, míg az 50-54 éves korosztályban - ahol a súlyosan betegek egy jelentős része persze már nem táppénzen van, hanem leszázalékolt - 1,13./ A fiatalok táppénzre menetelének diagnózisai között nagy súllyal szerepelnek könnyebb és lefutásukban relative gyorsabb megbetegedések, ezért van az, hogy a táppénzes állományban töltött idő átlagos hossza viszont jóval rövidebb, mint az idősebb korosztályokban, az időtartamot tekintve, a trend a gyakorisággal éppen ellentétes. /A 18-19 évesek betegségei átlagosan 8,8 napig, a 20-24 éveseké 10,9, míg az 50-54 éveseké 21,9 napig tartanak./

A magas morbiditási arányokat azonban a fiataloknál sem "csak" az influenzák, náthák elkerülhetetlen járványai okozzák:

"A fiatalabb korcsoportokban magas a morbiditás a heveny légúti fertőzéseknel és az influenzánál, a szájüreg, nyálmirigyek és állcsont betegségeinél, a hasüregi sárvnél, gyomor-, bél- vastagbélhurutnál, hólyaghurutnál és általában a bőrbetegségeknél, a baleseteknél... 1960. évhez képest az egy dolgozóra jutó betegségi esetek és betegségi napok száma a 65 éven felüliek kivételével minden korcsoportban emelkedett. A betegségi eseteknél jelentős az emelkedés a fiataloknál, valamint a 35-44 és

az 55-59 éves korcsoportuaknál".^{x/}

A megbetegedések életkori pályáiv^{xx/} - mint azt a 3. táblában bemutatott zalai adatok is jelezték - a két nem esetében igen különböző. Fiatal korban a nők között több az egészséges, ám arányuk zuhanásszerűen csökken a közép-generációban. A férfiaknál /főként, mert a balesetek, a korai sérülések elsősorban őket veszélyeztetik/ az egészségkárosodás jelei korábban mutatkoznak, ám a generációs különbségek mérsékeltebbek.

Nyilván biológiai okok, a szervezet másban és máskor jelentkező visszajelzései is okozzák az azonos korosztályokon belüli, nemek közötti eltéréseket. De nem elhanyagolhatóak a társadalmi tényezők sem. A balesetek szerepét nem lehet elégszer és eléggé hangsúlyozni. A másik oldalon azonban a nők 35-45 éves kor között "kiugró" /vagy ekhözra kiderülő/ veszélyeztetettsége érdemel figyelmet. Ugy tűnik, a nők biológiai-pszichikai helytállását fokozott mértékben megkövetelő életciklus, a gyerekszülés, a kisgyerekeknevelés

x/ "Keresőképtelenséggel járó morbiditás - 1970", SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság, Budapest, 1973.

xx/ Pályáivról persze csak átvitt értelemben beszélhetünk, minthogy adataink - akárcsak a táppénzstatisztikai adatok - nem egy longitudinális, követéses, hanem egy egyszeri keresztmetszeti vizsgálathól származnak. A megbetegedés, a kopás folyamatait illetően azonban nincs okunk feltételezni, hogy a tendenciák - 10 éves távlatokban - gyorsan és gyökeresen változnak. Ezért az adatok dinamikus értelmezése - ha fenntartásokkal is - megengedhetőnek tűnik.

időszakában bizonyos védettséget nyújt. Ám, hogy ez látszólagos, azt egészségi állapotuk 8-10 év múltán bekövetkező radikális romlása mutatja. A betegség-adatok ^{at} elhalasztott jelzésekként kell értelmeznünk. Erre utal, hogy egyszerre, egyidejűleg jelentkező betegségeik /polimorbiditásuk/ fokozatosan 30-40 éves koruk között messze meghaladja a hasonló korú férfiakét /lásd később/. De az "elhalasztást" igazolják egy budapesti kerületi ideggondozóban szerzett tapasztalataink is: ^{1981-től} a neurózis miatt ideggondozói kezelés alatt ~~kerülő~~ ^{álló} 18 nő aránya a kerület 30 év alatti női lakosságához viszonyítva 12 ezrelékes ~~volt~~, míg a 30-39 éves korosztályban ennek éppen a duplája, 24 ezrelékes ^{volt.} /1981-es adatok/. A már idézett táppénz-statisztikai feldolgozás adatai ugyanezt ^a jelenséget, a két nem eltérő megbetegedési pályáivét mutatják. 40 éves kor alatt a férfiak, később a nők morbiditása ^a nagyobb:

4.tábla: Férfiak és nők morbiditása néhány korcsoportban

Korcsoport	Egy azonos korcsoportra jutó betegségi esetek	
	Férfi	Nő
20-24 éves	1,48	1,50
25-29 éves	1,43	1,36
30-34 éves	1,43	1,34
35-39 éves	1,30	1,34
40-44 éves	1,19	1,27
45-49 éves	1,11	1,25
50-54 éves	1,07	1,21
Összes aktív kereső átlaga	1,28	1,31

Forrás: Keresőképtelenséggel járó morbiditás - 1970; SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság, Budapest, 1973.

A védettség és veszélyeztetettség társadalmi különbségei azonban nemcsak a nemek között jelentkeznek, bár a megbetegedések szempontjából - lévén társadalmilag meghatározott biológiai folyamatokról szó - az életkor és a nemi hovatartozás alapvető, mindennél élesebb vizválasztó. Az egészségesek-betegek arányainak életkori és nemenkénti átlagai a társadalmi helyzet különbségeinek, az anyagi létfeltételek biztonságának vagy e biztonság hiányának, a munka körülményeinek és terheinek lényeges egyenlőtlenségeit mossák egybe:

5.tábla: Az egészségesek arányának alakulása /%/

/Zalai adatok/

	30 év alattiak	31-40 évesek
<u>Legmagasabb iskolai végzettség szerint</u>		
Legfeljebb 8 általános	26	12
Szakmunkásképző	30	19
Középiszkolai érettségi	31	15
Főiskola, egyetem	39	23
<u>A lakóhely típusa és az anyagi életszínvonal összefoglaló mutatója szerint</u>		
Szegény	45	6
Középszinten élő falusi	38	40
Középszinten élő városi	45	24
Jómódu falusi	51	16
Jómódu városi	53	44
<u>A végzett munka különös fizikai, illetve idegi igénybevételére szerint</u>		
Napi munkája jelentős fizikai igénybevétellel jár	24	18
Napi munkája fizikailag nem különösebben megterhelő	34	16
Napi munkája jelentős idegi igénybevétellel jár	26	14
Napi munkája idegileg nem különösebben megterhelő	32	18

A társadalmi differenciák okairól, az élet- és munkafeltételek különbségeiről, társadalmi csoportonként markánsan eltérő és halmozottan jelentkező veszélytényezőiről bőven szoltunk a korábbi fejezetekben. Az 5. tábla illusztrációképpen választott dimenziói jelzik, az életjelenségek közül egy sincs - az első pillantásra személyes adottságok, testi-lelki alkat függvényének tűnő egészségi állapot sem az -, amelyet a makrotársadalmi folyamatok magánéleti lecsapódásai érintetlenül hagynának. S a védettség, a veszélyeztettség társadalmi egyenlőtlenségei nemcsak az egészségkárosodás adott pillanatban tetten érhető fokában, ^{mutatkoznak meg;} annak ~~minden~~ perspektívájában válnak. igazán éleseké. Mert a társadalmi ollók nagyra nyílnak, ha az egészségi állapot romlásának folyamatát nézzük.

A nagyobb védettség egyik jele, hogy a társadalmi hierarchia előnyösebb helyzetű rétegeiben az egészség fokozatosan romlik, míg ott, ahol az élet nap mint nap ismétlődő feloldhatatlan kényszerei, a megszüntethetetlen hajtás fizikai és idegi terhei, a munkák ártalmi sűrűsödnek és halmozódnak, ahol "birni kell", mert "nem lehet" nem birni, ott a szervezet állóképességének összeroppanása szinte egyik napról a másikra, súlyosabb betegségek formájában következik be. A védelem e különbségeit csak felerősíti, hogy prevencióra, illetőleg a baj idejekorán való kezeltetésére ott van mód, ahol a betegség bekövetkezésének esélyei kisebbek, mert az önkímélés egyéb feltételei is

kedvezőbbek. Nem az egészségügyi felvilágosítás hatékonyságán, hanem egész életük nap nap után ismétlődő feszültségein és terhein múlik, hogy a betegség önmaguk előtt való elismerését és gyógyíthatóságát csak krízis-helyzetben engedhetik meg maguknak azok, akiknek az elemi megélhetésük forog kockán.

A perspektívák társadalmi különbségei már az olyan durvan rétegződés-mutatók mentén is markánsan kirajzolódnak, mint amelyet a foglalkozás szellemi és fizikai munkák szerinti kettéválasztása jelent.^{x/} Míg a szellemi foglalkozású rétegekben a betegek arányának emelkedése az életkor előrehaladtával /a 18-29 éves, illetve a 30-39 éves korcsoportok között/ 36, addig a fizikaiak csoportjában 55 százalékos volt. Az állapot-romlás mértékét, a szervezettöbbségi irányu károsodását jelzi az észlelt betegségek egy főre vetített száma. E mutató értéke a fiatal korosztályban még azonos /mindkét társadalmi-foglalkozási csoportban 1,32/, de míg 30-39 éves életkorra a szellemiek rétegében 1,77-re, addig a munkásokéban 2,13-ra emelkedik /az első 30, a második 60 százalékos növekedést jelent/.

A megterhelések később radikális állapotromlásban mutatkozó különbségeit, s az önkímélés, a pihenés, a megállás hiányának a nőket különösen veszélyeztető mértékét jelzik az alábbi adatok:

^{x/} Mintánk kis elemszáma nem tette lehetővé, hogy a társadalmi rétegződés finomabb mutatóival dolgozzunk.

6.tábla: Egy főre jutó betegségek, tartós panaszok száma, valamint az egészségesek aránya az egyes csoportokban, az igénybevétel, a fáradtság különböző mutatói szerint

	Férfiak		Nők	
	Egy főre jutó betegségek, panaszok száma	Egészségesek aránya	Egy főre jutó betegségek, panaszok száma	Egészségesek aránya
18-30 éves				
Napi munkája jelentős fizikai igénybevétellel jár	1,39	17	1,49	29
Napi munkája nem jelent különösebb fizikai megterhelést	1,10	36	1,29	32
Napi munkája jelentős idegi igénybevétellel jár	1,42	28	1,49	24
Napi munkája idegileg nem különösebben megterhelő	1,13	29	1,32	35
A napi munka tempója hajtós	1,28	24	1,56	25
A napi munkavégzés ritmusa, tempója normális	1,16	35	1,15	41
Hét végén nincs mód rá, hogy kipihenje magát	1,64	18	1,70	23
Van módja arra, hogy a hét végén kipihenje magát	1,10	31	1,26	36
Évi fáradalmait kipihenésére nincs módja	1,30	25	1,42	27
Van módja, hogy az évi fáradalmait kipihenje	1,09	32	1,36	34

6.tábla/folytatás/:

	Férfiak		Nők	
	Egy főre jutó betegségek, panaszok száma	Egészségesség aránya	Egy főre jutó betegségek, panaszok száma	Egészségesség aránya
31-40 éves				
Napi munkája jelentős fizikai igénybevétellel jár	1,78	24	2,56	11
Napi munkája nem jelent különösebb fizikai megterhelést	1,70	18	2,08	13
Napi munkája jelentős idegi igénybevétellel jár	1,69	19	2,44	8
Napi munkája idegileg nem különösebben megterhelő	1,72	21	2,23	13
A napi munka tempója hajtós	1,68	16	2,08	18
A napi munkavégzés ritmusa, tempója normális	1,58	21	2,36	10
Hét végén nincs mód rá, hogy kipihenje magát	1,87	21	2,65	8
Van módja arra, hogy a hét végén kipihenje magát	1,67	21	1,98	16
Évi fáradalmait kipihenésére nincs módja	1,83	23	2,56	12
Van módja, hogy az évi fáradalmait kipihenje	1,59	20	1,92	15

A nézeteként, csoportoként eltérő életfeltételek és körülmények levezetési
 arányban nemcsak az életkor korosodásával perspektívákban, illetve a fellépő betegségek
 súlyosságának mértékét tekintve; társadalmi különbségeket mutatnak a megbetege-
 dések típusai is. Mint írtuk korábban, e ténynek csak a
regisztrálására vállalkozhatunk, a szervi-biológiai, orvosi
 magyarázatra nem.

A mozgásszervi, csont-izületi bántalmak minden réteg-
 ben a panaszok és regisztrált betegségek listájának veze-
 tői, az életkor előrehaladtával azonban a megbetegedési
 arányok különbségei tetemesre növekednek. Míg a 18-30 évesek
 között 100 megkérdezett közül - végzett munkájától függet-
 lenül - 35 tett említést mozgásszervi betegségről vagy
 gyakran jelentkező panaszokról, addig a szellemi rétegben
 számuk a 30-39 évesek között alig több, 100 közül 40 fő,
 a középkorú munkások esetében viszont 65, a mezőgazdasági
 fizikaiak csoportjában pedig 70 fő volt.

A szívtáji panaszok, illetve az orvosok által is re-
 gisztrált szív-érrendszeri betegségek aránya megintcsak kö-
 zel azonos a fiatalok között /24-26%/, s a különbségek a
 30-39 éves korosztályban a mezőgazdasági fizikaiak többie-
 kénél fokozottabb megbetegedésére utalnak, noha a rétegek
 közötti differenciák távolról sem oly élesek, mint a moz-
 gásszervi betegségek, panaszok tekintetében /33% - a fi-
 zikai munkások mutatója-áll szemben a mezőgazdaságiak 39%-os
 mutatójával, a szellemi foglalkozásúak helyzete "középpütt"
 van: 34%-os az érték./

Az emésztőrendszeri panaszok, gyomorbántalmak a később
 észlelt bajok közé tartoznak, akkor viszont komoly társa-

dalmi különbséget jeleznek az arány-eltérések. Fiatal korban csak minden tizedik megkérdezettünkél fordultak e betegségek elő /a szellemiek csoportjában az arány valamivel magasabb/, a közép-generáció adatai azonban a megbetegedés esélyének tetemes növekedéséről tanuskodnak. Különösen a fizikai dolgozóké, akik közül minden negyedik emésztőrendszeri bajoktól /is/ szenved /az arány a szellemiek rétegében 17, a mezőgazdasági fizikaiakéban 15 százalékos./

A májbetegségek társadalmi különbségei minden bizonnyal az alkohol-fogyasztással állnak összefüggésben, s ebben a betegség-csoportban is az életkor előrehaladtával a betegség-arányok jelentős növekedését regisztráltuk: mind a fiatal korcsoportban, mind a középgenerációban a nem-mezőgazdasági fizikai munkások veszélyeztetettsége mutatkozik a legnagyobbak. /Májbetegségekről, a máj megnagyobbodásáról a 18-30 éves korosztályon ^{tekintve,} a szellemiek csoportjában 100 közül 6, a munkásokéban 12, a mezőgazdasági fizikaiakéban 7 esetben történt említés. Az arányok a 30-39 éves korcsoportban, rendre: 12, 17, 14./

A légzőszervi megbetegedések^{x/} tekintetében a kor szerinti pályáiv némileg eltér az eddigiektől s a különbség kevésbé a foglalkozási rétegek, mint inkább a városiak és a falusiak között mutatkozik. A 30 év alattiak esetében

x/ E betegségcsoportnál csak a komolyabb, tartós panaszokat okozó légzőrendszeri bántalmakat vettük figyelembe. Az apróbb - mindenkit érő - időnkénti nátháktól, torokgyulladásokból stb. eltekintettünk.

- alacsony megbetegedési szint mellett - a falusiak megbetegedési aránya a városiakénak két és félszerese /2, illetve 5 százalék/, a közép-generációban 8 illetve 9 százalék, s 40 év felett a betegségek - település- és rétegkülönbségeket "eltörölve" - komoly arányban jelentkeznek már: előfordulásuk 25-26 százalékos.

A kérdezetteinket megvizsgáló körzeti orvosok a pszichés bántalmak, neuratikus panaszok igen magas arányát jelezték, s a különbségek mindkét korcsoportban a falusi fiatalok egyértelműen nagyobb veszélyeztetettségéről tanuszkodnak. /Az arányok: a városi 18-30 évesek között 6, a falusiak esetében 14, a 30-39 éves közp generációban 11, illetve 23 százalékosak voltak./

A társadalmi strukturában elfoglalt hely minden - foglalkozási, iskolázottsági, települési - mutatójánál nagyobb különbségek adódtak azonban aszerint, hogy mennyi napi küzdelembe kerül a megélhetés, az elemi létfeltételek /köztük a lakás/ előteremtése. A megbetegedéseknek a nap nap utáni erőfeszítés és hajszott munka, a mindennapi küzdelem mértéke mentén mutatkozó éles differenciái azt jelzik, hogy végső soron az épség, az életképesség biztosítékáról van szó, amikor az induláshoz szükséges háttér létének vagy hiányának kiemelkedő fontosságáról beszélünk. E háttér léte, biztonsága engedi meg az épség óvását, ^{a)} viszonylagos önkíméletet, míg hiánya nem hagy megállást, lazítást; ha mindent önerőből kell előteremtteni, úgy az az energiák visszafordít-

hatatlan és később "behozhatatlan" korai felemésztésével jár. Társadalmi felelősségvállalást követel, sürget az az adatsor, amely a maguk erejére hagyott fiatal emberek kényszerülte, puritán küzdelmének árát: egészségük, testi és pszichés épségük idő előtti megrokkánását mutatja /lásd a 7. táblázatot a 130. oldalon/.

A küzdelem, a hajtás kényszere persze szorosan összefügg az anyagi jólét, illetve a szűkösség fokával. Mégsem tehető egyenlőségjel a két jelenségkör közé. Azonos jövedelmi szint mellett vizválasztónak bizonyul ugyanis az a testi és lelki megterhelés, amelyet a napi munka és a feladatok a helytállás, a megfelelés egzisztenciális követelményeiben és permanens feszültségeiben azok elé állítanak, akik háttér híján, kizárólag magukra számíthatnak. A leginkább veszélyeztetett helyzetben azok vannak, akiknek minden életfeladattal maguknak kell megküzdeniük, mert szüleiket korán elvesztették, vagy, mert az elmúlt évtizedek névtelen történelmének gyakran kavart viharai, illetőleg a munkavállalás, a megélhetés kényszerei a térben és a viszonyokban szétzilálták a családi összetartozás kapcsolatait. Ők azok, akik 15-20 éven át építik a házukat, mert évekre le kell állniuk, ha elfogy a pénz és nincs kihez fordulni áthidaló, "gördülő" hitelekért; ők azok, akik a gyereknevelés gondjaiban a maguk eszére és sokszor keserű tapasztalatára vannak utalva; ők azok, akiknek az életét egy családtag súlyosabb betegsége az egyensúly felborulásával fenyegeti - ők azok tehát, akiknek egyetlen tőkéje a "csorbithatatlan" testi és lelki erő.

Am, ha van is erő, az nem végtelen. Helytállásuk szervezetüknek, egészségi állapotuknak 30 év felett jelentkező általános megtámadottságában szedi meg a maga vámját. A

soha ki nem pihenhető fáradtság lassan idegeiket és minden szervüket felőrli, elkoptatja: az ízületek, a csontok, a hát, a derék, a végtagok bántalmi harmincon fölül már kétharmad részük állandó panaszai közé tartoznak; de a megélhetés késhegytánca gyomrukat, szivüket is fokozottabb mértékben támadja meg. S a kikapcsolódást nem engedő, "hajtós" életforma mellett az ivás a feszültségoldás csaknem egyetlen eszköze marad - erre utal a magas alkoholfogyasztás következtében már harminc év ~~felett~~ alatt fellépő májbetegségeknek a kimélőbb életet élőkhez képest majdnem négyszeres előfordulási gyakorisága.

Ez tehát a fiatalok "védettségének", "elkényeztetettségének" egészségi állapotukban megvonható mérlege. A vádak nem felelőtlenségüket, hanem az ember védelmére összpontosító szociálpolitika és a társadalmi szolidaritás hiányát illetik. Mert az elmúlt évtizedekben jelentős csoportoknak valóban módjuk nyílt arra, hogy megfeszített munkával jobb életre telessenek szert - ez az oly sokat emlegetett "közmegegyezés" alapja. A hallgatóságos egyezség azonban szemlátomást azt is tartalmazza, hogy közösségi felelősségvállalás viszont nincs azokért, segítség és társadalmi támogatás nem jár azoknak, akik -egy vagy más okból- az individuális gyarapodás lehetőségeiből nem, vagy kevésbé profitáltak. Mint láttuk, a fiatalok széles rétegei sem a munkalehetőségekben, sem a kereseti viszonyokban, sem lakáshelyzetükben, sem egészségi állapotukban nem tartoznak a "nyertesek" közé. Életkezdésük növekvő nehézségei a "közmegegyezés"-ből való kiszorulásuk jelzései. Ez pedig felülvizsgálatot, a védelem és a támaszok társadalmi alternatíváinak kimunkálását, a követelmények és a felelősségek társadalmi megosztásának "per-ujrafelvételét" sürgeti.

7. tábla: 100 főre jutó betegségek, súlyos panaszok típusa és száma

	30 éves és fiatalabb		31-40 éves	
	A napi életvitel viszonylag könnyedén, különösebb küzdelmek és erőfeszítések nélkül biztosított	A napi életvitel biztosítása általában erőfeszítésbe, küzdelembe kerül	A napi életvitel viszonylag könnyedén, különösebb küzdelmek és erőfeszítések nélkül biztosított	A napi életvitel biztosítása általában erőfeszítésbe, küzdelembe kerül
Gyomorbetegségek, ide tartozó komolyabb emésztőrendszeri bántalmak	6	20	13	15
Epebántalmak, epebetegségek	4	9	3	13
Légzőszervi megbetegedések és tartós panaszok	1	9	17	9
Szív-, érrendszeri betegségek, szivtáji panaszok	22	22	27	41
Mozgásszervi betegségek és tartós panaszok	28	33	47	63
Pszichés betegségek, idegrendszeri panaszok	21	26	20	29
Májbetegségek	6	22	10	17
Vesebetegségek	8	9	7	12
Allergiák	9	-	17	8
1 főre jutó megbetegedés, tartós panasz	1,06	1,61	1,63	2,13
Egészségesek aránya	36	22	13	12
	N= 110	46	30	99

- 131 -

Az egészségi állapot az orvos és a beteg szemszögéből

Eddig azt vizsgáltuk, hogy a tényleges egészségi állapotba milyen különbségeket találunk a fiatalok különböző rétegei között. Most azt nézzük meg, hogy milyen is ez a "tényleges állapot". Ki mikor minősül, minősülhet betegnek. Ezt mennyire befolyásolja az orvos és mennyire a beteg ítélete saját magáról. S végül azt is megnézzük, hogy az orvoshoz jutási lehetőségeknek van-e valamilyen szerepe abban, hogy ki milyen állapotot minősít^t olyannak, amellyel már orvoshoz kell fordulni, azaz a "betegtűrő-képesség" mennyire függ össze a gyógyulási lehetőségekkel.

A Zalai megyei vizsgálatban arra kértük az interjúalányokat, hogy saját egészségi állapotukról beszéljenek. A kérdőíves felvételt orvosi vizsgálat követte, s ekkor az orvosok is elmondták véleményüket a vizsgált személy egészségi állapotáról. Az így szerzett két vélemény sokszor eltér egymástól, s ezek a vélemény-különbségek érdekes elemzésre nyújtanak lehetőséget.^{x/}

x/ Losonczi Ágnes: A betegségek társadalmi helyéről és értelmezéséről c. tanulmányában részletesen elemezte az orvos- és beteg-vélemények eltérését betegség-csoportonként. Az elemzésből kiderült, hogy betegségenként különböző az orvosok és a betegek egészségi állapot-megítélése. Némely betegséget a beteg nem hajlandó tudomásul venni /pl. légzőszervi, idegrendszeri betegségek/, másokat, viszont az orvos nem ismer el betegségnak, pedig a beteg úgy érzi, hogy gyógyításra szorul. Mi most a betegségek részletezése nélkül vizsgáljuk a vélemény-különbségeket, s az eltérések társadalmi hátterét vizsgáljuk. *lemerrü?*

-132-

Először azt vizsgáljuk meg, hogy milyen véleménykülönbségeket találunk életkor, nem és lakóhely szerint; az eltéréseknek mi lehet a magyarázata, s csak ezután ^{kezdjük} ~~vissz~~ ^{tanulmányozni} ~~gáljuk meg~~ a fiatalokat ugyanilyen szempontok szerinti ^{előzetts.}

Az egészségi állapot megítélése a vizsgált személy és az orvos szerint, korcsoportonként /%/

	18-30 éves	31-40 éves	41-50 éves	51-60 éves	61- felett	Össze- sen
A kérdezett és az orvos szerint is egészséges	55,7	42,9	27,3	16,4	10,3	29,8
A kérdezett szerint egészséges, az orvos szerint nem ^{beteg}	13,9	14,2	15,5	18,0	23,3	17,3
Az orvos szerint egészséges, a kérdezett szerint nem ^{beteg}	7,8	10,4	8,8	7,4	1,8	6,9
A kérdezett és az orvos szerint sem egészséges	12,3	23,1	38,6	50,4	55,1	36,7
Nincs információ	10,3	8,1	9,8	7,8	9,5	9,3
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
/N= x	332	268	297	284	380	1571 /

Adataink azt mutatják, hogy kb. minden 4. ember esetében eltér az orvos és a beteg véleménye. Ez részben azzal magyarázható, hogy mást értenek "betegség" alatt az orvosok és a betegek.

- 134 -

A tanulmány e fejezetében arra a kérdésre keressük a választ, hogy a társadalom milyen csoportjaira, rétegeire igaz az, hogy a "társadalmi intézmények nem ismerik el őket" betegnek, s kikre igaz az, hogy bár az intézmények /azaz az ezt képviselő orvos/ betegnek minősíti őket, ~~ők~~ azonban ezt nem fogadják el.

Az életkor növekedésével nő azok aránya, akik az orvos szerint már nem teljesen egészségesek, de ezt nem ismerik el, és igyekeznek úgy élni, viselkedni, mintha semmi bajuk se lenne.

"Sok betegség válik végzetessé a mai napig is, mert a társadalomban uralkodó egészség-kép nem engedi meg tagjainak, hogy feladják az egészség státuszát annak dicséretes érdemével együtt."^{x/}

(B) példák
Az alábbi táblázatból láthatjuk, hogy az "egészséges" státusz megőrzésére a férfiak számára fontosabb, mint a nők számára. (H: 20, nő: 14%)

A férfi megbetegedése, kiesése a kereső munkából a család számára ^{általában} nagyobb veszteség, mint a feleség betegsége. A férfiak ilyen jellegű "leértékelődése" családi helyzetüket is gyengíti. Ők többet veszhetnek a betegséggel, mint az asszonyok. Ezzel magyarázható az is, hogy a férfiak, ha betegek és tudják, hogy ezzel a betegséggel orvoshoz kel-

-136 -

"Előfordult-e, hogy nem ment orvoshoz, pedig kellett volna?"

A 18-30 és 31-40 évesek válaszainak megoszlása nemenként /%/

	18-30 éves		31-40 éves	
	férfi	nő	férfi	nő
Igen, mert tudta, mit kell tenni	2,8	6,8	5,2	6,8
Igen, mert elmúlik magától	17,6	9,5	15,6	12,0
Igen, anyagi okból	6,3	2,6	11,9	3,0
Igen, mert nem szeret orvoshoz menni	9,2	5,8	7,4	8,3
Igen, több okból	17,6	17,9	14,9	24,8
Nem fordult elő	43,7	52,6	43,0	42,1
Nincs információ	2,8	4,7	2,0	3,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
/N=	142	190	135	133/

Azt, hogy a betegség "tudomásul nem vétele" milyen szorosan összefügg a társadalmi környezettel, ~~az ottani~~ elvárásokkal és viselkedési szokásokkal, jól bizonyítják a következő adatok:

A városi férfiak 14,6%-a, a falusiak 25,6%-a, a városi nők 12,0%-a, a falusiak 17,5%-a mondja magát egészségesnek, miközben az orvos komoly panaszokat, betegséget említ náluk.

-137-

E jelenség multbeli magyarázatáról ezt írja Losonczi Ágnes:

"Paraszti talapzatu ország ~~lévén~~, elég általános, különösen az idős és középkoru népességnél a paraszti morál egészség-képének uralma.

A paraszti élet kényszere az egészséget kötelességgé tenni, következésképpen morállá is. A sanyaru körülmények között hihetetlen szívósság és energia pótolta azt, amit felémésztett az egészség."^{x/}

De nemcsak a mult hatását érezzük itt, hiszen még ma is nehezebb betegnek lenni falun, mint városba^{y/}. A mezőgazdasági munkát nem lehet halogatni, ráadásul a háztájiban végzett tevékenységért nem jár táppénz, így az anyagi veszteség is jelentősebb.

A városi és a falusi fiatalok egészségi állapotának megítélése az orvosok és a vizsgált személyek szerint⁺ /%/

	18-30 éves		31-40 éves	
	Város	Falu	Város	Falu
"Egészséges"	65,2	60,1	50,5	44,9
A kérdezett szerint egészséges, az orvos szerint nem	11,3	18,1	6,5	<u>23,3</u>
Az orvos szerint egészséges, a kérdezett szerint nem	12,2	6,5	<u>21,5</u>	3,6
"Nem egészséges"	11,3	15,3	21,5	28,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
/N=	115	183	107	136 /

+ Nincs információ nélkül

^{x/} Losonczi Ágnes: Id.mű. 9.old.

- 138 -

Ez a vélemény-különbség a fiataloknál is megfigyelhető. A 30 évnél fiatalabb falusiak 18,1%-a mondta magát egészségesnek, miközben az orvos úgy találta, hogy nem az. /A városiak közül kevesebben, 11,3%-uk került ebbe a kategóriába/.

A 31-40 éveseknél lakóhely szerint változik az orvos és a "beteg" ítéletalkotásának különbsége. A falusiaknál az amugy is magasabb érték tovább nő, s már majdnem minden negyedik fiatal ebbe a csoportba tartozik. A városiaknál ez a fajta vélemény-eltérés nem nő, hanem körülbelül a felére csökken. /11,3%-ról 6,9%-ra/. De ez nem azt jelenti, hogy az orvos és a "beteg" vélemények közelednének egymáshoz, hanem azt, hogy a városiaknál másfajta véleményeltérés dominál.

A 18-30 éves városiak 12,2%-a, a 31-40 éveseknek pedig már 21,5%-a mondja magát betegnek, úgy, hogy közben az orvos szerint nincs komoly betegségük. A falusi fiataloknál alig találkozunk ezzel a fajta vélemény-eltéréssel /30 év alatt 6,5, 31-40 között 3,6%-uk./

A városiak, akik közelebb vannak az egészségügyi intézményekhez; tájékozottabbak a gyógyítási lehetőségekről kisebb panaszukat is szeretnék meggyógyíttatni. Eltérő lehet a városiak és a falusiak "betegségtűrő-képessége" a gyógyító intézményekkel szembeni elvárása is.

-139-

	18-30 éves		31-40 éves	
	Város	Falu	Város	Falu
"Egészséges"				
saját vélemény	76,5	78,2	57,0	68,2
orvos véleménye	77,4	66,5	72,0	48,5
"Beteg"				
saját vélemény	25,5	21,8	43,0	31,8
orvos véleménye	22,6	33,4	28,0	51,5

30 éves kor alatt a saját megítélés szerint alig van különbség a városiak és a falusiak között. /76,5 ill.

78,2%-uk mondja magát egészségesnek/. Az orvos véleménye szerint azonban van különbség: több mint 10%-kal nagyobb a betegek aránya falun, mint városban /22,6 ill. 33,4%/.

Az egészségi állapot megítélésében található eltérések a 31 és 40 év közöttiekénél sokkal szembetűnőbbek. A városiak között kb. 20%-kal csökkent a magukat egészségesnek érzők aránya, míg az orvosok szerint mindössze 5,4%-kal. A falusiaknál pont fordítva, mindössze 4%-kal csökkent a magukat egészségesnek érzők aránya, ugyanakkor az orvosok szerint közel 20%-kal kevesebb az egészséges ember.

~~Ennek a nagy eltérésnek az lehet az oka, hogy a városiaknak olyan "igényei", elvárásai lehetnek a gyógyítással szemben, amit az orvosok nem tartanak kielégítethe-~~

- 140 -

tőnek, elfogadhatónak. A falusiaknál pedig ellenkezőleg. Az ott élők azokat a betegségeket se tekintik betegségnek és gyógyítandónak, amelyek^{et} az orvosok szerint indokolt lenne kezelni, gyógyítani.

Ennek az eltérő "betegség-tudatnak" is jelentős szerepe van abban, hogy a falusiak egészségi állapota - az orvosok szerint - 40 éves kor felett gyorsan romlik. Hiszen, akinek^{nek} nagyok az igényei, még ha elvárásainak^{nak} csak egy részét kapják meg, akkor is többet kap^{nak}, mint azok, akik "eltitkolják^{ket}" a betegségét. Akik nem látják, hogy bajaikra hol kaphatnak orvoslást /s nem tudják, hogy az egyáltalán gyógyítható/, s azt se tudják, hogy hol és hogyan kell "küzdeni" a gyógyulásért, hamarabb vesztik el egészségüket.

Dúis Agnes (Kossuth
Riadó)

110-050

- 141 -

18/36 - 443K - 2K

8,0

A különböző iskolai végzettségű fiatalok egészségi állapotá-
nak megítélése az orvosok és a vizsgált személyek szerint⁺/%

	18-30 éves			31-40 éves		
	8 ált. vagy keve- sebb	szakm. vizsga	érett- ségi, diplo- ma	8 ált. vagy keve- sebb	szakm. vizsga	érett- ségi, diplo- ma
"Egészséges"	62,5	67,0	58,8	37,9	60,0	59,9
A kérdezett szerint egészséges, az orvos szerint nem	12,5	17,6	15,4	16,9	11,1	15,3
Az orvos szerint egészséges, a kér- dezett szerint nem	8,0	8,2	10,4	10,5	11,1	13,9
"Beteg"	17,0	7,2	15,4	34,7	17,8	13,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
/N=/	112	85	87	124	45	72
	114		87			103,0

+ Nincs információ nélkül

Természetesen azt nem állíthatjuk, hogy az alacsony iskolai végzettségű fiatalok egészségi állapota azért romlott ilyen nagymértékben /62,5%-ról 37,9%-ra/mert nem vették komolyan a testük kezdeti jelzéseit, s csak később fordultak orvoshoz, amikor a fájdalom-érzésük már átlépte azt a tűrés-határt, amit még el tudtak viselni.

A fiatalok időfelhasználása

A vizsgálat során megpróbáltuk sorravenni azokat a szempontokat, amelyek veszélyeztethetik vagy védhetik a fiatalok egészségét. Az ~~ilyen~~ ilyen tényező az, hogy a fiataloknak milyen erőfeszítéseket kell tenniük azért, hogy új, önálló életet kezdjenek. Ez óriási terheket ró ^{rájuk} a fiatalokra, hiszen a napi 8 óra munkáért kapott fizetéssel nem lehet megalapozni a jövőt. Pont abban a korban kell az önálló egzisztenciát megteremteni, amikor a sajátos fizetési szisztéma szerint a fizetés nemcsak a teljesítménytől függ, hanem az életkortól is. Tehát ők kevesebbet kapnak ugyanazért a munkáért, mint akikkel együtt dolgoznak.

- mint említettük már -

Sajnos kevés adat áll rendelkezésünkre arról, hogy kitől milyen plusz erőfeszítéseket kíván az önálló lakás megszerzése, ezért ^milyen külön munkát vállal, szabadidejéből mennyit áldoz fel, s ^{mind-}hogyan ^{ért} mivel "fizet" a későbbiek során; ^{korábban, a nyelvtanulástól több elemzésünkben igyekeztünk megmutatni,} ~~azt az egészségi állapotát mennyire látja kárát, az ebben a korban támasztott túlzott~~

hogy egészségi állapotuk mennyire

igénybevételnek.

Re önkéntes lehetőségeiket illetően, ehelyett némely más megközelítésben,

~~azt az~~ a szabadidő felhasználásából próbálunk meg

következtetni arra, hogy a fiataloktól mennyi igénybevételt követel a mindennapi életkörülmények megteremtése és fenntartása. Először megvizsgáljuk a napi idő-

- 151 -

beosztást, majd a hétfégi pihenést s végül a szabadságot és az évi fáradalom kipihenését.

A következő oldalon lévő tábla segítségével azt tudjuk megállapítani, hogy a fiatalok hány százaléka vesz részt a vizsgált tevékenységben és aki résztvesz, az hány percet fordít rá.

Korábban láttuk már, hogy
 A háztáji és kiegészítő gazdaságban a 15 és 29 éves férfiak 19,3%-a vesz részt, és *mert korlátozottak!* naponta több, mint 2 órát *per* tölt el ezzel. A hasonló koru nőknél alig valamivel alacsonyabbak ezek a számok: 17,3%-uk dolgozik naponta kb. 2 órát. Ez az érték a tanuló fiatalok nélkül magasabb lenne, s jobban közelítené a 30-39 éves kor közöttiek időráfordítását. Hiszen az anyagi létfeltételekért folyó küzdelem az iskola befejezése után kezdődik.

A 30-39 éves férfiak közül már minden harmadik naponta 2,5 órát áldoz arra, hogy az itt szerzett jövedelemmel a családját ellátását javítsa. Ez a növekedés azzal is magyarázható, hogy sok fiatalnak csak 30 éves kora után sikerül megteremtteni az önálló egzisztenciát, vagy akinek már korábban sikerült, az *az* adósságokat kénytelen *le* törleszteni. De a család eltartása, a gyerekek felnevelése is állandó plusz jövedelmet igényel.

- 152 -

A fiatalok napi időfelhasználása nemek szerint egy átlagos napon^{x/}

/A tevékenységben résztvevők %-ában és a résztvevők időfelhasználása alapján/

	Férfiak				Nők			
	15-29		30-39		15-29		30-39	
	évesek		évesek		évesek		évesek	
	%	perc	%	perc	%	perc	%	perc
Kereső és termelő tevékenység	68,2	474	82,5	498	52,9	391	73,8	392
Háztáji, kisegítő gazdaságban végzett munka	19,3	140	32,2	150	17,3	122	33,0	127
Háztartási és karbantartási munkák	58,6	103	70,4	110	90,5	194	97,5	237
Vásárlás, szolgáltatások igénybevétele	20,8	48	23,0	54	44,0	47	51,0	51
Személyes fiziológiai szükségletek	100,0	642	100,0	635	100,0	654	100,0	632
Gyermeknevelés	18,4	74	32,8	67	45,0	115	45,8	80
Közlekedés, várakozással együtt	92,7	94	90,1	82	83,0	84	80,8	71
Társas, közösségi tevékenységek	51,0	105	46,0	83	44,0	90	37,0	80
Tanulás, egyéb szellemi tevékenység	18,3	332	6,3	154	18,4	314	5,7	144
Kulturális, szórakoztató tevékenys.	82,3	163	83,3	152	81,0	152	77,0	141
Ebből TV-nézés	59,4	133	66,5	133	61,2	123	63,3	125
Kulturális, szórakoztató intézmények	11,4	130	2,9	139	6,4	133	2,0	125
Szabad mozgás, testedzés	22,9	120	12,7	118	22,8	102	11,0	101
Ebből: séta	13,4	82	8,5	71	17,5	80	8,4	80
sporttevékenység	7,5	113	1,4	82	2,6	74	0,6	35
Szeszes ital fogyasztás, kocsmázás	7,9	89	7,4	75	0,5	63	0,3	95
Megfigyelések száma:	3371		2350		3827		2803	

Forrás: KSH Időmérleg

Pihenés, szórakozás, sport

A fiatalok kb. 80%-a - életkortól és nemtől függetlenül - naponta kb. 2,5 órát fordít szórakozásra, kulturális tevékenységre. Ennek azonban legnagyobb része TV-nézés! /Kb. 60%-uk napi 2 órát nézi a TV-t/.

A zalai felmérés adatai szerint a fiatalok nagyobb arányban nézik a TV-t és több időt is töltenek el előtte, mint az Időmérleg adataiból kiderül.

Szokott-e Ön TV-t nézni?

	18-30 évesek		31-40 évesek	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Minden adásnap	42,3	52,1	48,1	51,9
Hetente többször	40,1	31,6	35,6	24,8
Hetente 1-2 alkalommal	12,7	7,9	14,1	13,5
Ritkábban	3,5	3,7	2,2	3,0
Nem szokta nézni	0,7	4,2	-	4,5
Nincs információ	0,7	0,5	-	2,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
/N=/	142	190	135	133

A TV-nézés káros hatásairól /olyan manipulált szórakozási lehetőség, amely otthon tart, gátolja a közösségi szórakozási formák kialakulását; Ezen kívül kialakít egy olyan viselkedési formát, amely mindig mástól várja a

- 154 -

szórakoztatást, s a TV-én nevelkedett fiatalok egyre kevésbé tudják tartalmasan eltölteni az idejüket maguk között.../ sokat lehet olvasni, mi itt csak azt mutatjuk be, hogy a fiatalok kevés szabadidejének milyen nagy részét tölti ki a TV.

Egy-egy alkalommal általában mennyi ideig nézi a TV-t?

	18-30 éves		31-40 éves	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Egy órát	9,2	10,0	15,6	15,8
1-2 órát	52,6	52,1	46,7	57,9
2-3 órát	24,6	26,3	31,9	13,5
Több mint 3 órát	7,7	5,8	4,4	4,5
Nem szokta nézni	0,7	4,2	-	4,5
Nincs információ	2,1	1,6	1,4	3,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
/N=/	142	190	135	133

Kulturális és szórakoztató intézményeket kevesebben látogatnak: a 15-29 éves férfiak 11,4%-a járt el szórakozni, míg a 30-39 évesek csak 2,9%-a! A nőknél még alacsonyabbak ezek a %-ok, /6,4 ill. 2,0/ S a munka után, a család mellett már sokkal inkább "bezárkóznak", családi körben, /a TV előtt/ élik életüket.

- 155 -

Az egészség védelme^{je}, a betegségek megelőzésében oly fontos szerepet játszó mozgásra a fiataloknak ezek után kevés idejük marad. A sportról, a mozgásról később írunk, itt csak azt vizsgáljuk meg, hogy erre mennyi időt fordítanak. ~~amifiatalok~~

A 15-29 éves férfiak és nők közel negyedrésze mozog minden nap, de ennek legnagyobb része séta, amely a legkevesebb mozgást igénylő és sokkal kisebb hatása van mint egy tényleges sporttevékenységnek. Már a 15 és 29 éveseknek is csak töredéke sportol /7,5 ill. 2,6%-a/, s ez 30 év fölött minimálisra csökken. Ebben a korcsoportba² a férfiaknak mindössze 1,4%-a ³ napi átlagos 1,5 órát, a nőknek pedig csak 0,6%-a ~~mozgás~~ ³ alig több mint napi fél órát! A 15-29 éves férfiak közül kb. ugyanannyian járnak kocsmába, mint ahányan sportolnak, s ez a fajta időtöltés a kor növekedésével nem csökken.

A napi munkák ellátása után, fáradtan már kevesebben keresnek felüdülést, pihenést a sportban. Egyszerűbb és kellemesebb a feszültséget néhány pohár ital mellett feloldani és otthon a kényelmes fotelból nézni a TV-t. S a lehetőségek is sokkal inkább adóttak az ilyen passzív tevékenységek végzésére, hiszen TV szinte minden lakásban van, s nincs olyan település, ahol kocsmá ne lenne.

- 156 -

A zalai felmérés eredményeiből tudjuk, hogy a fiatalok egy része nemcsak munkanapokon "hajt", hanem a hétvégén is dolgozik s nem pihen ki a hét fáradalmait.

Az aktív 18-30 év közötti férfiak	20,0
nők	25,2
31-40 év közötti férfiak	29,0
nők	36,08-ának nincs

hétvégi pihenése.

Szabadságát az elmúlt évben hogy vette ki?

	18-25 éves	26-30 éves	31-40 éves
Nem vette ki	3,8	3,6	3,4
Egyszerre, nyáron	22,6	13,9	6,8
Egyszerre, máskor	3,1	5,5	4,8
Két részletben	14,7	16,5	22,6
Elaprózva	55,8	60,5	62,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
/N=/	129	109	208

A megkérdezett fiatalok több mint fele nem ment el nyáron vagy az év más részében nyaralni, pihenni, így nem volt módja az évi fáradalmak kipihenésére. Nagyrésztük valószínűleg azért vette ki kis részletekbe a szabadságát, mert a második gazdaságban végzett munka így kívánta meg. Így a fiatalok nagyrésze a szabadsága alatt nem pihen, hanem dolgozik, s feltehetően intenzívebben és többet, mint a munkahelyén.

- 157 -

Az életkor növekedésével nő a hétfvégén nem pihenők és a szabadságukat nem felüdülésre használók aránya, amiből arra következtethetünk, hogy nemcsak a fiataloknak kell szabadidejüket is feláldozva fokozott erőfeszítéseket tenniük az önálló életfeltételek megtételéhez. Az elért színvonal tartásához és a gyerekek felneveléséhez további áldozatokra van szükség.

A fiataloknak az jelent fokozott terhelést, hogy ők az iskola befejezése után a munkábaállás nehézségei mellett, e változtatással, a beilleszkedés minden problémája mellett végzik a szükségszerű fizetéskiegészítő munkát. A kezdeti kisebb mértékű részvételnek részben az lehet az oka, hogy a kezdés után /az iskolai évek pénzszüke után/ ^{egyiküket - másikat} az alacsony fizetés is nagy javulást jelent, ~~nem~~ ~~csak~~ s csak később jönnek rá, hogy mire elég a fizetésük. De az is hozzájárulhat a mérsékeltbb részvételükhöz, hogy ^{- mind istuk -} a jól jövedelmező kereseti lehetőségekhez nehéz hozzá-
jutni, s ők még sokszor munka nélkül ~~munka nélkül~~ maradnak a második gazdaságban működő ^{munkakerő-} piacon.

Az, hogy a mindennapi és a hétfégi munkák fáradalmait a fiatalok egy része nem tudja kipihenni, ez ^{biológiai} lehetőségeik tulzott kihasználásához vezet, amit ekkor még jól birnak, de a 20-25 év múlva jelentkező panaszok és betegségek keletkezésében bizonyos kimutatható majd ennek a túlhasználásnak a káros hatása.

Fiatalok és a sport

A sportolásnak, az állandó mozgásnak nemcsak a test jó kondícióban tartásához, edzettségében és ezen keresztül a betegségektől való védettségében van nagy szerepe, hanem a pszichés állapotot és a napi közérzetet is kedvezően befolyásolja.

A sportolásnak az egészségi állapotra gyakorolt kedvező hatása már régóta ismert. Dolgozatunkban most nem is ezt akarjuk vizsgálni, hanem azt, hogy milyen körülmények befolyásolják /segítik vagy gátolják/ a fiatalok ilyen jellegű tevékenységét.

a/ Tömegsport

Az emberek megmozgatására tett kísérletek a "tömegsport-akciók" sokszor sikeresek voltak s a programok /kocogó-mozgalom, Futapest, aranyjelvényesek sportversenye/ tömegeket mozgattak meg. De a látványos eredmények elismerése mellett meg kell említeni azt is, hogy ezeknek az akcióknak zavaró hatásuk is van.

A mozgásra serkentő felhívások, a közben hangoztatott szólamok ugyanis azt sugallják, hogy a lakosság leromlott egészségi állapotáért maguk az emberek a felelősek. Ők a hibások azért, hogy nem törődnek az egészségükkel, hogy rohannak, hajtanak...

-159-

S mindez egyszerűen megoldható, ha mindenki szorítana egy kis időt a mozgásra.

Ez a gondolatmenet eltereli a figyelmet az egészséget veszélyeztető többi tényezőről, és áthárítja a felelősséget az egyénekre. Eközben alig esik szó a munkahelyi ártalmakról, a munkahelyi baleset-védelem helyzetéről, arról, hogy az egészségügyi intézmények az egészségvédő és gyógyító feladataikat milyen színvonalon látják el, azokról a körülményekről, amelyek rákényszerítik az embereket, hogy hajtsanak, rohanjanak, s az egészségüket is feláldozva küzdejenek azért, hogy a kívánt szinten tudjanak élni.

Nem véletlen, hogy ezek veszélytényezőkről nem alakult ki országos vita, nem szerveztek semmilyen akciót, amely ezeknek a csökkentésével igyekezne javítani a lakosság egészségi állapotát.

Ezek után - tudva, hogy a sportolás, a mozgás önmagában nem véd meg a megbetegedéstől, jelentőségét komolyan véve, de nem eltulozva - nézzük meg, hogy miért mozognak keveset az emberek, ez mennyire a saját "hibájuk", s végül azt is, hogy a sportolás a társadalom különböző csoportjaiban mennyire elterjedt szokás és a különbségeknek mi lehet a magyarázata.

Mivel a sportlétesítmények szűkös voltáról sokat lehet olvasni, mi most ^{erő} azokra a körülményekre hívjuk fel a figyelmet, amelyek nehezítik a korlátozott lehetőségek kihasználását.

- 160 -

- A sportlétesítmények nagyrésze városokban van, így a falusiak nehezen férnek hozzá.

- A legtöbb stadion, uszoda, sportcsarnok elsősorban az élsportok igényeit igyekeznek kielégíteni s a nagyközönségnek csak ritkán nyílik lehetősége ezek használatára.

- Nemcsak a sportlétesítmények, hanem az iskolai tornatermek és sportpályák is zárva vannak a kívülről elől /hétvégén a diákok elől is/.

- A sportban érvényesülő érdekeltségi rendszer az élsport támogatására ösztönzi az egyesületeket s nem a tömegsport segítésére.

A szűkös sportolási lehetőségek ismeretében érthető, hogy a tömegsport-mozgalmak miért csak olyan sportágakban mozgósítanak, amelyekhez nem kell semmilyen sportlétesítmény.

Kocogó-mozgalom, Futapest megoldható az utcán, saját szerelésben csak szervezés és propaganda kell hozzá. A TV-tornához sem kell semmilyen beruházás. Mindenki otthon a saját szobájában végezheti el a gyakorlatokat. Ugyanez elmondható a rádió 10 perces tornáiról /reggeli torna, munkahelyi testnevelés/. Az aranyjelvényes versenyek sport-számai is mind olyanok, amelyek szabadban üzhetők. Balaton átuszása, turázás, futás, biciklizés - természetesen hozott biciklin. Az evezés az egyetlen olyan sportág, amelyhez "hajót" kapnak a résztvevők.

- 161 -

b/ Egyéni lehetőségek

Az iskolai testnevelésről - amelynek nagy szerepe lehetne abban, hogy megszerettesse a mozgást a fiatalokkal - érdemes néhány szót ejteni.

A tornaórákon is megfigyelhető - mint annyi más tárgynál -, hogy sok olyat tanítanak meg, aminek később nem veszik hasznát a gyerekek. Az órákon igyekeznek nekik ^{anitani} megtanítani a legkülönbözőbb sportágak alapelemeit /a sportágak kiválasztását a meglévő felszerelések erőteljesen befolyásolják/ de egy sportot se tanítanak meg igazán. Így a tanulók ritkán jutnak el olyan szintre, hogy élvezni is tudják a mozgást. A kötelező gyakorlatok sokszor elveszik a gyerekek kedvét a mozgástól, a tornaórától, ahol rendszeresen olyan gyakorlatokat kell végezniük, amihez semmi kedvük. /Hasonlóan a zene és nyelvoktatáshoz, a mozgás szeretétét és tudását, amelyet ebben a korban kellene elsajátítani, az iskola nem tanítja meg, s akik tényleg szeretnének valamit csinálni, azok kénytelenek különóra-ra járni./ Valószínűleg többen folytatnák a rendszeres mozgást az iskola befejezése után, ha megtanítanák őket néhány sportág olyan szintű üzésére, hogy azt kedvtelésből, szórakozásból is csinálnák.

A tanulás ideje alatt a legtöbb fiatal nemcsak a tornaórán, hanem azon kívül is sokat játszik, sportol. S itt lényegesnek tartjuk a játszva-sportol kifejezés haszná-

- 162 -

latát. Hiszen a fiatalok sokkal inkább a játék, a szóra-
kozás kedvéért töltik az idejüket sporttal s még nem
tartják fontosnak a mozgás egészségvédő hatását, hiszen
egészségesek. Ekkor legtöbbször olyan csoportos sportolási
lehetőséget választanak, amelyben sok a játékosság, mely-
ben a másik legyőzésének /a verseny/ lehetősége, s ^agyő-
zelem öröme is é~~v~~ezhető /foci, ping-pong, kézilabda,
kosárlabda, .../

Később, a tanulás befejezése után, amikor a szabadidő
egyre kevesebb, s a játszani vágyó társaságot is egyre
ritkábban lehet egybegyűjteni, s sportoláshoz szükséges
helység is nehezebben hozzáférhető, fokozatosan más spor-
tolási lehetőségek kerülnek előtérbe. Egyre többször vá-
lasztanak - azok akik mozogni akarnak - olyan sportágat,
amely egyedül is vagy kisebb társasággal is ü~~z~~hető, amely-
hez nem szükséges terem, s amelynek további óriási előnye,
hogy időben is kevésbé korlátozott. Ilyen sportágak a
kocogás, futás, biciklizés, turázás, uszás, gimnasztika...
Ezek azonban egy lényeges szempontból különböznek az elő-
z^eektől. Ezek olyan sportágak, amelyek több kitartást, ön-
fegyelmet igényelnek, s kevesebb bennük a játékosság, a
verseny, a mozgás öröme. Erős mozgás utáni vágy kell ezen
sportok üzéséhez. S különösen nehéz ezeket a sportokat
többéves "kihagyás" után elkezdni.

Talán ez az egyik oka annak, hogy akik észreveszik fizikai
képességeik lassu romlását, s ezt megelőzendő, sportolni
szeretnének, ezeket a lehetőségeket látva, hamar vissza-
riadnak.

- 163 -

A kérdőíves adatfelvétel során megkérdeztük a kiválasztott személyektől, hogy sportolnak-e? A válaszokat három kategóriába soroltuk: igen, rendszeresen; igen, alkalmanként; nem. Így a további elemzés során e kérdés felhasználásával tudunk részletezett adatokat közölni az eltérő sportolási szokásokról. Azt nem tudjuk, hogy ki milyen sportot űz, s azt sem, hogy a "rendszeres" az egyes esetekben mit jelent. Hiszen jelentheti a rendszeres hétvégi mozgást, de a napi rendszeres edzések is ide tartoznak. Az "alkalmanként" sportolók, mozgók még ennél is bizonytalanabb kategória. Róluk mindössze annyit mondhatunk, hogy nem hanyagolják el teljesen a testedzést. /De ebbe a kategóriába is nagy különbségek lehetnek az idetartozók között./ Arról nincsenek adataink, hogy akik fiatal korukban sportoltak, azt miért és mikor hagyták abba, próbálták-e újra elkezdni, s ha igen, akkor milyen sikerrel.

Mivel ilyen részletes adatok nem állnak rendelkezésünkre, most csak az adatokból kiolvasható fő tendenciákat elemezzük, s egyes különbségek magyarázatáról pedig - pontos információk hiányában - feltételezéseinket írjuk le.

- 164 -

A sportoló férfiak aránya korcsoportonként⁺ /%/

	18- 25 éves	26-30 éves	31-40 éves	41-50 éves	51-60 éves	61-70 éves	71- fe- lett	Ösz- sze- sen
Rendszeresen	39,7	21,7	16,3	11,8	10,0	4,5	29,9	11,0
Alkalmanként	19,2	18,8	11,1	13,8	4,0	3,4	-	9,7
Soha	38,4	58,0	70,4	71,1	72,7	60,7	70,1	65,5
Nincs inf.	2,7	1,4	2,2	3,3	13,3	31,5	29,9	11,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A sportoló nők aránya korcsoportonként⁺ /%/

	18- 25 éves	26-30 éves	31-40 éves	41-50 éves	51-60 éves	61-70 éves	71- fe- lett	Ösz- sze- sen
Rendszeresen	21,4	5,7	6,0	3,4	3,0	-	1,0	5,5
Alkalmanként	8,7	10,3	6,0	3,4	2,2	1,6	1,0	4,5
Soha	68,9	80,5	86,5	87,6	79,1	71,5	63,4	77,5
Nincs inf.	1,0	3,4	1,5	5,5	15,7	26,8	34,7	12,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

+ A salai felvétel alapján

-165-

A "nem válaszolók" nagyrésze 50 éven felüli, s ezért feltételezhetően ők is a nem sportolók közé számíthatók. Ezek szerint a 18 éven felüli férfi lakosság kb. 75%-a jelenleg nem sportol. A nőknél még ennél is magasabb ez az arány: 90%-uk nem fordít időt a mozgásra, az ilyen jellegű kikapcsolódásra.

Az életkor növekedésével erőteljesen csökken a nem sportolók aránya. Aminek egyik oka bizonyára "a kiöregedés" s az, hogy nehéz az eddig üzött sport helyett olyat találni, amely 40 éves kor felett megerősítés nélkül üzhető, úgy, hogy örömet és kikapcsolódást jelentsen. Ilyen sportok széleskörű elterjesztésével és propagálásával valószínűleg el lehetne érni, hogy ne csökkenjen az életkor növekedésével ilyen gyorsan a sportolók aránya. /Ilyen sportok a turisztika, uszás, pingpong, tenisz, sielés, evezés./

Már a 25 éven aluli férfiak és nők között is lényeges különbséget fedezhetünk fel: a nők 69%-a, a férfiak 38%-a nem sportol. Ez az eltérés az életkor növekedésével fokozódik, s a 25 és 30 év közötti nők már több mint 80%-a nem mozog, a férfiaknál ezt az arányt kb. 50 éves korukban érik el.

A 25 éves kor utáni gyors változás /a sportolók arányának csökkenése/ háttérében az ebben a korban gyakori házasságok, a gyermeknevelés, az önálló lakás megterem-

- 166 -

tésének nehézségei állnak, amelyek sok időt igényelnek. Nehéz ilyen feladatok mellett néhány órát a testedzésre szakítani.

A férfiak és a nők közötti munkamegosztás /a háztartásban és a gyermeknevelésben rájuk háruló nagyobb terhek/ egyik következményének tudható be, hogy a nők közül kevesebben tudják tovább folytatni eddigi szokásaikat.

A 25 éves kor alatti különbségnek azonban ez nem elfogadható magyarázat. /A férfiak kb. kétszer annyian mozognak, mint a nők/. Ebben a korban fontosabbnak tartjuk a nemenként különböző viselkedési szokásokat. S azt, hogy a legtöbb sport férfias, küzdő sport. De szabadidejüket is a férfiak gyakrabban töltik mozgással mint a nők. Elég csak a tereken, strandokon focizó fiukra gondolnunk. Hasonló lány társaságot alig-alig lehet látni, s a lányoknak a sportklubok, az egyesületek kínálnak /a fiukénál szűkebb/ mozgási lehetőségeket. A társadalmi előítéletek is inkább a férfiak sportolását támogatják /férfiasabb, erősebb lesz a testük.../ Míg kevés olyan sport van, amely a nőies vonásokat erősítené.

A sportolók város és falu szerinti eltérő arányainál hasonló problémával találjuk magunkat szembe, mint amit a férfiak és a nők eltérő sportolási arányainál ^{mozgásuk} ~~Itt is~~ két lényeges magyarázatot ^{adódik, azt viszont} ~~Itt is~~ nem tudjuk megállapítani, hogy melyiknek milyen erős a hatása, s mekkora szerepe van a tényleges arányok alakulásában. Az el-

-167-

térések egy része a falusiak rosszabb lehetőségeiből adódik, a másik tényező a környezet, az egyéni cselekvést befolyásoló ítélete.

A 18-30 és 31-40 éves falusi és városi fiatalok megoszlása sportolási szokás szerint /%/

	18-30 éves		31-40 éves	
	városi	falusi	városi	falusi
Rendszeresen	18,2	23,5	15,6	7,5
Alkalmanként	14,4	13,0	12,3	5,5
Soha	63,6	62,5	71,3	84,2
Információhiány	3,8	1,0	0,8	2,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

30 éves kor alatt a falusiak közül többen sportolnak, mint a városiak közül, 31 és 40 év között azonban megváltozik a helyzet. Ekkor már a városiak között magasabb a sportolók aránya. A változás abból adódik, hogy a városiak közül kevesen hagyták abba a rendszeres vagy rendszertelen mozgást: 32,6%-ról 27,9%-ra csökkent az arányuk. A falun élők között ennél nagyobb arányú csökkenést figyelhetünk meg: 36,5%-ról 13,0%-ra csökkent a sportolók aránya.

Az egyik - már említett - magyarázat a városok jobb felszereltsége. Több sportegyesület, vállalati sportklub nyújt lehetőséget a rendszeres mozgásra, s olyan sportok

üzését is lehetővé teszik, amely 30 év kör fölött is gyakorolható. A falvakban jórészt a foci- és a kézilabda csapatok működnek, amelyeknek a verseny, a bajnokságba való részvétel a fő hajtóereje. Az ilyen csapatokból hamar ki lehet öregedni, a más mozgási, versengési lehetőség pedig nincs.

A különbségek magyarázatánál arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a falusi lakosságnak az elért életszínvonalért jobban meg kell küzdenie. Ők naponta több időt fordítanak keresőtevékenységre, mint a városiak. A napi ingázás és a háztájiban végzett munkák után már se kedvük, se idejük nem marad az embereknek a sportolás^{ra}, ~~szert~~ mozgásra.

A sportolók arányának gyors csökkenéséhez az is hozzájárul, hogy a falvakban más értékrend szerint itélik meg a sportot. A fiatalok hétféle meccsei elfogadott, jó szórakozási lehetőséget nyújtó tevékenység^{ek} de az egészségvédelemért, a mozgás kedvéért üzött sportot már nehezebben értik meg, mint a városokban. /A kocogómozgalom is csak városokban terjedt el.

A következő táblák is azt bizonyítják, hogy a kulturális környezet, az iskolai végzettség alapján feltételezett értékrendszer nagymértékben befolyásolja a sportolási szokásokat.

-169-

A 18-30 és a 31-41 éves 8 általánost végzett fiatalok megoszlása sportolási szokás szerint, nemenként⁺ /%/

	18-30 év között		31-40 év között	
	férfi	nő	férfi	nő
Rendszeresen	32,4	8,6	8,6	1,5
Alkalmanként	13,5	10,0	8,6	3,0
Soha	51,4	77,1	80,0	94,0
Nincs információ	2,7	4,3	2,8	1,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A 18-30 és a 31-40 éves érettségizett fiatalok megoszlása sportolási szokás szerint, nemenként⁺ /%/

	18-30 év között		31-40 év között	
	férfi	nő	férfi	nő
Rendszeresen	30,0	22,7	26,9	13,8
Alkalmanként	30,0	12,1	7,7	13,8
Soha	33,7	65,2	65,4	72,4
Nincs információ	6,7	-	-	-
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

+ A zalai felvétel adatai

Az eddig elemzett tendenciák a 8 általánost végzettek között sokkal erőteljesebben érvényesülnek, mint az érettségizettek között. Az érettségizett nők nagyobb arányban sportolnak, mint a hasonló koru, alapfoku végzettségű nők.

- 170 -

/30 éves kor alatt 22,7 ill. 8,6%, 31 és 40 év között 13,0 ill. 1,5%./ Ebben biztosan szerepet játszik az eltérő kulturális szint, a különböző szintű tudatos egészségvédelem, és a hagyományokkal való könnyebb szakítás is.

A férfiakra és a nőkre egyaránt jellemző, hogy 30 éves kor felett az érettségizettek között a sportolók aránya kisebb mértékben csökken, mint a hasonló koru 8 általánost végzettek között. Ebben is szerepet játszik az iskolázottsági szinttel növekvő egészségvédelemre való törekvés, de biztos, hogy nemcsak ezzel magyarázható a nagy különbség.

Az iskolai végzettség és a munka jellege közötti szoros összefüggés alapján feltételezhetjük, hogy az érettségizettek nagyrésze szellemi munkát végez /irodákban, zárt helységben ül, olykor sétál, de fizikai erőlkifejtésre csak ritkán van szüksége./ Így az egész napi bezártság után érthető, ha munka után - szellemi felüdülésként - fizikai erőlkifejtésre, testük átmozgatására vágyanak. Ugyanakkor azok a fiatalok, akik napi munkájuk során fizikai igénybevételnek vannak kitéve, a munka után másfajta fel-frissítő, lazító elfoglaltságot keresnek.

De a sport utáni vágy egyre több fiatalban van meg. Arra a kérdésre, hogy "ha több szabadideje lenne, mit csinálna?" a legtöbb fiatal azt válaszolta, hogy sportolna, turázna. S az utóbbiak között a kor, a nem és a lakóhely szerint se találtunk olyan nagy különbségeket, mint a tényleges sportolást vizsgálva.

- 171 -

A 30 év alatti férfiak 29,6%-a, a nők 31,1%-a mondta, hogy sportolna. A 31-40 éveseknél is a mozgás áll az első helyen a férfiak 36,3%-a, a nők 27,8%-a említette, hogy ha több szabadideje lenne, akkor sportolna, mozogna. A férfiak nagyobb aránya azzal függhet össze, hogy akik ekkor hagyták abba a rendszeres mozgást, most még érzik ennek hiányát.

A városi és a falusi fiatalok /férfiak, nők egyaránt/ 30%-a szeretne rendszeresen mozogni, s így az egészségi állapotára is vigyázni, ha erre több ideje lenne.

Az adatok tanúsága szerint a rendszeres testedzésre való törekvés már széles körben elterjedt, s ez a vágyak szintjén már meg is fogalmazódik, de idő és lehetőségek hiányában ezek kielégíetlen vágyak maradnak.

FÜGGELEK

Mintaelemzés

A tanulmányban - a fiatalokról szóló, fellelhető statisztikai kiadványokon kívül - főleg az MTA Szociológiai Kutató Intézete által 1977-ben Zala megyében készített empirikus felvételekre támaszkodtunk.

Az adatok megfelelő értelmezéséhez elengedhetetlen a mintavételi eljárás ismertetése. Majd néhány alapváltozó /kor, nem, lakóhely/ segítségével bemutatjuk a fiatalokat.

A mintavétel szempontjai:

- A különböző településtípusban /városban, közepfalun, aprófalun/ élő személyek megyei arányuknak megfelelő arányban kerüljenek a mintába.
- A kiválasztott községekben és városi övezetekben akkora mintát vegyünk, amely elegendő a terület önálló elemzéséhez, és így a többi területtel való összehasonlításhoz is.
- A különböző méretű családháztartások egyenlő valószínűséggel kerüljenek a mintába.
- Egy családból csak egy személy kerüljön a mintába.
- Csak felnőttek /18 éven felüliek/ kerüljenek a mintába.

A minta alapsokasága az 1977-ben Zala megyében élő 18 éven felüli népesség. Ebből a sokaságból vettük arányosan rétegzett, többlépcsős mintavételi eljárással az 1600 fős mintát.